శ్లో॥ యా జాడ్యామ్బునిధిం క్షిణోతి భజతాం వైరాయతే కైరవై-
ర్నిత్యం యా నియమేన యా చ యతతే కర్తుం త్రినేత్రోత్సవమ్।
బిమ్బం చాన్ద్రమసం చ వఞ్చయతి యా గర్వేణ సా తాదృశీ
కామాక్షి! స్మితమఞ్జరీ తవ కథం జ్యోత్స్నేత్యసౌ కీర్త్యతే॥ 18

శ్లో॥ ఆరూఢా రభసాత్పురః పురరిపోరాశ్లేషణోపక్రమే
యా తే మాతరుపైతి దివ్యతటినీశఙ్కాకరీ తత్క్షణమ్।
ఓష్ఠం వేపయతి భ్రువౌ కుటిలయత్యానమ్రయత్యాననం
తాం వన్దే మృదుహాసపూరసుషమామేకామ్రనాథప్రియే॥ 19

శ్లో॥ వక్త్రేన్దోస్తవ చన్ద్రికా స్మితరుచిర్వల్గు స్ఫురన్తీ సతాం
స్యాచ్చేద్యుక్తమిదం చకోరమనసాం కామాక్షి! కౌతూహలమ్।
ఏతచ్చిత్రమహర్నిశం యదధికామేశం సదా గాహతే
బిమ్బోష్ఠద్యుమణిప్రభాస్వపి చ యద్బిభ్రేకమాలమ్బతే॥ 20

శ్లో॥ సాహాయ్యం కలశామ్బుధేర్వహతి తే కామాక్షి! మన్దస్మితం
శోభామోష్ఠరుచాం చ విద్రుమభువామేతద్భిదాం బ్రూమహే।
ఏతస్మాదుదితం పురా కిల పపౌ శర్వః పురాణః పుమా-
నేతన్మధ్యసముద్భవాం రసయతే మాధుర్యరూపాం సుధామ్॥ 21

శ్లో॥ ఉత్తుఙ్గస్తనకుమ్భశైలకటకే విస్తారికస్తూరికా-
పత్త్రశ్రీజుషి చఞ్చలాః స్మితరుచః కామాక్షి! తే కోమలాః।
సన్ధ్యాదీధితిరఞ్జితా ఇవ ముహుస్సాన్ద్రాధరజ్యోతిషా
వ్యాలోలామలశారదాభ్రశకలవ్యాపారమాతన్వతే॥ 22

శ్లో॥ క్షీరం దూరత ఏవ తిష్ఠతు కథం వైమల్యమాత్రాదిదం
మాతస్తే సహపాఠవీథిమయతాం మన్దస్మితైర్మఞ్జులైః।
కిం చేయం తు భిదాస్తి దోహనవశాదేతత్తు సఞ్జాయతే
కామాక్షి! స్వయమర్థితం ప్రణమతామేతత్తు దోదుహ్యతే॥ 23

శ్రీః

మూకపఞ్చశతీ

మన్దస్మితశతకమ్

సారోల్లాసినీ వ్యాఖ్యా

శ్లో॥ బధ్నీమో వయమఞ్జలిం ప్రతిదినం బన్ధచ్ఛిదే దేహినాం
కన్దర్పాగమతన్త్రమూలగురవే కల్యాణకేళీభువే।
కామాక్ష్యా ఘనసారపుఞ్జరజసే కామద్రుహశ్చక్షుషాం
మన్దారస్తబకప్రభామదముషే మన్దస్మితజ్యోతిషే॥ 1

శ్లో॥ సధ్రీచే నవమల్లికాసుమనసాం నాసాగ్రముక్తామణే-
రాచార్యాయ మృణాలకాణ్డమహసాం నైసర్గికాయ త్విషే।
స్వర్ధున్యా సహ యుధ్వనే హిమరుచేరర్ధాసనాధ్యాసినే
కామాక్ష్యాః స్మితమఞ్జరీధవలిమాద్వైతాయ తస్మై నమః॥ 2

శ్లో॥ కర్పూరద్యుతిచాతురీమతితరామల్పీయసీం కుర్వతీ
దౌర్భాగ్యోదయమేవ సంవిదధతీ దౌషాకరీణాం త్విషామ్।
క్షుల్లానేవ మనోజ్ఞమల్లినికరాన్ఫుల్లానపి వ్యఞ్జతీ
కామాక్ష్యా మృదులస్మితాంశులహరీ కామప్రసూరస్తు మే॥ 3

శ్లో॥ యా పీనస్తనమణ్డలోపరి లసత్కర్పూరలేపాయతే
యా నీలేక్షణరాత్రికాన్తితతిషు జ్యోత్స్నాప్రరోహాయతే।
యా సౌన్దర్యధునీతరఙ్గతతిషు వ్యాలోలహంసాయతే
కామాక్ష్యాశ్శిశిరీకరోతు హృదయం సా మే స్మితప్రాచురీ॥ 4

శ్లో॥ యేషాం గచ్ఛతి పూర్వపక్షసరణిం కౌముద్వతః శ్వేతిమా
యేషాం సన్తతమారురుక్షతి తులాకక్ష్యాం శరచ్చన్ద్రమాః।
యేషామిచ్ఛతి కమ్బురప్యసులభామన్తేవసత్త్వక్రియాం
కామాక్ష్యా మమతాం హరన్తు మమ తే హాసత్విషామఙ్కురాః॥ 5

శ్లో॥ ఆశాసీమసు సన్తతం విదధతీ నైశాకరీం వ్యాక్రియాం
కాశానామభిమానభఙ్గకలనాకౌశల్యమాబిభ్రతీ।
ఈశానేన విలోకితా సకుతుకం కామాక్షి! తే కల్మష-
క్లేశాపాయకరీ చకాస్తి లహరీ మన్దస్మితజ్యోతిషామ్॥ **6**

శ్లో॥ ఆరూఢస్య సమున్నతస్తనతటీసామ్రాజ్యసింహాసనం
కన్దర్పస్య విభోర్జగత్త్రయజయప్రాకట్యముద్రానిధేః।
యస్యాశ్చామరచాతురీం కలయతే రశ్మిచ్ఛటాచఞ్చలా
సా మన్దస్మితమఞ్జరీ భవతు నః కామాయ కామాక్షి! తే॥ **7**

శ్లో॥ శమ్భోర్యా పరిరమ్భసంభ్రమవిధౌ నైర్మల్యసీమానిధిః
గైర్వాణీవ తరఙ్గిణీ కృతమృదుస్యన్దాం కలిన్దాత్మజామ్।
కల్మాషీకురుతే కలఙ్కసుషమాం కణ్ఠస్థలీచుమ్బినీం
కామాక్ష్యాః స్మితకన్దలీ భవతు సా కల్యాణసన్దోహినీ॥ **8**

శ్లో॥ జేతుం హారలతామివ స్తనతటీం సంజగ్ముషీ సన్తతం
గన్తుం నిర్మలతామివ ద్విగుణితాం మగ్నా కృపాస్రోతసి।
వక్తుం విస్మయనీయతామివ హరం రాగాకులం కుర్వతీ
మఞ్జుస్తే స్మితమఞ్జరీ భవభయం మథ్నాతు కామాక్షి! మే॥ **9**

శ్లో॥ శ్వేతాపి ప్రకటం నిశాకరరుచాం మాలిన్యమాతన్వతీ
శీతాపి స్మరపావకం పశుపతేస్సన్ధుక్షయన్తీ సదా।
స్వాభావ్యాదధరాశ్రితాపి నమతాముచ్చైర్దిశన్తీ గతిం
కామాక్షి! స్ఫుటమన్తరా స్ఫురతు నస్త్వన్మన్దహాసప్రభా॥ **10**

శ్లో॥ వక్త్రశ్రీసరసీజలే తరలితభ్రూవల్లికల్లోలితే
కాలిమ్నా దధతీ కటాక్షజనుషా మాధువ్రతీం వ్యాపృతిమ్।
నిర్నిద్రామలపుణ్డరీకకుహనాపాణ్డిత్యమాబిభ్రతీ
కామాక్ష్యాః స్మితచాతురీ మమ మనః కాతర్యమున్మూలయేత్॥ **11**

శ్లో॥ నిత్యం బాధితబన్ధుజీవమధరం మైత్రీజుషం పల్లవైః
శుద్ధస్య ద్విజమణ్డలస్య చ తిరస్కర్త్రారమప్యాశ్రితా।
యా వైమల్యవతీ సదైవ నమతాం చేతః పునీతేతరాం
కామాక్ష్యా హృదయం ప్రసాదయతు మే సా మన్దహాసప్రభా॥ **12**

శ్లో॥ ద్రుహ్యన్తీ తమసే ముహుః కుముదినీసాహాయ్యమాబిభ్రతీ
యాన్తీ చన్ద్రకిశోరశేఖరవపుస్సౌధాఙ్గణే ప్రేఙ్ఖణమ్।
జ్ఞానామ్భోనిధివీచికాం సుమనసాం కూలఙ్కషాం కుర్వతీ
కామాక్ష్యాః స్మితకౌముదీ హరతు మే సంసారతాపోదయమ్॥ **13**

శ్లో॥ కాశ్మీరద్రవధాతుకర్దమరుచా కల్మాషతాం బిభ్రతీ
హంసౌఘైరివ కుర్వతీ పరిచితిం హారీకృతైర్మౌక్తికైః।
వక్షోజన్మతుషారశైలకటకే సఞ్చారమాతన్వతీ
కామాక్ష్యా మృదులస్మితద్యుతిమయీ భాగీరథీ భాసతే॥ **14**

శ్లో॥ కమ్బోర్వంశపరమ్పరా ఇవ కృపాసన్తానవల్లీభువః
సమ్ఫుల్లస్తబకా ఇవ ప్రసృమరా మూర్తాః ప్రసాదా ఇవ।
వాక్పీయూషకణా ఇవ త్రిపథగాపర్యాయభేదా ఇవ
భ్రాజన్తే తవ మన్దహాసకిరణాః కాఞ్చీపురీనాయికే॥ **15**

శ్లో॥ వక్షోజే ఘనసారపత్రరచనాభఙ్గీసపత్నాయితా
కణ్ఠే బన్ధురదన్తపత్రకుహనా వ్యాపారముద్రాయితా।
ఓష్ఠశ్రీనికురుమ్బపల్లవపుటే ప్రేఙ్ఖత్ప్రసూనాయితా
కామాక్షి! స్ఫురతాం మదీయహృదయే త్వన్మన్దహాసప్రభా॥ **16**

శ్లో॥ యేషాం బిన్దురివోపరి ప్రచలితో నాసాగ్రముక్తామణి-
ర్యేషాం దీన ఇవాధికణ్ఠమయతే హారః కరాలమ్బనమ్।
యేషాం బన్ధురివోష్ఠయోరరుణిమా ధత్తే స్వయం రఞ్జనమ్
కామాక్ష్యాః ప్రభవన్తు తే మమ శివోల్లాసాయ హాసాఙ్కురాః॥ **17**

శ్లో॥ కామాక్షి! స్మితమఞ్జరీం తవ భజే యస్యాస్త్విషామఙ్కురా–
నాపీనస్తనపానలాలసతయా నిశ్శఙ్కమఙ్కేశయః।
ఊర్ధ్వం వీక్ష్య వికర్షతి ప్రసృమరానుద్దామయా శుణ్డయా
సూనుస్తే బిసశఙ్కయాశు కుహనాదన్తావలగ్రామణీః॥ **42**

శ్లో॥ గాఢాశ్లేషవిమర్దసమ్భ్రమవశాదుద్దామముక్తాగుణ–
ప్రాలమ్బే కుచకుమ్భయోర్విగలితే దక్షద్విషో వక్షసి।
యా సఖ్యేన పినహ్యతి ప్రచురయా భాసా తదీయాం దశామ్
సా మే ఖేలతు కామకోటి! హృదయే సాన్ద్రస్మితాంశుచ్ఛటా॥ **43**

శ్లో॥ మన్దారే తవ మన్థరస్మితరుచో మాత్సర్యమాలోక్యతే
కామాక్షి! స్మరశాసనే చ నియతం రాగోదయో లక్ష్యతే।
చాన్ద్రీషు ద్యుతిమఞ్జరీషు చ మహాదోషాఙ్కురో దృశ్యతే
శుద్ధానాం కథమీదృశీ గిరిసుతేఽ శుద్ధా దశా కథ్యతామ్॥ **44**

శ్లో॥ పీయూషం ఖలు పీయతే సురజనైర్దుగ్ధామ్బుధిర్మథ్యతే
మాహేశైశ్చ జటాకలాపనిగళైర్మన్దాకినీ నహ్యతే।
శీతాంశుః పరిభూయతే చ తమసా తస్మాదనేతాదృశీ
కామాక్షి! స్మితమఞ్జరీ తవ వచోవైదగ్ధ్యముల్లఙ్ఘతే॥ **45**

శ్లో॥ ఆశఙ్కే తవ మన్దహాసలహరీమన్యాదృశీం చన్ద్రికా–
మేకామ్రేశకుటుమ్బిని ప్రతిపదం యస్యాః ప్రభాసఙ్గమే।
వక్షోజామ్బురుహే న తే రహయతః కాఞ్చిద్దశాం కౌట్మలీ–
మాస్యామ్భోరుహమమ్బ! కిం చ శనకైరాలమ్బతే ఫుల్లతామ్॥ **46**

శ్లో॥ ఆస్తీర్ణాధరకాన్తిపల్లవచయే పాతం ముహుర్జగ్ముషీ
కామద్రోహిణి మాంసలస్మరశరజ్వాలావలిర్వ్యఞ్జతీ।
నిన్దన్తీ ఘనసారహారవలయజ్యోత్స్నామృణాలాని తే
కామాక్షి! స్మితచాతురీ విరహిణీరీతిం జగాహేతరామ్॥ **47**

శ్లో॥ కర్పూరైరమృతాంశుభిర్జనని! తే కాన్తైశ్చ చన్ద్రాతపై–
ర్ముక్తాహారగుణైర్మృణాలవలయైర్ముగ్ధస్మితశ్రీరియమ్।
శ్రీకాఞ్చీపురనాయికే! సమతయా సంస్తూయతే సజ్జనై–
స్తత్తాదృఙ్మమ తాపశాన్తివిధయే కిం దేవి! మన్దాయతే॥ **24**

శ్లో॥ మధ్యేగర్భితమఞ్జువాక్యలహరీమాధ్వీఝరీశీతలా
మన్దారస్తబకాయతే జనని! తే మన్దస్మితాంశుచ్ఛటా।
యస్యా వర్ధయితుం ముహుర్వికసనం కామాక్షి! కామద్రుహో
వల్గుర్వీక్షణవిభ్రమవ్యతికరో వాసన్తమాసాయతే॥ **25**

శ్లో॥ బిమ్బోష్ఠద్యుతిపుఞ్జరఞ్జితరుచిస్త్వన్మన్దహాసచ్ఛటా
కల్యాణం గిరిసార్వభౌమతనయే! కల్లోలయత్వాశు మే।
ఫుల్లన్మల్లిపినద్ధహల్లకమయీ మాలేవ యా పేశలా
శ్రీకాఞ్చీశ్వరి! మారమర్దితురురోమధ్యే ముహుర్లమ్బతే॥ **26**

శ్లో॥ బిభ్రాణా శరదభ్రవిభ్రమదశాం విద్యోతమానాప్యసౌ
కామాక్షి! స్మితమఞ్జరీ కిరతి తే కారుణ్యధారారసమ్।
ఆశ్చర్యం శిశిరీకరోతి జగతీమాలోక్య చైనామహో
కామం ఖేలతి నీలకణ్ఠహృదయం కౌతూహలాన్దోళితమ్॥ **27**

శ్లో॥ ప్రేఙ్ఖత్ప్రౌఢకటాక్షకుఙ్కుకుహరేష్వత్యచ్ఛగుచ్ఛాయితం
వక్త్రేన్దుచ్ఛవిసిన్ధువీచినిచయే ఫేనప్రతానాయితమ్।
నైరన్తర్యవిజృమ్భితస్తనతటే నైచోలపట్టాయితం
కల్మాషం కబలీకరోతు మమ తే కామాక్షి! మన్దస్మితమ్॥ **28**

శ్లో॥ పీయూషం తవ మన్థరస్మితమితి వ్యర్థైవ సాపప్రథా
కామాక్షి! ధ్రువమీదృశం యది భవేదేతత్కథం వా శివే।
మన్దారస్య కథాలవం న సహతే మథ్నాతి మన్దాకినీ–
మిన్దుం నిన్దతి కీర్తితే చ కలశీపాథోధిమీర్ష్యాయతే॥ **29**

శ్లో॥ విశ్వేషాం నయనోత్సవం వితనుతాం విద్యోతతాం చన్ద్రమా
విఖ్యాతో మదనాన్తకేన ముకుటీమధ్యే చ సమ్మాన్యతామ్।
ఆః కిం జాతమనేన హాససుషమామాలోక్య కామాక్షి! తే
కాలఙ్కీమవలమ్బతే ఖలు దశాం కల్మాషహీనోఽప్యసౌ॥ **30**

శ్లో॥ చేతః శీతలయన్తు నః పశుపతేరానన్దజీవాతవో
నమ్రాణాం నయనాధ్వసీమసు శరచ్చన్ద్రాతపోపక్రమాః।
సంసారాఖ్యసరోరుహాకరఖలీకారే తుషారోత్కరాః
కామాక్షి! స్మరకీర్తిబీజనికరాస్త్వన్మన్దహాసాఙ్కురాః॥ **31**

శ్లో॥ కర్మౌఘాఖ్యతమఃకచాకచికరాన్కామాక్షి! సంచిన్తయే
త్వన్మన్దస్మితరోచిషాం త్రిభువనక్షేమఙ్కరానఙ్కురాన్।
యే వక్త్రం శిశిరశ్రియో వికసితం చన్ద్రాతపామ్భోరుహ-
ద్వేషోద్ఘోషణచాతురీమివ తిరస్కర్తుం పరిష్కుర్వతే॥ **32**

శ్లో॥ కుర్యుర్నః కులశైలరాజతనయే! కూలఙ్కషం మఙ్గళం
కున్దస్పర్ధనచుఞ్చవస్తవ శివే! మన్దస్మితప్రక్రమాః।
యే కామాక్షి! సమస్తసాక్షినయనం సన్తోషయన్త్యాన్తరం
కర్పూరప్రకరా ఇవ ప్రసృమరాః పుంసామసాధారణాః॥ **33**

శ్లో॥ క్రమేణ స్నపయస్వ కర్మకుహనాచోరేణ మారాగమ-
వ్యాఖ్యాశిక్షణదీక్షితేన విదుషామక్షీణలక్ష్మీపుషా।
కామాక్షి! స్మితకన్దలేన కలుషస్ఫోటక్రియాచుఞ్చునా
కారుణ్యామృతవీచికావిహరణప్రాచుర్యధుర్యేణ మామ్॥ **34**

శ్లో॥ త్వన్మన్దస్మితకన్దలస్య నియతం కామాక్షి! శఙ్కామహే
బిమ్బః కశ్చన నూతనః ప్రచలితో నైశాకరశ్శీకరః।
కిఞ్చ క్షీరపయోనిధిః ప్రతినిధిః స్వర్వాహినీవీచికా-
బిబ్బోకోఽపి విడమ్బ ఏవ కుహనా మల్లీమతల్లీరుచః॥ **35**

శ్లో॥ దుష్కర్మార్కనిసర్గకర్కశమహఃసమ్పర్కతప్తం మిల-
త్పఙ్కం శఙ్కరవల్లభే! మమ మనః కాఞ్చీపురాలఙ్క్రియే।
అమ్బ! త్వన్మృదులస్మితామృతరసే మఙ్క్త్వా విధూయ వ్యథా-
మానన్దోదయసౌధశృఙ్గపదవీమారోఢుమాకాంక్షతి॥ **36**

శ్లో॥ నమ్రాణాం నగరాజశేఖరసుతే నాకాలయానాం పురః
కామాక్షి! త్వరయా విపత్ప్రశమనే కారుణ్యధారాః కిరన్।
ఆగచ్ఛన్తమనుగ్రహం ప్రకటయన్నానన్దబీజాని తే
నాసీరే మృదుహాస ఏవ తనుతే నాథే! సుధాశీతలః॥ **37**

శ్లో॥ కామాక్షి! ప్రథమానవిభ్రమవిధిః కన్దర్పదర్పప్రసూ-
ర్ముగ్ధస్తే మృదుహాస ఏవ గిరిజే! ముష్ణాతు మే కిల్బిషమ్।
యం ద్రష్టుం విహితే కరగ్రహ ఉమే! శమ్భుస్త్రపామీలితం
స్మేరం కారయతి స్మ తాణ్డవవినోదాహిణ్డినా తణ్డునా॥ **38**

శ్లో॥ క్షుణ్ణం కేనచిదేవ ధీరమనసా కుత్రాపి నానాజనైః
కర్మగ్రన్థినియన్త్రితైరసుగమం కామాక్షి! సామాన్యతః।
ముక్తేర్ద్రష్టుమశక్యమేవ మనసా మూఢస్య మే చక్షుషో
మార్గం దర్శయతు ప్రదీప ఇవ తే మన్దస్మితశ్రీరియమ్॥ **39**

శ్లో॥ జ్యోత్స్నాకాన్తిభిరేవ నిర్మలతరం నైశాకరం మణ్డలం
హంసైరేవ శరద్విలాససమయవ్యాకోచమమ్భోరుహమ్।
స్వచ్ఛైరేవ వికస్వరైరుడుగణైః కామాక్షి! బిమ్బం దివః
పుణ్యైరేవ మృదుస్మితైస్తవ ముఖం పుష్ణాతి శోభాభరమ్॥ **40**

శ్లో॥ మానగ్రన్థివిధున్తుదేన రభసాదాస్వాద్యమానే నవ-
ప్రేమాడమ్బరపూర్ణిమాహిమకరే కామాక్షి! తే తత్క్షణమ్।
ఆలోక్య స్మితచన్ద్రికాం ముహురిమామున్మీలనం జగ్ముషీం
చేతశ్శీలయతే చకోరచరితం చన్ద్రార్ధచూడామణేః॥ **41**

శ్లో॥ శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితద్యుతిఝురీవైదగ్ధ్యలీలాయితం
పశ్యన్తోఽపి నిరన్తరం సువిమలం మన్యా జగన్మణ్డలే।
లోకం హాసయితుం కిమర్థమనిశం ప్రాకాశ్యమాతన్వతే
మన్దాక్షం విరహయ్య వస్తువిభవం మన్దారచన్ద్రాదయః॥ 66

శ్లో॥ క్షీరాబ్ధేరపి శైలరాజతనయే త్వన్మన్దహాసస్య చ
శ్రీకామాక్షి! వలక్షమోదయనిధేః కిఞ్చిద్భిదాం బ్రూమహే।
ఏకస్మై పురుషాయ దేవి స దదౌ లక్ష్మీం కదాచిత్పురా
సర్వేభ్యోఽపి దదాత్యసౌ తు సతతం లక్ష్మీం చ వాగీశ్వరీమ్॥ 67

శ్లో॥ శ్రీకాఞ్చీపురరత్నదీపకలికే! తాన్యేవ విశ్వాన్తరే
చాకోరాణి చరాచరేశ్వరి పరం ధన్యాని మన్యామహే।
కమ్పాతీరకుటుంబచంక్రమకలాచుంచూని చంచూపుటై-
ర్నిత్యం యాని తవ స్మితేన్దుమహసామాస్వాదమాతన్వతే॥ 68

శ్లో॥ శైత్యప్రక్రమమాశ్రితోఽపి నమతాం జాడ్యప్రథాం ధూనయ-
న్నాగవ్యఞ్జనపేశలోఽపి గిరిశే వైమల్యముల్లాసయన్।
లీలాలాపపురస్సరోఽపి సతతం వాచంయమాన్ ప్రీణయ-
న్కామాక్షి! స్మితరోచిషాం తవ సముల్లాసః కథం వర్ణ్యతే॥ 69

శ్లో॥ శ్రోణీచఞ్చలమేఖలాముఖరితం లీలాగతం మంథరం
భ్రూవల్లీచలనం కటాక్షవలనం మన్దాక్షవీక్షాచణమ్।
యద్వైదగ్ధ్యముఖేన మన్మథరిపుం సమ్మోహయత్యఞ్జసా
శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితాయ సతతం తస్మై నమస్కుర్మహే॥ 70

శ్లో॥ శ్రీకామాక్షి! మనోజ్ఞమన్దహసితజ్యోతిష్ప్రరోహే తవ
స్ఫీతశ్వేతిమసార్వభౌమసరణిప్రాగల్భ్యమభ్యేయుషి।
చన్ద్రోఽయం యువరాజతాం కలయతే చేటీధురం చన్ద్రికా
గఙ్గా సా చ సుధాఝురీ సహచరీసాధర్మ్యమాలమ్బతే॥ 71

శ్లో॥ సూర్యాలోకవిధౌ వికాసమధికం యాన్తీ హరన్తీ తమ-
స్సన్దోహం నమతాం నిజస్మరణతో దోషాకరద్వేషిణీ।
నిర్యాన్తీ వదనారవిన్దకుహరాన్నిర్ధూతజాడ్యా నృణాం
శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితద్యుతిమయీ చిత్రీయతే చన్ద్రికా॥ 48

శ్లో॥ కుణ్ఠీకుర్యురమీ కుబోధఘటనామస్మన్మనోమాథినీం
శ్రీకామాక్షి! శివంకరాస్తవ శివే! శ్రీమన్దహాసాఙ్కురాః।
యే తన్వన్తి నిరన్తరం తరుణిమస్తమ్బేరమగ్రామణీ-
కుమ్భద్వన్ద్వవిడమ్బిని స్తనతటే ముక్తాకుథాడమ్బరమ్॥ 49

శ్లో॥ ప్రేఙ్ఖన్తః శరదమ్బుదా ఇవ శనైః ప్రేమానిలైః ప్రేరితా
మజ్జన్తో మదనారికణ్ఠసుషమాసిన్ధౌ ముహూర్మన్థరమ్।
శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితాంశునికరాః శ్యామాయమానశ్రియో
నీలామ్భోధరనైపుణీం తత ఇతో నిర్నిద్రయన్త్యఞ్జసా॥ 50

శ్లో॥ వ్యాపారం చతురాననైకవిహృతౌ వ్యాకుర్వతీ కుర్వతీ
రుద్రాక్షగ్రహణం కరేణ సతతం వాగూర్మికల్లోలితా।
ఉత్ఫుల్లం ధవలారవిన్దమధరీకృత్య స్ఫురన్తీ సదా
శ్రీకామాక్షి! సరస్వతీ విజయతే త్వన్మన్దహాసప్రభా॥ 51

శ్లో॥ కర్పూరద్యుతితస్కరేణ మహసా కల్మాషయత్యాననం
శ్రీకాఞ్చీపురనాయికే! పతిరివ శ్రీమన్దహాసోఽపి తే।
ఆలిఙ్గత్యతిపీవరాం స్తనతటీం బిమ్బాధరం చుమ్బతి
ప్రౌఢం రాగభరం వ్యనక్తి మనసో ధైర్యం ధునీతేతరామ్॥ 52

శ్లో॥ వైశద్యేన చ విశ్వతాపహరణక్రీడాపటీయస్తయా
పాణ్డిత్యేన పచేలిమేన జగతాం నేత్రోత్సవోత్పాదనే।
కామాక్షి! స్మితకన్దలైస్తవ తులామారోఢుముద్యోగినీ
జ్యోత్స్నాసౌ జలరాశిపోషణతయా దూష్యాం ప్రపన్నా దశామ్॥ 53

శ్లో॥ లావణ్యామ్బుజినీమృణాలవలయైశ్శృఙ్గారగన్ధద్విప-
గ్రామణ్యః శ్రుతిచామరైస్తరుణిమస్వారాజ్యబీజాఙ్కురైః।
ఆనన్దామృతసిన్ధువీచిపృషతైరాస్యాబ్జహంసైస్తవ
శ్రీకామాక్షి! మథాన మన్దహసితైర్మత్కం మనఃకల్మషమ్॥ 54

శ్లో॥ ఉత్తుఙ్గస్తనమణ్డలీపరిచలన్మాణిక్యహారచ్ఛటా-
చఞ్చచ్ఛోణిమపుఞ్జమధ్యసరణిం మాతః పరిష్కుర్వతీ।
యా వైదగ్ధ్యముపైతి శఙ్కరజటాకాన్తారవాటీపత-
త్స్వర్వాపీపయసః స్మితద్యుతిరసౌ కామాక్షి తే మఞ్జులా। 55

శ్లో॥ సన్నామైకజుషా జనేన సులభం సంసూచయన్తీ శనై-
రుత్తుఙ్గస్య చిరాదనుగ్రహతరోరుత్పత్స్యమానం ఫలమ్।
ప్రాథమ్యేన వికస్వరా కుసుమవత్ప్రాగల్భ్యమభ్యేయుషీ
కామాక్షి! స్మితచాతురీ తవ మమ క్షేమఙ్కరీ కల్పతామ్॥ 56

శ్లో॥ ధానుష్కాగ్రసరస్య లోలకుటిలభ్రూలేఖయా బిభ్రతో
లీలాలోకశిలీముఖం నవవయస్సామ్రాజ్యలక్ష్మీపుషః।
జేతుం మన్మథమర్దినం జనని! తే మన్దస్మితప్రక్రమో
వల్గుర్విభ్రమభూభృతో వితనుతే సేనాపతిప్రక్రియామ్॥ 57

శ్లో॥ యన్నాకమ్పత కాలకూటకబలీకారే చచుమ్బే న యద్-
గ్లాన్యా చక్షుషి రూషితానలశిఖే రుద్రస్య తత్తాదృశమ్।
చేతో యత్ప్రసభం స్మరజ్వరశిఖిజ్వాలేన లేలిహ్యతే
తత్కామాక్షి! తవ స్మితాంశుకణికాహేలాభవం ప్రాభవమ్॥ 58

శ్లో॥ సమ్భిన్నేవ సుపర్వలోకతటినీ వీచీచయైర్యామునైః
సంమిశ్రేవ శశాఙ్కదీప్తిలహరీ నీలైర్మహానీరదైః।
కామాక్షి! స్ఫురితా తవ స్మితరుచిః కాలాఞ్జనస్పర్ధినా
కాలిమ్నా కచరోచిషాం వ్యతికరే కాఞ్చిద్దశామశ్నుతే॥ 59

శ్లో॥ జానీమో జగదీశ్వరప్రణయిని! త్వన్మన్దహాసప్రభమ్
శ్రీకామాక్షి! కుముద్వతీమభినవామేషా యతస్సర్వదా।
ఆస్యేన్దోరవలోకనే పశుపతేరభ్యేతి సమ్ఫుల్లతాం
తన్ద్రాలుస్తదభావ ఏవ తనుతే తద్వైపరీత్యక్రమమ్॥ 60

శ్లో॥ యాన్తీ లోహితభావమభ్రతటినీ ధాతుచ్ఛటాకర్దమై-
ర్భాన్తీ బాలగభస్తిమాలికిరణైర్మేఘావలీ శారదీ।
బిమ్బోష్ఠద్యుతిపుఞ్జచుమ్బనకలాశోణాయమానేన తే
కామాక్షి! స్మితరోచిషా సమదశామారోఢుమాకాంక్షతే॥ 61

శ్లో॥ శ్రీకామాక్షి! ముఖేన్దుభూషణమిదం మన్దస్మితం తావకం
నేత్రానన్దకరం తథా హిమకరో గచ్ఛేద్యథా తిగ్మతామ్।
శీతం దేవి! తథా యథా హిమజలం సన్తాపముద్రాస్పదం
శ్వేతం కిఞ్చ యథా తథా మలినతాం ధత్తే చ ముక్తామణిః॥ 62

శ్లో॥ త్వన్మన్దస్మితమఞ్జరీం ప్రసృమరాం కామాక్షి! చన్ద్రాతపం
సన్తస్సన్తతమామనన్త్యమలతా తల్లక్షణం లక్ష్యతే।
అస్మాకం న ధునోతి తాపమధికం ధూనోతి నాభ్యన్తరం
ధ్వాన్తం తత్ఖలు దుఃఖినో వయమమీ కేనేతి నో విద్మహే॥ 63

శ్లో॥ నమ్రస్య ప్రణయప్రరోహకలహచ్ఛేదాయ పాదాబ్జయో-
ర్మన్దం చన్ద్రకిశోరశేఖరమణేః కామాక్షి! రాగేణ తే।
బన్ధూకప్రసవశ్రియం జితవతో బంహీయసీం తాదృశీం
బిమ్బోష్ఠస్య రుచిం నిరస్య హసితజ్యోత్స్నా వయస్యాయతే॥ 64

శ్లో॥ ముక్తానామ్ పరిమోచనం విదధతస్తత్ప్రీతినిష్పాదినీ
భూయో దూరత ఏవ ధూతమరుతస్తత్పాలనం తన్వతీ।
ఉద్భూతస్య జలాన్తరాదవిరతం తద్దూరతాం జగ్ముషీ
కామాక్షి! స్మితమఞ్జరీ తవ కథం కమ్బోస్తులామశ్నుతే॥ 65

శ్లో॥ ఆకర్షన్నయనాని నాకిసదసాం శైత్యేన సంస్తమ్భయ-
న్నిన్దుం కిఞ్చ విమోహయన్పశుపతిం విశ్వార్తిముచ్చాటయన్।
హింసన్ సంసృతిడమ్బరం తవ శివే! హాసాహ్వయో మాన్త్రికః
శ్రీకామాక్షి! మదీయతాపతమసోవిద్వేషణే చేష్టతామ్॥ **90**

శ్లో॥ క్షేపీయః క్షపయన్తు కల్మషభయాన్యస్మాకమల్పస్మిత-
జ్యోతిర్మణ్డలచంక్రమాస్తన శివే! కామాక్షి! రోచిష్ణవః।
పీడాకర్మఠకర్మఘర్మసమయవ్యాపారతాపానల-
శ్రీపాతా నవహర్షవర్షణసుధాస్రోతస్వినీశీకరాః॥ **91**

శ్లో॥ శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితైన్దవమహఃపూరే పరిస్ఫూర్జతి
ప్రౌఢాం వారిధిచాతురీం కలయతే భక్తాత్మనాం ప్రాతిభమ్।
దౌర్గత్యప్రసరాస్తమఃపటలికాసాధర్మ్యమాబిభ్రతే
కిం కిం కైరవసాహచర్యపదవీరీతిం న ధత్తే పదమ్॥ **92**

శ్లో॥ మన్దారాదిషు మన్మథారిమహిషి! ప్రాకాశ్యరీతిం నిజాం
కాదాచిత్కతయా విశఙ్క్య బహుశో వైశద్యముద్రాగుణః।
శ్రీకామాక్షి! తదీయసఙ్గమకలామన్దీభవత్కౌతుకః
సాతత్యేన తవ స్మితే వితనుతే స్వైరాసనావాసనామ్॥ **93**

శ్లో॥ ఇన్ధానే భవవీతిహోత్రనివహే కర్మౌఘచణ్డానిల-
ప్రౌఢిమ్నా బహులీకృతే నిపతితం సన్తాపచిన్తాకులమ్।
మాతర్మాం పరిషిఞ్చ కిఞ్చిదమలైః పీయూషవర్షైరివ
శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితద్యుతికణైః శైశిర్యలీలాకరైః॥ **94**

శ్లో॥ భాషాయా రసనాగ్రఖేలనజుషశ్శృఙ్గారముద్రాసఖీ
లీలాజాతరతేః సుఖేన నియమస్నానాయ మేనాత్మజే।
శ్రీకామాక్షి! సుధామయీవ శిశిరా స్రోతస్వినీ తావకీ
గాఢానన్దతరఙ్గితా విజయతే హాసప్రభాచాతురీ॥ **95**

శ్లో॥ జ్యోత్స్నా కిం తనుతే ఫలం తనుమతామౌష్ణ్యప్రశాన్తిం వినా
త్వన్మన్దస్మితరోచిషా తనుమతాం కామాక్షి! రోచిష్ణునా।
సన్తాపోఽపి నివార్యతే నవవచఃప్రాచుర్యమఙ్కూర్యతే
సౌన్దర్యం పరిపూర్యతే జగతి సా కీర్తిశ్చ సఞ్చార్యతే॥ **72**

శ్లో॥ వైమల్యం కుముదశ్రియాం హిమరుచః కాన్త్యైవ సన్ధుక్ష్యతే
జ్యోత్స్నారోచిరపి ప్రదోషసమయం ప్రాప్యైవ సమ్పద్యతే।
స్వచ్ఛత్వం నవమౌక్తికస్య పరమం సంస్కారతో దృశ్యతే
కామాక్ష్యాః స్మితదీధితేర్విశదిమా నైసర్గికో భాసతే॥ **73**

శ్లో॥ ప్రాకాశ్యమ్ పరమేశ్వరప్రణయిని త్వన్మన్దహాసశ్రియః
శ్రీకామాక్షి! మమ క్షిణోతు మమతావైచక్షణీమక్షయామ్।
యద్భీత్యేవ నిలీయతే హిమకరో మేఘోదరే శుక్తికా-
గర్భే మౌక్తికమణ్డలీ చ సరసీమధ్యే మృణాళీ చ సా॥ **74**

శ్లో॥ హేరమ్బే చ గుహే చ హర్షభరితం వాత్సల్యమఙ్కూరయ-
న్మారద్రోహిణి పూరుషే సహభువం ప్రేమాఙ్కురం వ్యఞ్జయత్।
ఆనమ్రేషు జనేషు పూర్ణకరుణావైదగ్ధ్యముత్తాలయ-
న్కామాక్షి! స్మితమఞ్జరీ తవ కథంకారం మయా కథ్యతే॥ **75**

శ్లో॥ సంక్రుద్ధద్విజరాజకోఽప్యవిరతం కుర్వన్ద్విజైస్సఙ్గమం
వాణీపద్ధతిదూరగోఽపి సతతం తత్సాహచర్యం వహన్।
అశ్రాన్తం పశుదుర్లభోఽపి కలయన్పత్యౌ పశూనాం రతిం
శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితామృతరసస్యన్దో మయి (స్ప)స్యన్దతామ్॥ **76**

శ్లో॥ శ్రీకామాక్షి! మహేశ్వరే నిరుపమప్రేమాఙ్కురప్రక్రమం
నిత్యం యః ప్రకటీకరోతి సహజామున్నిద్రయన్మాధురీమ్।
తత్తాదృక్తవ మన్దహాసమహిమా మాతః కథం మానితాం
తన్మూర్ధ్నా సురనిమ్నగాం చ కలికామిన్దోశ్చ తాం నిన్దతి॥ **77**

శ్లో॥ యే మాధుర్యవిహారమణ్డపభువో యే శైత్యముద్రాకరా
యే వైశద్యదశావిశేషసుభగాస్తే మన్దహాసాఙ్కురాః।
కామాక్ష్యాస్సహజం గుణత్రయమిదం పర్యాయతః కుర్వతాం
వాణీగుమ్ఫనడమ్బరే చ హృదయే కీర్తిప్రరోహే చ మే॥ **78**

శ్లో॥ కామాక్ష్యా మృదులస్మితాంశునికరా దక్షాన్తకే వీక్షణే
మన్దాక్షగ్రహిలా హిమద్యుతిమయూఖాక్షేపదీపాఙ్కురాః।
దాక్ష్యం పక్ష్మలయన్తు మాక్షికగుడద్రాక్షాభవం వాక్షు మే
సూక్ష్మం మోక్షపథం నిరీక్షితుమపి ప్రక్షాలయేయుర్మనః॥ **79**

శ్లో॥ జాత్యా శీతలశీతలాని మధురాణ్యేతాని పూతాని తే
గాఙ్గానీవ పయాంసి దేవి! పటలాన్యల్పస్మితజ్యోతిషామ్।
ఏనఃపఙ్కపరమ్పరామలినతామేకామ్రనాథప్రియే!
ప్రజ్ఞానాత్సుతరాం మదీయధిషణాం ప్రక్షాలయన్తు క్షణాత్॥ **80**

శ్లో॥ అశ్రాన్తం పరతన్త్రితః పశుపతిస్త్వన్మన్దహాసాఙ్కురైః
శ్రీకామాక్షి! తదీయవర్ణసమతాసఙ్గేన శఙ్కామహే।
ఇన్దుం నాకధునీం చ శేఖరయతే మాలాం చ ధత్తే నవై-
ర్వైకుణ్ఠైరవకుణ్ఠనం చ కురుతే ధూలీచయైర్భాస్మనైః॥ **81**

శ్లో॥ శ్రీ కాఞ్చీపురదేవతే! మృదువచస్సౌరభ్యముద్రాస్పదం
ప్రౌఢప్రేమలతానవీనకుసుమం మన్దస్మితం తావకమ్।
మన్దం కన్దలతి ప్రియస్య వదనాలోకే సమాభాషణే
శ్లక్ష్ణేకుట్మలతి ప్రరూఢపులకే చాశ్లేషణే ఫుల్లతి॥ **82**

శ్లో॥ కిం త్రైస్రోతసమమ్బికే పరిణతం స్రోతశ్చతుర్థం నవం
పీయూషస్య సమస్తతాపహరణం కింవా ద్వితీయం వపుః।
కింస్విన్నైకటికం గిరో మధురిమాభ్యాసాయ న(గ)వ్యం పయః
శ్రీకాఞ్చీపురనాయకప్రియతమే! మన్దస్మితం తావకమ్॥ **83**

శ్లో॥ భూషా వక్త్రసరోరుహస్య సహజా వాచాం సఖీ శాశ్వతీ
నీవీ విభ్రమసన్తతేః పశుపతేస్సౌధీ దృశాం పారణా।
జీవాతుర్మదనశ్రియశ్శశిరుచేరుచ్చాటనీ దేవతా
శ్రీకామాక్షి! గిరామభూమిమయతే హాసప్రభామఞ్జరీ॥ **84**

శ్లో॥ సూతిశ్శ్వేతిమకన్దలస్య వసతిశ్శృఙ్గారసారశ్రియః
పూర్తిః సూక్తిఝరీరసస్య లహరీ కారుణ్యపాథోనిధేః।
వాటీ కాచన కౌసుమీ మధురిమస్వారాజ్యలక్ష్మ్యాస్తవ
శ్రీకామాక్షి! మమాస్తు మఙ్గలకరీ హాసప్రభాచాతురీ॥ **85**

శ్లో॥ జన్తూనాం జనిదుఃఖమృత్యులహరీసన్తాపనం కృన్తతః
ప్రౌఢానుగ్రహపూర్ణశీతలరుచో నిత్యోదయం బిభ్రతః।
శ్రీకామాక్షి! విసృత్వరా ఇవ కరా హాసాఙ్కురాస్తే హఠా-
దాలోకేన నిహన్త్యురన్ధతమసస్తోమస్య మే సన్తతిమ్॥ **86**

శ్లో॥ ఉత్తుఙ్గస్తనమణ్డలస్య విలసల్లావణ్యలీలానటీ-
రఙ్గస్య స్ఫుటమూర్ధ్వసీమని ముహుః ప్రాకాశ్యమభ్యేయుషీ।
శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితద్యుతితతిర్బిమ్బోష్ఠకాన్త్యఙ్కురై-
శ్చిత్రాం విద్రుమముద్రితాం వితనుతే మౌక్తీం వితానశ్రియమ్॥ **87**

శ్లో॥ స్వాభావ్యాత్తవ వక్త్రమేవ లలితం సన్తోషసమ్పాదనం
శమ్భోః కిం పునరఞ్చితస్మితరుచః పాణ్డిత్యపాత్రీకృతమ్।
అమ్భోజం స్వత ఏవ సర్వజగతాం చక్షుఃప్రియంభావుకం
కామాక్షి! స్ఫురితే శరద్వికసితే కీదృగ్విధం భ్రాజతే॥ **88**

శ్లో॥ పుమ్భిర్నిర్మలమానసైర్విదధతే మైత్రీరసం నిర్మలం
కర్తుం కర్మలయం చ నిర్మలతమాం కీర్తిం లభన్తేతరామ్।
సూక్తిం పక్ష్మలయన్తి నిర్మలగుణాం యత్తావకాస్సేవకా-
స్తత్కామాక్షి! తవ స్మితస్య కలయా నైర్మల్యసీమానిధేః॥ **89**

మొదటి గురువు. అది ప్రాణుల బంధముల ఛేదించును. కల్యాణము లాడుకొను (చోటు) శివుని కన్నులకు కర్పూరపరాగము అది. మందారస్తబక కాంతిని దొంగిలించినట్టిదియు నైన కామాక్షీదేవియొక్క ఆ మందస్మితకాంతికై ప్రతిదినము దోసిలొగ్గుచున్నాము.

వివరణము :-

1) పురుషార్థములు నాలుగనుట భారతీయ సంప్రదాయము. అవి **ధర్మము, అర్థము, కామము, మోక్షము** అనునవి. వీనిలో తృతీయము కామము. తురీయము మోక్షము, స్థూలముగ మోక్షము నిత్యసుఖము కావున తృతీయమైన కామము అనిత్య సుఖరూపము గావున పురుషార్థములలో మోక్షమునకే అగ్రస్థానము. కాని మోక్షము కోరువారు అరుదుగానే ఉందురు. కామ పురుషార్థమును అర్థించని వారు, దాదాపుగ ఉండరనియే చెప్పవచ్చును. కాని ఇచ్చటి కామపదము నిత్యా నిత్య సుఖములను రెండింటిని సంగ్రహించునదిగా నున్నది. కామమోక్షములకు రెండింటికి ధర్మార్థములు సాధనములే. కాని అవి లేకయే కామమోక్షములు సంభవించునెడ ధర్మార్థములనెవ్వరు కోరరు. అట్టి సందర్భమున వానిని పురుషార్థములలో చేర్చుటయే అనుచితమగును. కానీ ధర్మములేనిదే అర్థకామములుగాని, మోక్షముగాని సిద్ధింపక పోవుటచేత ధర్మమునకు ప్రాధాన్య మీయబడినది. అర్థము, కామము అను రెండింటికి భేదము రూఢియై ఉన్నది. ధనము అర్థమని, స్త్రీ సుఖము కామమని లోక ప్రసిద్ధి యున్నది. ధనము సుఖసాధనమే గానీ సుఖరూపము కాదు. బంధమునుండి విడివడుటయే మోక్షమని చెప్పినపుడు అది కూడా సుఖసాధనము యగును కాని సుఖరూపము కాదు. సాధ్యసాధనములకు అవినాభావ మంగీకరించి ఇవి అన్నియు పురుషార్థములని చెప్పబడినది. కామము అనునది కోరబడునది అను అర్థములో సంసారసుఖము మోక్షసుఖము రెండింటిని సంగ్రహించును. అమ్మవారి మందస్మితము ప్రాణులయొక్క సంసారబంధమును తొలగించును. అందువలన అది మోక్షప్రదము. కాని ఇచట అమ్మవారు **'కామాక్షి'**. ఆమె రెండుకన్నులలో కామమొక్కటీ ఉన్నది. అది లౌకికాలౌకిక సుఖములను అనగా కామమోక్షములను రెండింటిని తనలో ఇముడ్చుకున్నది. ఆమె కటాక్షమునకు పాత్రుడైన వాడు, లౌకికసుఖముతోబాటు అలౌకికమైన మోక్షసుఖమును పొందగలడు. కామతంత్రము అనునది ఇహపరలోక సాధనము. మోక్షసాధనము కూడ. శ్రీవిద్యాతంత్రములలో కాదివిద్య కామరాజోపాసితము. అదియే ఇచట కందర్పాగమతంత్రమని చెప్పబడినది. అర్థాదులు మంగళరూపములు. అవియును అమ్మవారి మందస్మితపాత్రునకు సంభవించును. మందస్మితము కన్నులలో సైతము దోబూచులాడుచుండును. అది ప్రధానముగ పెదవులు విచ్చుకొనుటలో నుండినను, దాని తళుకులు కన్నులలో కనపడక మానవు. శివుని కన్నులలో కుడికన్ను సూర్యరూపము, ఫాలనేత్రము అగ్ని రూపము అవి ఎప్పుడు మండుచునే యుండును. అమ్మవారిని చూచునప్పుడు మాత్రము వాని తాపము శంకరునకే తెలియదు. కామాక్షీదేవియొక్క

శ్లో॥ సన్తాపం విరలీకరోతు సకలం కామాక్షి! మచ్చేతనా
మజ్జన్తీ మధురస్మితామరధునీకల్లోలజాలేషు తే।
నైరన్తర్యముపేత్య మన్మథమరుల్లోలేషు యేషు స్ఫుటం
ప్రేమేన్దుః ప్రతిబిమ్బితో వితనుతే కౌతూహలం ధూర్జటేః॥ **96**

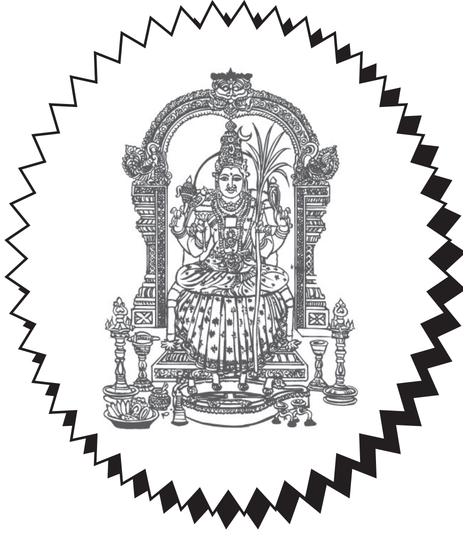
శ్లో॥ చేతఃక్షీరపయోధిమన్థనచలద్రాగాఖ్యమన్థాచల-
క్షోభవ్యాపృతిసంభవాం జనని! తే మన్దస్మితశ్రీసుధామ్।
స్వాదంస్వాదముదీతకౌతుకరసా నేత్రత్రయీ శాఙ్కరీ
శ్రీకామాక్షి! నిరన్తరం పరిణమత్యానన్దవీచీమయీ॥ **97**

శ్లో॥ ఆలోకే తవ పఞ్చసాయకరిపోరుద్దామకౌతూహల-
ప్రేఙ్ఖన్మారుతఘట్టనప్రచలితాదానన్దదుగ్ధామ్బుధేః।
కాచిద్వీచిరుదఞ్చతి ప్రతినవా సంవిత్ప్రరోహాత్మికా
తాం కామాక్షి! కవీశ్వరాః స్మితమితి వ్యాకుర్వతే సర్వదా॥ **98**

శ్లో॥ సూక్తిశ్శీలయతే కిమద్రితనయే మన్దస్మితాత్తే ముహు-
ర్మాధుర్యాగమసంప్రదాయమథవా సూక్తేస్తు మన్దస్మితమ్।
ఇత్థం కామపి గాహతే మమ మనస్సందేహమార్గభ్రమీం
శ్రీకామాక్షి! న పారమార్థ్యసరణిస్ఫూర్తౌ నిధత్తే పదమ్॥ **99**

శ్లో॥ క్రీడాలోలకృపాసరోరుహముఖీసౌధాఙ్గణేభ్యః కవి-
శ్రేణీవాక్పరిపాటికామృతఝరీసూతీగృహేభ్యశ్శివే!।
నిర్వాణాఙ్కురసార్వభౌమపదవీసింహాసనేభ్యస్తవ
శ్రీకామాక్షి! మనోజ్ఞమన్దహసితజ్యోతిష్కణేభ్యో నమః॥ **100**

శ్లో॥ ఆర్యామేవ విభావయన్మనసి యః పాదారవిన్దం పురః
పశ్యన్నారభతే స్తుతిం స నియతం లబ్ధ్వా కటాక్షచ్ఛవిమ్।
కామాక్ష్యా మృదులస్మితాంశులహరీజ్యోత్స్నావయస్యాన్వితా-
మారోహత్యపవర్గసౌధవలభీమానన్దవీచీమయీమ్॥ **101**

మన్దస్మితశతకమ్

శ్రీః

మూకపఞ్చశతీ

మన్దస్మితశతకమ్

సారోల్లాసినీ వ్యాఖ్యా

శ్లో॥ బధ్నీమో వయమఞ్జలిం ప్రతిదినం బన్ధచ్ఛిదే దేహినాం
కన్దర్పాగమతన్త్రమూలగురవే కల్యాణకేలీభువే।
కామాక్ష్యా ఘనసారపుఞ్జరజసే కామద్రుహశ్చక్షుషాం
మన్దారస్తబకప్రభామదముషే మన్దస్మితజ్యోతిషే॥ 1

ప్రతిపదార్థము :–

దేహినామ్	= ప్రాణులయొక్క;
బన్ధచ్ఛిదే	= బంధమును పోగొట్టు;
కన్దర్పాగమతన్త్రమూలగురవే	= కన్దర్పాగమమనెడి తన్త్రమునకు మొదటి గురువైన;
కల్యాణకేళీభువే	= కల్యాణములాడుకొను;
కామద్రుహః	= కామద్రోహియైన శివునియొక్క;
చక్షుషామ్	= కన్నులకు;
ఘనసారపుంజరజసే	= గడ్డకర్పూరముయొక్క పొడియైన;
మందారస్తబకప్రభామదముషే	= మందారపుష్పగుచ్ఛముల మదమును దొంగిలించు;
కామాక్ష్యాః	= కామాక్షీదేవియొక్క;
మందస్మితజ్యోతిషే	= చిరునవ్వనెడి వెలుగునకై;
ప్రతిదినమ్	= దినదినము;
వయమ్	= మేము;
అంజలిమ్	= దోసిలిని;
బధ్నీమః	= పట్టెదము (కట్టెదము).

తాత్పర్యము:–

బహువిధతంత్రములలో కామతంత్రమొకటి. దానికి కామాక్షి చిఱునవ్వు వెలుగే

కలిగించుటచే చంద్రకాంతి తోడి వైషమ్యము తద్వారమున వ్యతిరేకాలంకారధ్వనియు కలదు. దోషాకారదౌర్భాగ్య విధానము అమ్మవారు దుష్టులను నిగ్రహించుట, తద్వారా వారి కుత్తమలోకప్రాప్తి కలిగించుననుటయు వ్యంగ్యమగుచున్నది.

అవ॥:- పై శ్లోకమున సాధారణ **కామజనకత్వము** చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున కామములలో పురుషార్థరూపమైన హృత్తాపనివారణము ప్రార్థింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ యా పీనస్తనమణ్డలోపరి లసత్కర్పూరలేపాయతే
యా నీలేక్షణరాత్రికాన్తితతిషు జ్యోత్స్నాప్రరోహాయతే।
యా సౌన్దర్యధునీతరఙ్గతతిషు వ్యాలోలహంసాయతే
కామాక్ష్యాశ్శిశిరీకరోతు హృదయం సా మే స్మితప్రాచురీ॥ 4

ప్రతిపదార్థము:-

యా	= ఏదైతే;
పీనస్తనమండలోపరి	= లావైన స్తనమండలముపైన;
లసత్కర్పూరలేపాయతే	= ప్రకాశించు కర్పూరపు పూతయగుచున్నదో;
యా	= ఏదైతే;
నీలేక్షణరాత్రికాన్తితతిషు	= నల్లని కన్నుల రాత్రుల కాంతుల గుంపులందు;
జ్యోత్స్నాప్రరోహాయతే	= వెన్నెల మొలక యగుచున్నదో;
యా	= ఏదైతే;
సౌందర్యధునీతరంగతతిషు	= సౌందర్యనదీతరంగముల గుంపునందు;
వ్యాలోలహంసాయతే	= కదలాడు హంసయగుచున్నదో;
సా	= ఆ ;
కామాక్ష్యాః	= కామాక్షీదేవియొక్క;
స్మితప్రాచురీ	= నవ్వుల ఆధిక్యము;
మే హృదయమ్	= నాయొక్క ఎదను;
శిశిరీకరోతు	= చల్లబరచుగాక.

తాత్పర్యము:-

ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి స్మితప్రాచురీ, ఆమె స్తనమండలముపై కర్పూర లేపమువలె, ఆమె కన్నుల రాత్రుల కాంతుల గుంపులందు వెన్నెల మొలకవలె, ఆమె సౌందర్యనదీతరంగసమూహములందు కదలాడు హంసవలెను ఆచరించు చున్నది.

వివరణము :-

1) అమ్మవారి స్తనమండలముపై నీలేక్షణరాత్రికాన్తితతులయందు సౌందర్య

మందస్మితము శంకరునకే కర్పూరపు పూతయగును. మందారస్తబకములు తెల్లనివి. మందస్మితమే వాని గర్వమును అపహరించినది. ఈ శ్లోకమున మందస్మితజ్యోతి కందార్పాగమతంత్ర మూలగురువుగ, ఘనసారపుంజరజముగ, మందారస్తబక మదాపహర్తగా ఉత్ప్రేక్షింపబడుటచేత మాలోత్ప్రేక్షాలంకారము కలదు. ఈ శ్లోకము శార్దూల విక్రీడితఛందస్సున నిబంధింపబడినది. దీనికి పన్నెండు అక్షరముల తర్వాత విరామముండవలెను. ప్రతిపాదమునకు పందొమ్మిది అక్షరములుండవలెను. వరుసగా **మసజసతతగ** అను గణములు ఉండవలెను. ఈ శ్లోకమున దాక్షిణాత్య సంప్రదాయము ననుసరించి ఒకటవ పదమూడవ వర్ణములకు మైత్రి పాటింప బడినది. అది కూడా అదే అక్షరముయొక్క పునరావృత్తిచేత అనుప్రాసాలంకార మగుచున్నది. దేహిబన్ధచ్ఛేదకమైన అమ్మవారి మన్దస్మితమున కంజలిని బంధించుచున్నా మనుటలో విరోధాలంకారస్ఫూర్తి కలదు. మందస్మితమందు చేయబడిన గురుత్వారోపముచేత ఆతని యందు బన్ధచ్ఛేదకత్వమున్నదని, గురువు లేని వారలకు సంసారబంధచ్ఛేదము లేదని **బన్ధచ్ఛిదే, గురవే** అను రెండు మందస్మిత విశేషణములచేత వ్యంగ్యమగుటచే నిట వస్తుధ్వని కూడ కలదు.

2) సూర్యాశ్వైర్యది మః సజౌ సతతగాః శార్దూలవిక్రీడితమ్ ఇతి లక్షణమ్.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి మందస్మితమున గురుత్వము బన్ధచ్ఛేదకత్వము చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున ఆచార్యత్వము బన్ధచ్ఛేదానంతరలభ్యాద్వైతము చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ సధ్రీచే నవమల్లికాసుమనసాం నాసాగ్రముక్తామణే-
రాచార్యాయ మృణాలకాణ్డమహసాం నైసర్గికాయ త్విషే।
స్వర్ధున్యా సహ యుధ్వనే హిమరుచేరర్ధాసనాధ్యాసినే
కామాక్ష్యాః స్మితమఞ్జరీధవలిమాద్వైతాయ తస్మై నమః॥ 2

ప్రతిపదార్థము:-

నవమల్లికాసుమనసామ్	= కొత్తమల్లెపూలకు;
సధ్రీచే	= సాటియైన;
నాసాగ్రముక్తామణేః	= ముక్కునత్తుయొక్క;
ఆచార్యాయ	= గురువైన;
మృణాళకాండమహసామ్	= తామరతూండ్ల కాంతులకు;
నైసర్గికాయ	= సహజమైన;
త్విషే	= కాంతిరూపమైన;

స్వర్ధున్యా	= ఆకాశగంగతో;
సహ యుధ్యనే	= (కూడి) పోరాడు;
హిమరుచేః	= చంద్రునియొక్క;
అర్ధాసనాధ్యాసినే	= అర్ధసింహాసనము అధిష్ఠించిన;
కామాక్ష్యాః	= కామాక్షీదేవియొక్క;
తస్మై	= ఆ;
స్మితమంజరీధవలిమాద్వైతాయ	= చిఱునవ్వు గుత్తుల తెలుపను అద్వైతమునకు (ఏకీభావమునకు);
నమః	= నమస్సు.

తాత్పర్యము:–

అమ్మవారి మందస్మితము కొత్త మల్లెపూలకు సాటి. నాసికా భూషణము నకు గురువు. తామరతూండ్ల సహజకాంతికి అభిన్నము. ఆ మందస్మితము ఆకాశగంగతో పోరాడును. చంద్రుని యర్ధసింహాసనము నధిష్ఠించును. అమ్మవారి చిఱునవ్వనగా అది యొక ధవలిమాద్వైతము. సర్వధావళ్యముల సమాహారము. దానికి నమస్కారము.

వివరణము :–

కొత్త మల్లెపూలతో అమ్మవారి స్మితమంజరి సాటియని చెప్పుటచే లుప్తోపమాలంకారము, నాసాగ్రముక్తామణికి గురువని చెప్పుటచే అతిశయోక్త్య లంకారము. తామరతూండ్ల కాంతుల సహజకాంతి దీని యందు కలదనుటచే పదార్థవృత్తి నిదర్శనము. ఆకాశగంగతో పోరాడుననుటచే ప్రతీపాలంకారము, చంద్రునియొక్క అర్ధాసన మధిష్ఠించుననుటచే ఉత్ప్రేక్షాలంకారము. ఈ అలంకారములన్నియు స్మితమంజరీధవలిమ యందు ఏకీభావము నందుచున్నవి కావున ఇట పై అలంకారములయొక్క సంసృష్టి, మందస్మిత మందు (ధవలిమయొక్క) అద్వైత తత్త్వమారోపించుటచేత అద్వైతసిద్ధాంతము నందు కవియొక్క ఆదరము వ్యంగ్యమగుచున్నది. ధవలిమాద్వైతమునకు ఆచార్యాయ అను విశేషణము చెప్పబడుటచే దర్శనములలో **ఉత్తరమీమాంస** (అద్వైతము) శ్రేష్ఠమనుట వ్యంగ్యమగుచున్నది.

అవ:– పై శ్లోకమున మన్దస్మితమున **ఆచార్యత్వము అద్వైతసిద్ధి** చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున **కామజనకత్వము** చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ కర్పూరద్యుతిచాతురీమతితరామల్పీయసీం కుర్వతీ
దౌర్భాగ్యోదయమేవ సంవిదధతీ దోషాకరీణాం త్విషామ్।
క్షుల్లానేవ మనోజ్ఞమల్లినికరాన్ఫుల్లానపి వ్యఞ్జతీ
కామాక్ష్యా మృదులస్మితాంశులహరీ కామప్రసూరస్తు మే॥ 3

ప్రతిపదార్థము:–

కర్పూరద్యుతిచాతురీమ్	= కప్పురపు కాంతుల నైపుణ్యమును;
అతితరామ్	= మిక్కిలి;
అల్పీయసీమ్	= చిన్నదానినిగ;
కుర్వతీ	= చేయుచున్నట్టి;
దోషాకరీణామ్	= చంద్రసంబంధములైన;
త్విషామ్	= కాంతులకు;
దౌర్భాగ్యోదయమేవ	= దౌర్భాగ్యపువృద్ధినే;
సంవిదధతీ	= కలిగించుచున్నట్టి;
ఫుల్లానపి	= వికసించియున్నను;
మనోజ్ఞమల్లినికరాన్	= అందమైన మల్లెల గుంపులను;
క్షుల్లానేవ	= అల్పములుగానే;
వ్యంజతీ	= స్ఫురింపచేయుచున్నట్టి;
కామాక్ష్యాః	= కామాక్షీదేవియొక్క;
మృదులస్మితాంశులహరీ	= మెత్తని చిఱునవ్వుకాంతుల ప్రవాహము;
మే	= నాకు;
కామప్రసూః	= కామములను కలిగించునదిగా;
అస్తు	= ఉండుగాక.

తాత్పర్యము:–

అమ్మవారి చిఱునవ్వు, కర్పూరపు కాంతిని చిన్నదానినిగ చేయుచున్నది. చంద్రుని కాంతులకు దౌర్భాగ్యమునే కలిగించుచున్నది. వికసించిన మల్లెపూలు సైతము ఆమె మందహాసము నెదుట క్షుద్రములే యగుచున్నవి. అట్టి కామాక్షీదేవియొక్క మందస్మిత కాంతి ప్రవాహము నాకు సర్వకామప్రద మగుగాక.

వివరణము :–

ఉపమానములైన కర్పూర, చంద్రకాంతి, మల్లికా పుష్పములను అమ్మవారి మందహాసము అతిశయించినదని చెప్పుటచే ఉపమాననింద కూడా **అల్పీయసీం, దౌర్భాగ్యోదయమేవ, క్షుల్లానేవ** అను పదములచే స్పష్టీకరించుటచే ఈ శ్లోకమున ప్రతీపాలంకారమున్నది. **"దోషాకరీణాం త్విషాం దౌర్భాగ్యోదయమేవ సంవిదధతీ"** అను రెండవ పాదముచేత దోషముల (పాపముల) నొనర్చినవారికి దౌర్భాగ్యమే కలుగునని, సౌభాగ్యము కలుగదను వస్తువు వ్యంగ్యమగుటచే వస్తుధ్వని యున్నది. నాలుగవ పాదమున కామాక్షీదేవియొక్క మృదులస్మితాంశులహరియందు కామప్రసూత్వము చెప్పబడుటచే లక్ష్మీత్వము వ్యక్తమయినను పై పాదమున చెప్పబడినట్లది దోషాకరదౌర్భాగ్యోదయమునే

వ్యంజింప జేయుచున్నది. మమతారూపాజ్ఞానాంధకారము తొలగుట ఆత్మ జ్ఞాన ప్రకాశము కలుగుట. ఇదియే యథార్థమైన మోక్షము. సాలోక్యాదులు లోకాంతరవాసరూప మోక్షములే కాని విదేహకైవల్యరూపములు కావు.

అవ:– పై శ్లోకమున కల్మషక్లేశరూపమైన మమతయొక్క హరణము ప్రార్థింపబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి మందస్మితము నందు సమస్త కల్మష క్లేశాపాయ కరత్వము చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ ఆశాసీమసు సన్తతం విదధతీ నైశాకరీం వ్యాక్రియాం
కాశానామభిమానభఙ్గకలనాకౌశల్యమాబిభ్రతీ।
ఈశానేన విలోకితా సకుతుకం కామాక్షి! తే కల్మష–
క్లేశాపాయకరీ చకాస్తి లహరీ మన్దస్మితజ్యోతిషామ్॥ 6

ప్రతిపదార్థము:–

ఆశాసీమసు	=	దిగంతములయందు
నైశాకరీమ్	=	చంద్రసంబంధమైన;
వ్యాక్రియామ్	=	వ్యాపారమును;
సంతతమ్	=	ఎల్లప్పుడు;
విదధతీ	=	చేయుచున్నదై;
కాశానామ్	=	రెల్లుగడ్డి పోచలకు (రెల్లు పూలకు);
అభిమానభంగకలనాకౌశల్యమ్	=	అభిమాన (గర్వ) భంగమును కలిగించు నేర్పును;
ఆబిభ్రతీ	=	పూర్తిగా భరించుచున్నట్టి;
ఈశానేన	=	శివునిచే;
సకుతుకమ్	=	కుతూహలముతో;
విలోకితా	=	చూడబడినట్టి;
కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
తే	=	నీయొక్క;
కల్మషక్లేశాపాయకరీ	=	పాపములను దుఃఖములను తొలగించు;
మందస్మితజ్యోతిషామ్	=	చిఱునవ్వు వెలుగులయొక్క;
లహరీ	=	ప్రవాహము;
చకాస్తి	=	ప్రకాశించుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

అమ్మవారి చిఱునవ్వు కాంతుల ప్రవాహము దిగంతములయందు వెన్నెలను వ్యాపింపజేయుచున్నది. రెల్లుపూల గర్వమును నశింపజేయుచున్నది. పాపములను, దుః

ధునీతరంగతతులందు వరుసగా లసత్కర్పూరలేపమువలె, జ్యోత్స్నా ప్రరోహమువలె, వ్యాలోలహంసవలె అమ్మవారి స్మితప్రాచురి ఆచరించుచున్నదని చెప్పుటచే ఇందు మాలోపమాలంకారమున్నది. ఆ స్మితప్రాచురీ నా ఎదను చల్లబరచు గాక అని చెప్పుటచేత ఆ స్మితప్రాచురియందు వర్షారోపము ఇందు స్ఫురించు చుండుటచే ఇందు రూపకాలంకారము వ్యంగ్యమగుచున్నది. కావుననే భక్తుని (మూకకవి) హృదయగత తాపత్రయశాంతి నివారణము వ్యంగ్య మగుచున్నది. అమ్మవారి కన్నులు నల్లనివి, అవి రాత్రి కాంతులుగ రూపింపబడుటచే జ్యోత్స్నాప్రరోహము తోడి పోలికకు దోహదము నందించుచున్నది. అమ్మవారి నదీ సౌందర్యతరంగములందు, అమ్మవారి చిఱునవ్వు హంసవలె నాచరించుచున్నదని చెప్పుటచే అమ్మవారి సౌందర్య తరంగములకు మరింత శోభ కలుగుచున్నది. మొత్తము మీద అమ్మవారి చిఱునవ్వు ఆమె స్తనముల, కన్నుల, తదితరావయముల సౌందర్యమునకు కారణమగుటచే స్మితప్రాచురియొక్క సర్వావయవాతిశాయి సౌందర్యము వ్యక్తమగుచున్నది. భక్తులు ఏకాగ్రతకై అమ్మవారి అవయవములలో పాదములనో, చిఱునవ్వునో ఆశ్రయించుట కలదు. స్మితము కాంతిరూపముగ నుండుటచే దానికి జ్యోతిరూపమైన పరమాత్మతోడి అభేదానుసంధానము చక్కగా కుదురును. మొదటిపాదమున **స్తనమండలోపరి** అనుటచే కర్పూర లేపము పై(బాహ్య) తాపమునే హరించునని, రెండవపాదమున రాత్రి జ్యోత్స్న శబ్దములుండుటచే జ్యోత్స్న రాత్రియందు మాత్రమే బాహ్యాంధకారము నివారించ గలదని, మూడవ పాదమున హంసకు వ్యాలోల అను విశేషణ ముండుటచే హంసలకు అనగా సన్యాసులకు, నిర్గుణోపాసకులకును ప్రాథమికముగా ఉపాదేయమని మొత్తము శ్లోకముచేత కర్పూరలేపజ్యోత్స్నాప్రరోహవ్యాలోల హంసాతిశాయిత్వము అమ్మవారి స్మితప్రాచురియందు స్ఫురించుచున్నది.

2) కవి అధికమైన ఔష్ణ్యము కలిగిన దక్షిణ భారతదేశమునందు నివసించు వాడగుటచే హృదయశిశిరీకరణమును కోరుచున్నాడు. ఒకవేళ నతడు పాశ్చాత్యములైన చలిదేశములలో పుట్టియుండెనేని హృదయమునకు వెచ్చదనము కలిగించుటను కోరుకొనెడివాడు.

అవ:– పై శ్లోకమున హృత్తాపహరణము ప్రార్థింపబడినది. ఈ శ్లోకమున హృత్తాప హేతువైన మమతయొక్క హరణము ప్రార్థింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ యేషాం గచ్ఛతి పూర్వపక్షసరణిం కౌముద్వతః శ్వేతిమా
యేషాం సన్తతమారురుక్షతి తులాకక్ష్యాం శరచ్చన్ద్రమాః।
యేషామిచ్ఛతి కమ్బురప్యసులభామన్తేవసత్ప్రక్రియాం
కామాక్ష్యా మమతాం హరన్తు మమ తే హాసత్విషామఙ్కురాః॥ 5

ప్రతిపదార్థము:–

యేషామ్	=	వేనికి
కౌముద్వతః	=	తెల్లకలువకు వెన్నెలరాత్రికి సంబంధించిన;
శ్వేతిమా	=	తెలుపు;
పూర్వపక్షసరణిమ్	=	పూర్వపక్షమార్గమును;
గచ్ఛతి	=	పొందుచున్నదో;
యేషామ్	=	వేనియొక్క;
తులాకక్ష్యామ్	=	సమత్వకక్ష్యను;
శరచ్చంద్రమాః	=	శరత్కాలపు చంద్రుడు;
సంతతమ్	=	ఎల్లప్పుడు;
ఆరురుక్షతి	=	ఎక్కగోరుచున్నాడో;
యేషామ్	=	వేనికి;
కంబురపి	=	శంఖము కూడ;
అసులభామ్	=	దుర్లభమైన;
అంతేవసత్త్వక్రియామ్	=	శిష్యత్వమును;
ఇచ్ఛతి	=	కోరుచున్నదో;
తే	=	ఆ;
కామాక్ష్యాః	=	కామాక్షీదేవియొక్క;
హాసత్విషామ్ అంకురాః	=	నవ్వుకాంతులయొక్క మొలకలు;
మమ	=	నాయొక్క;
మమతామ్	=	మమకారమును;
హరంతు	=	అపహరించుగాక.

తాత్పర్యము:–

అమ్మవారి మందహాసమునకు, వెన్నెలరాత్రి, తెల్లదనము, కలువల తెల్లదనము పూర్వ పక్షమార్గము నాశ్రయించుచున్నది. శరచ్చంద్రుడు తనకు అందనంత ఎత్తుగానున్న అమ్మవారి మందహాసముతోడి పోలికయను మెట్టును ఎల్లప్పుడును ఎక్కగోరుచునే యున్నాడు. శంఖముకూడ అమ్మవారి హాసాంకురములకు (సులభముకాని) శిష్యత్వమును కోరుచునేయున్నది. అమ్మవారి అట్టి మందహాసప్రకాశాంకురములు నాయొక్క మమకారమును అపహరించుగాక.

వివరణము :–

1) వెన్నెలరాత్రి తెల్లదనము పూర్వపక్షమార్గము పొందుచున్నది అనుటచేత మందహాసాంకురములకు సిద్ధాంతత్వము సంభవించుచున్నది. సాధారణముగ పూర్వపక్షము కొట్టబడి, సిద్ధాంతము నిలుచును. మాసములో పూర్వపక్షము శుక్లపక్షము, రెండవపక్షము కృష్ణపక్షము. శుక్లపక్షమే పూర్వపక్షత్వమునందగా (అనగా కొట్టబడగా) ఇంక కృష్ణపక్షము విషయమున చెప్పవలసినదేమున్నది. రెండు పక్షములలోను కొన్ని వెన్నెల రాత్రులుండును. చాంద్రమాసమునకు శుక్లపక్షము పూర్వపక్షము, కృష్ణపక్షము ఉత్తరపక్షము అనుట, నెలలో చివరిదినము అమావాస్య అని అనుకొన్నప్పుడు మాత్రము సంభవించును. మాసము చివరి దినము అమావాస్యయగుట **అమాంతపక్ష** మనబడును. ఈ పక్షము కించిన్నవీన మనిపించును. కారణమేమనగ పున్నమకు (పూర్ణమాస) పౌర్ణమాసే అను పేరు వేదమున కనిపించును. దీని యర్థము నెల చివర దినము పున్నమ యనుటయే కదా. ఈ పక్షము **పూర్ణిమాంత** పక్షమనబడును. ఇది వేద సమ్మతమైన పక్షము. కానీ దక్షిణ దేశ వ్యవహారమున అమాంతపక్షమే ప్రబలముగ నుండుటచే శుక్లపక్షము పూర్వపక్షమగుచున్నది. ఇంతకు శుక్లపక్షమున కొన్ని రాత్ర్యారంభకాలమున వెన్నెల ఉండుటచే జనులు నిద్రించిన పిమ్మట వెన్నెల లేకపోయినను ఆ రాత్రులు శుక్లపక్షరాత్రులే. ఇక్కడ శుక్లపక్షమునకు పూర్వ పక్షత్వము వ్యవహారప్రక్రియ ననుసరించి సంభవించుచున్నది. జ్యోతిశ్శాస్త్రమున వ్యావహారికశుక్లపక్షము అను ప్రసిద్ధి యొకటి ఉన్నది. చంద్రునకాపక్షమున ప్రకాశకాలాధిక్య ముండును. ఇంతకు ఈ వివరణముయొక్క తాత్పర్యమేమనగా తెలుపెక్కువగా నుండు రాత్రులు గూడ అమ్మవారి హాసాంకురముల ముందర పూర్వపక్షమగుచున్నవని చెప్పుట. రాత్రుల వెన్నెలల ధావళ్యముల కంటే అమ్మవారి హాసాంకురముల తెలుపు అత్యధికమనుట తాత్పర్యము.

2) శరచ్చంద్రుడు మిగిలిన ఋతువులలోని చంద్రులకన్న అధికమైన తెలుపుదనము కలవాడు. అమ్మవారి చిఱునవ్వుతో పోలిక ఆయనకు అందనంత ఎత్తుగా ఉన్నది. అయినను తనకు ఆ పోలిక కావలెనని చంద్రుడు కోరుచునే ఉన్నాడనుటచే ఆ కోరిక ఎంతో కాలము నుండి యున్నది కాని అది తీరలేదనుట స్పష్టము. ఇది ఆరురుక్షతి అను క్రియలోని వర్తమానార్థక ప్రత్యయముచే ధ్వనించుచున్నది.

3) శంఖము అమ్మవారి హాసాంకురములకు వాని తెల్లదనమును కోరి శిష్యత్వమొనరించుచున్నది అని చెప్పుటచే అమ్మవారి హాసాంకురముల గురుత్వము వ్యంగ్యమగుచున్నది. పై మూడు వాక్యములందు ఉపమానతిరస్కార ముండుటచే ప్రతీపాలంకారము వ్యక్తమగుచున్నది.

4) మమకారము సంసారమునకు మూలము. అది అజ్ఞానజనితము. అది దోషరూపము. అది అంధకారరూపము. అమ్మవారి మందహాసకాంతులు మాత్రమే దానిని దొంగిలించగలవు. చీకటి పోవలెనన్న ఏ కర్మచేయవలెను? చీకటి కర్మవలన పోవునా? దేనిని ధ్యానించిన పోవును? ధ్యానమువలన చీకటి తొలగునా? మరి చీకటి ఎట్లు పోవును? కాంతిచేత మోక్షము సిద్ధించదని '**జ్ఞానాదేవ హి కైవల్యం**' అను సిద్ధాంతము ననుసరించి జ్ఞానప్రకాశమువల్లనే మమతాదిరూపఅజ్ఞానాంధకారము తొలగునని నాలుగవపాదము

నైర్మల్యసీమానిధిః = నిర్మలత్వముయొక్క సీమకు స్థానమైనదో;
గైర్వాణీ = దేవతలకు సంబంధించిన;
తరంగిణీ = నది(గంగ);
ఇవ = వలె;
కృతమృదుస్యన్దామ్ = మెల్లగా కదలు (స్రవించు);
కలిన్దాత్మజామ్ = యమునానది ఆయన (వంటి);
కంఠస్థలీచుంబినీమ్ = కంఠస్థలమును స్పృశించు;
కలంకసుషమామ్ = మచ్చయొక్క కాంతిని;
కల్మాషీకురుతే = నల్లగా చేయుచున్నదో;
సా = ఆ;
కల్యాణసందోహినీ = మంగలములను స్రవించు;
కామాక్ష్యాః = కామాక్షీదేవియొక్క;
స్మితకందలీ = మొలక నవ్వు;
కల్యాణసందోహినీ (భవతు) = మంగలములను స్రవించునదియగు గాక.

తాత్పర్యము:-

కామాక్షి స్మితకందలి గంగవలె నైర్మల్య సీమావధి. కామాక్షీదేవి శివుని కౌగిలించుకొన్నప్పుడు శివుని కంఠమందలి నల్లనిమచ్చ యమునవలె అమ్మవారి చిఱునవ్వు గంగయందు కలిసి గంగాయమునాసంగమ మేర్పడినది. అట్టి కామాక్షీదేవి స్మితకందలి భక్తులకందఱకు కల్యాణముల కలిగించుగాక.

వివరణము :-

గంగ గీర్వాణనది. గీర్వాణులవలె వారి నదియు తెల్లనిది. గీర్వాణు లనగా వాక్కు బాణముగా గలవారు, అనగా శాపాయుధులు. ఆయుధము నుపయోగించకయే తమ విరోధులను తిట్టి చంపగలరు. వాక్కు గూడ తెల్లనిదనుట కవి సమయము. వాగ్దేవియైన సరస్వతి సర్వశుక్లయనబడినది. గంగ తాను నిర్మలయగుటయే గాక తన యందు స్నాన మొనర్చిన వారిని నిర్మలుల జేయును. అంతేగాక స్మరించిన వారిని గూడ నిర్మలుల నొనర్చుటచే నదులన్నింట నైర్మల్య విషయమున ఉత్తమోత్తమ. అమ్మవారి స్మితకందలి ఆ గంగవలె నైర్మల్యసీమానిధి అని చెప్పుటచే నుపమాలంకారమున్నది. తెల్లని వారి సమక్షమున నల్లనివారి నలుపు మరింత బాగుగా స్పష్టమగును. ప్రయాగయందు గంగలో కలియకముందు గంగకు దగ్గఱనున్నప్పుడు యమునానదియొక్క నలుపు మరింత స్పష్టమగు చుండును. అట్లే శివుని కంఠమునందున్న నల్లని మచ్చ అమ్మవారి ఆలింగన సమయమున మరింత నల్లగా కనబడినది. నలుపు శివకంఠమునకు లోకక్షేమకృత్యమైన విషపానమున ఆగంతుకమైనది. యమునకు అనాదిసిద్ధము. జీవులకున్న అనాదియైన అజ్ఞానము వంటిది. యమున గంగలో కలిసినపుడు, ఈశ్వరైక్యసిద్ధి జీవులకు కలిగినప్పుడు అనాది నీలిమ,

ఖములను పోగొట్టుచున్నది. శివునిచేత ఎల్లప్పుడు చూడబడుచున్నది. అట్టి అమ్మవారి చిఱునవ్వుల వెలుగుల ప్రవాహము భక్తుల పాపదుఃఖములను పోగొట్టునదై నిరంతరము ప్రకాశించుచున్నది.

వివరణము :-

1) అమ్మవారి చిఱునవ్వుల వెలుగుల ప్రవాహము దిగంతములయందు వెన్నెలలను చిమ్ముచున్నదనుటచేత అమ్మవారి మందస్మితమునకు చంద్రకాంతి తోడి సామ్యము వ్యంగ్యమగుచున్నది. రెల్లుపూల గర్వభంగ మొనర్చునదని చెప్పుటచేత ప్రతీపాలంకారము వ్యంగ్యమగుచున్నది. ఈ పద్యమున దాక్షిణాత్య పద్ధతిలో పాదములలోని రెండవ అక్షరము ఒకటిగా నుండవలెనన్న ప్రాస నియమము పాటింపబడుచున్నది. మొదటి రెండు పాదములలో సంస్కృత పద్ధతి (ఛందస్సు) ననుసరించి 12 అక్షరముల తర్వాత యతి పాటింపబడినది. అంతేకాక తెలుగు ఉపజాతి ఛందస్సునకు సంబంధించిన ప్రాస యతి నియమము కూడ పాటింపబడినది. **క్లేశము** లనగా **అవిద్య, అస్మిత, రాగము, ద్వేషము, అభినివేశము** అను నీ యైదు క్లేశములని **పాతంజలియోగశాస్త్రము**న చెప్పబడినది. **అవిద్య** యనగా అహంకారము. రాగమనగా కొందరి యెడల కలుగునట్టి ప్రేమ, **ద్వేష** మనగా కొందరియందు కలుగునట్టి పగ. **అభినివేశ** మనగా తప్పని తెలిసియు మానజాలని బలహీనత. కల్మషక్లేశములు నల్లని రంగు గలవని, చీకటి వంటివని కవి సమయము. అంధకారపు నలుపు వెలుగుతో పోవునట్లు కల్మషక్లేశాంధకారనైల్యముకూడ అమ్మవారి చిఱునవ్వుల వెలుగులు పోగొట్టగలవు.

2) లోకమున క్లేశములు కష్టములు బాధలు అను శబ్దములు సమానార్థకములుగా వాడబడుచున్నవి. కలికల్మషనాశినీత్యాది ప్రయోగములందు కల్మషశబ్దము పాపము అను అర్థమున వాడబడినది. మచ్చ అను అర్థము కూడ కల్మష శబ్దమునకు కలదు.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి మందస్మితమున కల్మష క్లేశాపాయ కరత్వము చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున కల్మషక్లేశాపాయానంతరలభ్య మోక్షానంద రూపకామము కోరబడుచున్నది.

శ్లో॥ ఆరూఢస్య సమున్నతస్తనతటీసామ్రాజ్యసింహాసనం
కన్దర్పస్య విభోర్జగత్త్రయజయప్రాకట్యముద్రానిధేః।
యస్యాశ్చామరచాతురీం కలయతే రశ్మిచ్ఛటాచఞ్చలా
సా మన్దస్మితమఞ్జరీ భవతు నః కామాయ కామాక్షి! తే॥ 7

ప్రతిపదార్థము:-

సమున్నతస్తనతటీ = ఎత్తైన స్తనమండల
సామ్రాజ్యసింహాసనమ్ సామ్రాజ్య సింహాసనమును;

ఆరూఢస్య = ఎక్కిన;
జగత్త్రయజయప్రాకట్యముద్రానిధేః = ముల్లోకముల జయమును ప్రకటించు చిహ్నములను మణులను ధరించిన;
విభోః = ప్రభువైన;
కందర్పస్య = మన్మథునకు;
యస్యాః = యే కామాక్షీదేవి చిఱునవ్వుల గుత్తియొక్క;
రశ్మిచ్ఛటాచంచలా = కిరణముల కదలికల తళుకు మెఱుపుతీగె;
చామరచాతురీమ్ = చామరముల నేర్పును (చామరభావమును);
కలయతే = ధరించుచున్నదో;
తే = నీయొక్క;
మందస్మితమంజరీ = చిఱునవ్వులగుత్తి;
కామాక్షి = ఓ కామాక్షీదేవీ!
నః = మనయొక్క (మాయొక్క);
కామాయ = కామసిద్ధికొఱకు;
భవతు = అగుగాక.

తాత్పర్యము: –

అమ్మవారి స్తనమండలమనే (మన్మథ) సామ్రాజ్యసింహాసనమున మన్మథుడు ఎక్కినాడు. ఆ ఎక్కుటలో లోకత్రయవిజయముయొక్క ప్రకటన చిహ్నములు పుష్కలముగ కానవచ్చుచున్నవి. ఆ విధముగ సామ్రాట్టు అయిన మన్మథునకు అమ్మవారి చిఱునవ్వుల వెలుగులు చామరములు వీయుచున్నట్లున్నవి. అట్టి ఆ చిఱునవ్వులగుత్తి భక్తులమయిన మా కోరికలను సిద్ధింపజేయుగాక.

వివరణము : –

ఒక చిన్న ప్రదేశమున అధికారముచేయు (వెలుగు) వానిని రాజందురు. అటువంటి చిన్న ప్రదేశములు పెక్కులు గల పెద్ద భూప్రాంతమును ఏలు వానిని మహారాజందురు. అట్టి మహారాజులందరినీ జయించి భూమండల మంతటినీ ఏకచ్ఛత్రాధిపతిగ ఏలు వానిని సమ్రాట్టు అందురు. ఇంద్రుడు త్రిలోకాధిపతి, నిజమైన సామ్రాజ్యమాతనిదే. మూడులోకములలో ఆయన ఏలుబడికి రాని ప్రదేశము ఉండదు. ఇది ఇట్లుండగ అమ్మవారి స్తనమండలము మన్మథుని సామ్రాజ్యసింహాసనము. అంతటి సౌందర్యముగ త్రిలోకములలో నెక్కడను ఉండదని సామ్రాజ్యమన్న పదము తెలియజేయుచున్నది. మన్మథునకు త్రిలోకాధిపత్యము లేకపోయినను ఇంద్రుని మించిన ఆధిక్యము జగత్త్రయ జయమును ప్రకటించు చిహ్నములున్నవని చెప్పుటచే వ్యంగ్యమగుచున్నది. పంచదశీ విద్యలలోని ఒక విద్యకు ఇంద్రుడు ద్రష్ట, అట్టివే మరి కొన్ని పంచదశీ విద్యలు గలవు. వాటన్నింటిలో కామోపాసితమైన **కాదివిద్య**

అత్యంతశ్రేష్ఠము. కాముడు అందుచేత ఉపాసనా విషయమున నింద్రుని మించి ఉపాసక సామ్రాట్టు అగుచున్నాడు. ప్రస్తుతము మన్మథుడు అమ్మవారి స్తనమండలమున సామ్రాజ్య సింహాసనమెక్కినాడు కదా, ఆతనికి వింజామరలు వీచిన దెవ్వరు? రశ్మిచ్ఛటా చంచలమైన అమ్మవారి మందస్మితమంజరి ఆ పని చేయుచున్నది. మంజరీ శబ్దమందలి స్త్రీలింగము అమ్మవారి చిఱునవ్వునందలి చామరగ్రాహిణ్యత్వమును తెలుపుచున్నది. సాధారణముగ చామరములు పట్టునది ఒక ఆడదియే యై ఉండును. కామారి యయిన శివునకు కాముని యధికారప్రాప్తిచేతనే అమ్మవారి యెడ కామసిద్ధి కలుగుటలో వింత లేదు. ఆ కామము శృంగారరూపము. భక్తుల కామము తదన్య వాంఛారూపము. అది అమ్మవారి చిఱునవ్వును పొందిన భాగ్యశాలియయిన భక్తునకు లభించును. దీనికి నిదర్శనము అమ్మవారి మంత్రమైన కాదివిద్య నుపాసించిన మన్మథుడు మూడు లోకముల జయించుట, త్రిలోకసామ్రాజ్య సింహాసనమధిష్ఠించుట. ఐదవ శ్లోకమున శరచ్చంద్రునకు అమ్మవారి చిఱునవ్వునకు సమానమైన ధర్మము నెక్కగోరుట అనగా ఆరురుక్షుత్వము చెప్పబడినది. ఆ చంద్రుడా తులాకక్ష్య నారోహించలేదు అని చెప్పబడినది. ఆ చంద్రుడును ఇంద్రునివలె పంచదశీ విద్యలలో నొకదానికి ద్రష్ట, దానికి **చంద్రవిద్య** యని పేరు. అయినను చంద్రునకారురుక్షుత్వమునుండి పై నుండు ఆరూఢస్థితి కెదుగుట కుదరలేదు. త్రిపురోపనిషత్తున నుద్ధరింపబడి మూలపంచదశి యయిన **కాదివిద్య** నుపాసించిన మన్మథుడు ఆరూఢస్థితి నందుకొన్నాడని ఈ శ్లోకమందలి **ఆరూఢస్య** అను పదము వ్యంజింప జేయుచున్నది. **“ఆరురుక్షోర్మునేర్యోగం కర్మకారణముచ్యతే। యోగారూఢస్య తస్యైవ శమః కారణముచ్యతే”** (6.3) అని భగవద్గీత యోగారూఢునికి యోగారురుక్షువున కన్న పైస్థాన మొసగినది.

అవ॥: – పై శ్లోకమున అలౌకికమైన **ఆనందరూపమైన కామము** ప్రార్థింపబడినది. ఈ శ్లోకమున **సమస్తలౌకికశుభములు** ప్రార్థింపబడుచున్నవి.

శ్లో॥ శమ్భోర్యా పరిరమ్భసంభ్రమవిధౌ నైర్మల్యసీమానిధిః
గైర్వాణీవ తరఙ్గిణీ కృతమృదుస్యన్దాం కలిన్దాత్మజామ్।
కల్మాషీకురుతే కలఙ్కసుషమాం కణ్ఠస్థలీచుమ్బినీం
కామాక్ష్యాః స్మితకన్దలీ భవతు సా కల్యాణసన్దోహినీ॥ 8

ప్రతిపదార్థము: –

యా = ఏదైతే;
శంభోః = శివునియొక్క;
పరిరంభసంభ్రమవిధౌ = కౌగిలించుకొనుటకై తొందరపడు విధానమునందు;

మాలిన్యములేదు. అమ్మవారి మందహాసము పెదవి దాటినదో లేదో చంద్రుని కాంతులలో ప్రకాశహీనత (మాలిన్యము) కలిగినది! అని **'రుచామ్'** అను పదముయొక్క అర్థము వలన స్ఫురించుటచే నిట అర్థశక్తిమూలవస్తుధ్వని ఉన్నది.

2) మొదటి మూడు పాదములలో **అపి** శబ్దముండుట చేత విరోధాభాసాలంకారము వాచ్యమైయున్నది. తెల్లనిదైన మందహాసప్రభ మాలిన్యము కలిగించుట, చల్లనిదైన మందహాసప్రభ మన్మథాగ్నిని రగులు కొలుపుట, అధరాశ్రితమైన మన్దహాసప్రభ ఉచ్చగతిని కలిగించుట అను విరోధములు మన్దహాసప్రభయొక్క మహిమాతిశయమువలన ఆభాసములై పోయినవి. మూడవ పాదమందలి **'అధరాశ్రితా'** అను సమాసమునందలి అధర శబ్దము నందు శ్లేష గలదు. ఆ శ్లేషముచే విరోధ మాభాసమైపోయినది. ఎట్లనగా అధర శబ్దమునకు ఒక అర్థము క్రింది పెదవి. మరొక అర్థము నీచులు, నీచార్థముననే విరోధము స్ఫురించును కాని పెదవి అను అర్థము చెప్పికొన్న విరోధముండదు. ఈ పాదమున నమస్కరించుచున్నవారికి అనగా క్రింది వంగుచున్న వారికి పైగతి లభించుచున్నదను మరొక విరోధము కూడ అమ్మవారి చిఱునవ్వుయొక్క మహిమాతిశయముచే ఆభాసమై పోవుచున్నది.

3) మన్దహాసమునకు శ్వేతత్వము కవి సమయసిద్ధము. స్వచ్ఛములైన దంతములు కొంచెము కనపడి కనపడనప్పుడుద్భవించుట మందహాసములోని శ్వేతత్వము, అనగా తెల్లదనము దంతముల తెలుపునుండి పుట్టినది కావచ్చును. కాని యా మన్దహాసమునకు శీతత్వము అనగా చల్లదనము ఎట్లు సంభవించును? అను ప్రశ్నమునకు సమాధానము ఇట్లు చెప్పికొనవచ్చును. భారతదేశమంతయు హిమాలయములకీవలిది. భూమధ్యరేఖకు సన్నిహితమైనది. సమశీతోష్ణ మండలములోనిదని చెప్పుకొన్నను శీతబాధ కన్న ఉష్ణబాధయే ఎక్కువ. హిందీ భాషలో మంచి మనస్సు అనుటకు 'ఠండాదిల్' అనెదరు. అనగా చల్లని మనస్సు. అట్లే మన కవులందరు చల్లని చూపులు, చల్లని నవ్వులు ఇత్యాది విధమున వ్యవహరింతురు. ఆంగ్లదేశమున 'వామ్ వెల్కమ్' అను ప్రయోగము కలదు. వెచ్చని స్వాగతము అని దాని అర్థము. చలిదేశముల వారి దృష్టిలో వెచ్చదనమే మంచిది. ముఖ్యముగా దక్షిణ భారతదేశమున వేడి హెచ్చు కావున మనము నిరంతరము చల్లదనమునే కోరుచుందుము. అదే మనకు మంచిది. కావుననే దాక్షిణాత్యుడైన మూకకవి అమ్మవారి మందహాసప్రభ చల్లనిది అని చెప్పుట ఉచితమే.

అవ:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి మన్దహాసముయొక్క స్వాన్తఃస్ఫురణము ప్రార్థింపఁబడినది. ఆ స్ఫురించిన స్మితచాతురి తన మనోభయము తొలగింప ప్రార్థింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ వక్త్రశ్రీసరసీజలే తరలితభ్రూవల్లికల్లోలితే
కాలిమ్నా దధతీ కటాక్షజనుషా మాధువ్రతీం వ్యాపృతిమ్।

అనాది అజ్ఞానము సంపూర్ణముగా తొలగిపోవును. మంచివారై పోవుదురు. యమునకు గంగా సంగమమట్టిది. అది శివశక్త్యాలింగనసమయ కృష్ణార్జున వర్ణసమ్మేళన రహస్యము. **"ఏకో హి దోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీన్దోః కిరణేష్వివాంకః"** *(కుమార సంభవం 1.3)* అని కాళిదాసు చెప్పియున్నాడు గదా! కణ్ఠనీలిమ ఏకదేశీయము. మందహాసకాంతి సర్వాంగవ్యాపనము మన్దహాసకాంతిలో కంఠనీలిమ లీనమగుట సహజమే.

అవ:– పై శ్లోకమున గంగాయమునానదీ సంగమము ప్రస్తావింపబడినది. ఈ శ్లోకమున స్మితమంజరి కృపాస్రోతస్సున మునిగినట్లు చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ జేతుం హారలతామివ స్తనతటీం సంజగ్ముషీ సన్తతం
గన్తుం నిర్మలతామివ ద్విగుణితాం మగ్నా కృపాస్రోతసి।
వక్తుం విస్మయనీయతామివ హరం రాగాకులం కుర్వతీ
మఞ్జుస్తే స్మితమఞ్జరీ భవభయం మథ్నాతు కామాక్షి! మే॥ 9

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
హారలతామ్	= తీగవంటి హారమును;
జేతుం	= జయించుటకు;
సంతతమ్	= ఎల్లప్పుడు;
స్తనతటీమ్	= స్తనప్రదేశమును;
సంజగ్ముషీ ఇవ	= చేరుచున్నట్లున్న;
ద్విగుణితామ్	= రెట్టింపైన;
నిర్మలతామ్	= నిర్మలత్వమును;
గంతుమ్	= పొందుటకు;
కృపాస్రోతసి	= దయాప్రవాహమున;
మగ్నా ఇవ	= మునిగినట్లున్న;
విస్మయనీయతామ్	= ఆశ్చర్యపడదగియుండుటను;
వక్తుమివ	= చెప్పుటకన్నట్లు;
హరమ్	= శివుని;
రాగాకులమ్	= రాగవ్యాకులుని;
కుర్వతీ	= చేయుచున్న;
మంజుః	= మనోహరమైన;
తే	= నీయొక్క;

స్మితమంజరీ	= చిఱునవ్వుల గుత్తి;
మే	= నాయొక్క;
భవభయమ్	= సంసారభయమును;
మథ్నాతు	= నశింపజేయుగాక!

తాత్పర్యము:–

ఓ కామాక్షీదేవి! నీ చిఱునవ్వు గుత్తి హారలతను జయించుటకు స్తనప్రదేశము కడకు ఎల్లప్పుడు పోవుచున్నట్లున్నది. రెట్టింపైన నిర్మలత్వమును పొందుటకు దయా ప్రవాహమున మునిగినట్లున్నది. ఆశ్చర్యపడదగి యుండుటను చెప్పుటకు శివుని రాగాకులుని చేయుచున్నట్లున్నది. అట్టి నీ స్మితమంజరి నా సంసార (భవ) భయమును దొలగించుగాక!

వివరణము :–

1) మూడు పాదములలో వరుసగా స్మితమంజరియందు హారలతాజయ సంభావన, ద్విగుణితనిర్మలత్వప్రాప్తిసంభావన, విస్మయనీయతావచనసంభావన చేయబడుటచే మాలోత్ప్రేక్షాలంకారమున్నది. **2)** దయకు తెలుపు నిర్మలత్వ మున్నట్లు వర్ణించుట కవి సమయసిద్ధము. **3)** శివుని రాగాకులుని చేయుట అమ్మవారి చిఱునవ్వు గుత్తికి సహజమే అయినను రాగాకుల శబ్దములోని శ్లేష ననుసరించి తెల్లని శివునెఱ్ఱని వానినిగా చేయుట యను విశేషము స్ఫురించుచున్నది. అమ్మవారి చిఱునవ్వామె తాంబూలారుణాధర నిరతము గదా! అందుచే శివుని రాగాకులుని చేయగలుగు చున్నదా? తాంబూలారుణా ధరనిర్గమనమున తనకు సంక్రమించిన రాగము కారణముగా తన నిర్మలత్వము తగ్గిన దనుకొని కృపాప్రవాహమున మునిగి తన నిర్మలత్వమును ద్విగుణితము నొనర్చుకొను చున్నదా? ఇట్టి బహువిధభావనాప్రవాహములు రాగాకుల శబ్దశ్లేషధ్వనితము లగుచున్నవి. భయాదులు తామసములు గావున వానిని నల్లనివిగా నూహించు కొనవచ్చును. కృపాస్రోతోమగ్నమైన స్మితమంజరి తెల్లనిది గావున తామసమైన (నల్లని) భవభయమును మథించుటలోని ఔచిత్యము నాల్గవపాదమున స్ఫురించు చున్నది. మరియు మథనసమర్థములైన మన్థాచలాదులు చేయలేని భవభయ మథనము నవలీలగా చేయగల మృదువైన స్మితమంజరియొక్క మహామహిమ ధ్వనించుచున్నది. ఈ హారలతా, నిర్మలతా శబ్దముల చివరలలో లతాశబ్దము పునరుక్తమగుటచే యమకాలంకారమున్నది.

అవ:– పై శ్లోకమును శివుని రాగాకులత్వము ప్రస్తావింపబడినది. ఈ శ్లోకమున శివునిలోని స్మరపావక సంధుక్షణము పేర్కొనబడుచున్నది.

శ్లో॥ శ్వేతాపి ప్రకటం నిశాకరరుచాం మాలిన్యమాతన్వతీ
శీతాపి స్మరపావకం పశుపతేస్సన్ధుక్షయన్తీ సదా।

స్వాభావ్యాదధరాశ్రితాపి నమతాముచ్చైర్దిశన్తీ గతిం
కామాక్షి! స్ఫుటమన్తరాస్ఫురతు నస్త్వన్మన్దహాసప్రభా॥ 10

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీదేవి!
త్వన్మన్దహాసప్రభా	= నీ చిఱునవ్వుకాంతి;
శ్వేతాపి	= తెల్లనిదయినను;
ప్రకటమ్	= స్పష్టముగా;
నిశాకరరుచామ్	= చంద్రుని కాంతులకు;
మాలిన్యమ్	= మాలిన్యమును;
ఆతన్వతీ	= కలిగించుచున్నదై;
శీతాపి	= చల్లనిదయినను;
పశుపతేః	= శివునకు;
స్మరపావకమ్	= మన్మథాగ్నిని;
సదా	= ఎల్లప్పుడు;
సన్ధుక్షయన్తీ	= రగులుకొలుపుచున్నదై;
స్వాభావ్యాత్	= స్వాభావికముగ;
అధరాశ్రితాపి	= పెదవిని (నీచులను) ఆశ్రయించినదైనను;
నమతామ్	= నమస్కరించు వారికి;
ఉచ్చైః	= ఉన్నతమైన;
గతిమ్	= గతిని;
దిశన్తీ	= ఇచ్చుచున్నదై;
స్ఫుటమ్	= స్పష్టముగా;
నః	= మాయొక్క;
అన్తః	= లోపల;
ఆస్ఫురతు	= సంపూర్ణముగ స్ఫురించుగాక!

తాత్పర్యము:–

అమ్మా! నీ మందహాసప్రభ తెల్లనిదయ్యు చంద్రకాంతులకు మాలిన్యము నాపాదించుచున్నది. చల్లనిదయ్యు శివునిలో మన్మథాగ్నిని రగులు కొలుపుచున్నది. క్రింది పెదవి నాశ్రయించిన దయ్యు నమస్కరించు వారికి పై లోకములకు పోవుమార్గమును చూపుచున్నది. అట్టి నీ **మందహాసప్రభ** మాలో స్ఫురించుగాక!

వివరణము :–

1) నిశాకరునిలో మాలిన్యము (మచ్చ) కనిపించును కాని యాతని కాంతులలో

శ్రీకృష్ణుని వెన్నదొంగతనము నా దొంగతనపుపాపమును, ఆతని గోపికాజారత్వము నా గురుతల్పగమనదోషమును, ఆతని రామావతారపు దశాననహననము నా హత్యాపాపమును, ఆతని పూతనాస్తనపానము నా మధుపానదోషమును హరించుగాక!

అవ:– పై శ్లోకమున హృదయప్రసాదము ప్రార్థింపబడినది. ప్రసాదము తాపమున్నప్పుడు కలుగదు కావున **సంతాపహరణ** మీ శ్లోకమున ప్రార్థింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ ద్రుహ్యన్తీ తమసే ముహుః కుముదినీసాహాయ్యమాబిభ్రతీ
యాన్తీ చన్ద్రకిశోరశేఖరవపుస్సౌధాఙ్గణే ప్రేఙ్ఖణమ్।
జ్ఞానామ్భోనిధివీచికాం సుమనసాం కూలఙ్కషాం కుర్వతీ
కామాక్ష్యాః స్మితకౌముదీ హరతు మే సంసారతాపోదయమ్॥ 13

ప్రతిపదార్థము:–

తమసే = చీకటికి(కొరకు);
ద్రుహ్యన్తీ = ద్రోహమొనర్చుచున్నట్టిది;
ముహుః = మాటిమాటికి;
కుముదినీసాహాయ్యమ్ = కలువతీగకు సాయమును;
ఆబిభ్రతీ = చేయుచున్నట్టిది;
చన్ద్రకిశోరశేఖరవపుస్సౌధాంగణే = శివుని శరీరమును మేడ వాకిట;
ప్రేంఖణమ్ = చిత్రగతిని;
యాన్తీ = పొందుచున్నట్టిది;
జ్ఞానాంభోనిధివీచికామ్ = జ్ఞానసముద్రతరంగమును;
సుమనసామ్ = దేవతలయొక్క;
కూలంకషామ్ = ఒడ్డొరసి ప్రవహించు నదిని (గంగను)గా;
కుర్వతీ = చేయుచున్నటిదియైన;
కామాక్ష్యాః = కామాక్షీదేవియొక్క;
స్మితకౌముదీ = చిఱునవ్వు వెన్నెల;
మే = నాయొక్క;
సంసారతాపోదయమ్ = సంసారతాపోదయమును;
హరతు = హరించుగాక!

తాత్పర్యము:–

చీకటికి ద్రోహము చేయుచు కలువతీవకు సాయమొనర్చుచు శివశరీర

నిర్నిద్రామలపుణ్డరీకకుహనాపాణ్డిత్యమాబిభ్రతీ
కామాక్ష్యాః స్మితచాతురీ మమ మనః కాతర్యమున్మూలయేత్॥ 11

ప్రతిపదార్థము:–

తరలితభ్రూవల్లికల్లోలితే = చాంచల్యముకల కనుబొమ్మల ముడిసుడులు తిరిగిన;
వక్త్రశ్రీసరసీజలే = వక్త్రశోభయనెడి సరసియొక్క జలమున;
కటాక్షజనుషా = కడగంట జనించిన;
కాలిమ్నా = నలుపుచేత;
మాధువ్రతీమ్ = తుమ్మెదలకు సంబంధించిన;
వ్యాపృతిమ్ = వ్యాపారమును;
దధతీ = ధరించు;
నిర్నిద్రామలపుండరీకకుహనా పాండిత్యమ్ = వికసించిన స్వచ్ఛమైన తెల్లని కమలముయొక్క కపట పాండిత్యమును;
ఆబిభ్రతీ = ధరించు;
కామాక్ష్యాః = కామాక్షీదేవియొక్క;
స్మితచాతురీ = చిఱునవ్వుయొక్క నైపుణ్యము;
మమ = నాయొక్క;
మనః కాతర్యమ్ = మనస్సులోని పిరికితనమును;
ఉన్మూలయేత్ = పెరికి వేయును గాక!

తాత్పర్యము:–

అమ్మా! నీ ముఖముయొక్క శోభ సరసిలోని జలము వంటిది. కనుబొమ్మ ముడి అందులోని తరంగముల వంటిది. ఆ జలమున అమ్మవారి చిఱునవ్వు తెల్ల కమలమువలె నున్నది. అమ్మవారి చూపులందు తుమ్మెదలవలె ఉన్నవి. అట్టి నీ చిఱునవ్వుయొక్క నైపుణ్యము నా మనస్సులోని పిరికితనమును పెరికి వేయుగాక!

వివరణము :–

పుండరీక శబ్దమునకు పులియను అర్థమున్నది. అది తెల్లపులి కావచ్చును, కావుననే దాని కుహనా పాండిత్యమును అమ్మవారి సిత్మచాతురి ధరించియున్నది. పులియొక్క కుహనాపాండిత్యమును గురించి కంకణము ధరించి పేద బ్రాహ్మణుని ప్రలోభపరచి వాని జంపిన దొక పులియను కథ యొకటి పంచతంత్రమున కలదు. అది యటుండనిండు. ప్రస్తుతము ఆ స్మితము పులియైనచో మనస్సను లేడికి భయము కలుగవలెను. కాని యిచట తన మనస్సుయొక్క కాతర్యమును దూరము చేయుగాక యని కోరుచున్నాడు. నిజమే పుండరీకమే రక్షింపబూనినచో నిక మనఃకురంగమునకు భయమెక్కడిది?

అవ:– పై శ్లోకమున మనఃకాతర్యోన్మూలనము ప్రార్థింపఁబడినది. కాతర్య మొకటి పోయిన చాలునా, ఇంకను కామక్రోధాదులెన్నో యున్నవి కదా, వాని యన్నింటి యున్మూలనము ద్వారా ఈ శ్లోకమున **మనఃప్రసాదము** ప్రార్థింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ నిత్యం బాధితబన్ధుజీవమధరం మైత్రీజుషం పల్లవైః
శుద్ధస్య ద్విజమణ్డలస్య చ తిరస్కర్తారమప్యాశ్రితా।
యా వైమల్యవతీ సదైవ నమతాం చేతః పునీతేతరాం
కామాక్ష్యా హృదయం ప్రసాదయతు మే సా మన్దహాసప్రభా॥ 20

ప్రతిపదార్థము:–

యా	=	ఏ మన్దహాసప్రభ;
నిత్యమ్	=	ఎల్లప్పుడు;
బాధితబంధుజీవమ్	=	బంధుజీవ(మంకెన)పుష్పమును బాధించిన , పక్షాంతరమున బంధువుల జీవముల బాధించిన;
పల్లవైః	=	చిగుళ్ళతో, పక్షాంతరమున విటులతో;
మైత్రీజుషమ్	=	స్నేహమును పొందునది;
శుద్ధస్య	=	నిర్మలమైన;
ద్విజమండలస్య	=	దంత పంక్తియొక్క;
తిరస్కర్తారఞ్చ	=	తిరస్కర్తయునైన;
అధరమ్	=	క్రింది పెదవిని;
ఆశ్రితాపి	=	ఆశ్రయించినదైనను;
సదా	=	ఎల్లప్పుడు;
వైమల్యవతీ ఏవ	=	స్వచ్ఛతయే కలదై;
నమతామ్	=	నమస్కరించువారియొక్క;
చేతః	=	మనస్సును;
పునీతేతరామ్	=	మిక్కిలి పవిత్రమొనర్చుచున్నదో;
సా	=	ఆ;
కామాక్ష్యాః	=	కామాక్షీదేవియొక్క;
మన్దహాసప్రభా	=	చిఱునవ్వుకాంతి;
మే	=	నాయొక్క;
హృదయమ్	=	హృదయమును;
ప్రసాదయతు	=	నిర్మలమొనర్చుగాక.

తాత్పర్యము:–

అమ్మవారి క్రింది పెదవి బంధుజీవకుసుమకాంతిని మించి యుండుటచే దానిని నిరంతరము బాధించినదే యగును. పక్షాంతరమున బంధువుల జీవముల నపహరించినదగును. అది పల్లవములతో స్నేహమొనర్చునది. పక్షాంతరమున విటులతో సహచరించునది. అది శుద్ధమైన చంద్రమండలమును తిరస్కరించునది. పక్షాంతరమున బ్రాహ్మణసమూహమును దిరస్కరించునది. అట్టి క్రింది పెదవి నాశ్రయించినదే యైనను అమ్మవారి మన్దహాసప్రభ ఎల్లప్పుడు వైమల్యమును కలిగియున్నదే యగుచున్నది. నమస్కరించువారి మనస్సును పరిశుద్ధపరచుచునే యున్నది. అట్టి ఆ మన్దహాసప్రభ నా హృదయమును కామక్రోధాది రహితము నొనర్చుగాక!

వివరణము :–

1) అధర శబ్దమునకు క్రింది పెదవియనియే గాక నీచమని యర్థము కలదు. నీచులు బంధువుల జీవముల బాధించినట్లధరము కూడ బంధుజీవ కుసుమమును బాధించుచున్నది. ఎఱుపుదనమున అమ్మవారి ఆదరము అతిశయించి యుండుటకు బంధుజీవకుసుమమెప్పుడు బాధనే పొందుచుండును. దానికొక విధముగా అధరమే నిమిత్తమగుచుండును గదా! అమ్మవారి పెదవిని బోలియుండుటచే నది చిగుళ్ళతో స్నేహమును పొందియున్నట్లు చెప్పబడినది. చిగుళ్ళతో పెదవి స్నేహమొనర్చునట్లు నీచులు విటులతో స్నేహ మొనర్చుదురు. శుద్ధమైన అమ్మవారి దంతములను దాచి యుండుటచే అధరము దంతపంక్తిని తిరస్కరించినట్లు చెప్పబడినది. పెదవి తెల్లనైన దంతపంక్తిని తిరస్కరించినట్లు నీచులు శుద్ధమైన (సదాచార సంపన్నమైన) బ్రాహ్మణసమూహమును తిరస్కరింతురు. ఇట్లు బంధుజీవబాధనము పల్లవమైత్రి శుద్ధద్విజమండల తిరస్కారము అను నీచలక్షణములు కలిగియున్న అధరము నాశ్రయించినదైనను మందహాసప్రభ ఎల్లప్పుడు నిర్మలముగనే యుండును. నమస్కరించు వారి మనస్సులను కూడ నిర్మల మొనర్చుచుండును. నిర్మల మొనర్చుట స్వభావముగా గల ఆ అమ్మవారి మందహాసప్రభకు నా హృదయమును నిర్మల మొనర్చుట సులభకార్యము.

2) శ్లేషబలమున విరోధము ఆభాసమౌటచే నీ శ్లోకమున విరోధాభాసాలంకార మున్నది.

3) మందహాసమునందు స్నేహము (రాగము) తిరస్కారము (ద్వేషము) బాధనము (ద్వేషజన్యహింస) వంటి దోషములు ప్రసాదవ్యతిరేకములు అయినను అమ్మవారికి సంబంధించినవగుటచే భక్తమనఃప్రసాదహేతువులుగా ఇచట వర్ణింపబడినవి. శ్రీకృష్ణ కర్ణామృతమందలి ఈ క్రింది శ్లోకమిచట అనుసన్ధేయము.

శ్లో॥ "స్తేయం హరేర్హరతి యన్నవనీతచౌర్యం
జారత్వమస్య గురుతల్ప కృతాపరాధమ్
హత్యాం దశాననహతిర్మధుపానదోషం
యత్పూతనాస్తనపయస్స పునాతు కృష్ణః"॥ (3.90)

అవ:– పై శ్లోకమున మందహాస కిరణములు వర్ణింపఁబడినవి. ఈ శ్లోకమున ఆ మందహాసము బహుత్వమును వీడి ప్రభగా ఏకత్వము పొందినట్లు వర్ణింపఁబడుతున్నది.

శ్లో॥ వక్షోజే ఘనసారపత్రరచనాభఙ్గీసపత్నాయితా
కణ్ఠే బన్ధురదన్తపత్రకుహనావ్యాపారముద్రాయితా।
ఓష్ఠశ్రీనికురుమ్బపల్లవపుటే ప్రేఙ్ఖత్ప్రసూనాయితా
కామాక్షి! స్ఫురతాం మదీయహృదయే త్వన్మన్దహాసప్రభా॥ 16

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
వక్షోజే	=	స్తనమునందు;
ఘనసారపత్రరచనాభంగీసపత్నాయితా	=	కప్పురపు పూతకు సవతియే యన్నట్లు;
కంఠే	=	కంఠమున;
బంధురదంతపత్రకుహనావ్యాపార ముద్రాయితా	=	దట్టమైన దంతపు దువ్వెనలయొక్క రహస్యవ్యాపార ముద్రయేయన్నట్లు;
ఓష్ఠశ్రీనికురుంబపల్లవపుటే	=	పెదవుల కాంతి యనెడు చివురాకు దొప్పయందు;
ప్రేంఖత్ ప్రసూనాయితా	=	దుముకుచున్న పువ్వో యన్నట్లున్న;
త్వన్మందహాసప్రభా	=	నీ చిఱునవ్వుకాంతి;
మదీయహృదయే	=	నా హృదయమున;
స్ఫురతామ్	=	స్ఫురించుగాక.

తాత్పర్యము:–

అమ్మవారి మందహాసప్రభ, స్తనమున కర్పూరము పూసినట్లు, కంఠమున దంతమణుల హారమువలె, పెదవి చివురాకు దొప్పయందు కదలుచున్న పువ్వువలె ఉన్న నీ మందహాసప్రభ నాహృదయమున ప్రకాశించుగాక!

వివరణము :–

అమ్మవారి మందహాసకాంతి స్తనమున కర్పూరపుపూతకు సవతియో యన్నట్లు, కంఠమున దంత పత్ర రహస్య వ్యాపార చిహ్నమో యన్నట్లు, పెదవి యను చివురాకు దొప్పయందు పువ్వో యన్నట్లు, ఉన్నదని స్థానభేదమున ఉత్ప్రేక్షించుట చేత ఉత్ప్రేక్షాలంకారమున్నది.

అవ:– పై శ్లోకమున మందహాసము **ప్రభ**గా రూపించబడినది. ఈ శ్లోకమున ఆ మందహాసము బహుత్వమును పొందిన **అంకురములు**గా రూపింపబడుచున్నది.

సౌధాంగణమున నెగురుచు జ్ఞానసముద్రతరంగము నుప్పొంగింప జేయుచున్నట్టి అమ్మవారి చిఱునవ్వు వెన్నెల నా సంసారతాపము నపహరించుగాక!

వివరణము:–

1) ఒకరికి ద్రోహము చేయువారందరకు ద్రోహము చేయుదురనరాదు. మరొకరికి సాయమును కూడ నొనర్చుచుందురు. శత్రువులకు ద్రోహము మిత్రులకు సాయమును చేయుట సహజము. అమ్మవారి చిఱునవ్వు వెన్నెలకు తమము సహజశత్రువు కావున దానికి ద్రోహమొనర్చును. **2)** చిఱునవ్వు వెన్నెల కావున కలువ తీవ దానికి స్నేహితులు కావున దానికి సాయమొనర్చును. **3)** అమ్మవారి నవ్వు చిఱునవ్వు కావున బాలికవలె శివశరీరసౌధాంగణమున నెగురును అని **ప్రేంఖణం, యాన్తీ** అను పదములచేత బాలికావ్యవహారము ఇచట స్ఫురించుటచే సమాసోక్త్యలంకారమున్నది. **4)** వెన్నెల సముద్రమును బొంగింపఁజేయును. ఇచట జ్ఞానసముద్రతరంగమును సుమనఃకూలంకష నొనర్చుచున్నదని చెప్పుటచే నతిశయోక్త్యాలంకారము స్పష్టమగుచున్నది. సుమనస్సులనగా దేవతలు, కూలంకషయనగా నది. ఈ రెండు పదములు కలసి గంగను బోధించును. సుమనస్సులనగా విద్వాంసులు. వారిలో జ్ఞాన సముద్రమున్నది. అమ్మవారి చిఱునవ్వు వెన్నెలలు ప్రసరించుటచే నా జ్ఞాన సముద్రముయొక్క యొక చిన్న తరంగమే ఆకాశగంగవలె మిన్నుముట్టుచున్నది. కూలంకష యనగ ఒడ్లొరసి ప్రవహించునది. ఇట చిన్న వీచికయే ఒడ్లొరసి ప్రవహించునదిగా మారినదని **కూలంకష** యను శబ్దము వ్యంజింపజేయుచున్నది. దీని వలన అమ్మవారి చిఱునవ్వు వెన్నెల గొప్పతనము స్ఫురించుటచే నిట వస్తుధ్వని యున్నది.

5) **గంగా పాపం శశీ తాపం దైన్యం కల్పతరుస్తథా।**
పాపం తాపం చ దైన్యం చ ఘ్నన్తి సన్తో మహాశయాః॥

అను సుభాషితము ననుసరించి చంద్రుడు తన వెన్నెలలో విహరించు వారి తాపము నపహరించును. అమ్మవారి చిఱునవ్వు వెన్నెలగా నిట రూపింప బడుటచే నది తాపమును హరించుననుట యుచితముగా నున్నది. కాని ఆ తాపము సంసారతాపము కావున దానిని హరించుటకు వెన్నెల మరల అమ్మవారి చిఱునవ్వుగా పరిణమింపవలసి యుండుటచే నిట పరిణామాలంకారమున్నది.

అవ:– పై శ్లోకమున సంసారతాపహరణ సమర్థమైన అమ్మవారి **స్మితకౌముది** ప్రార్థింపఁ బడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి స్మితము తాపహరణమున వేగము కలిగిన దగుట భాగీరథితో రూపింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ కాశ్మీరద్రవధాతుకర్దమరుచా కల్మాషతాం బిభ్రతీ
హంసౌఘైరివ కుర్వతీ పరిచితిం హారీకృతైర్మౌక్తికైః।

వక్షోజన్మతుషారశైలకటకే సఞ్చారమాతన్వతీ
కామాక్ష్యా మృదులస్మితద్యుతిమయీ భాగీరథీ భాసతే॥ 14

ప్రతిపదార్థము:-

కాశ్మీరద్రవధాతుకర్దమరుచా	=	కుంకుమపూల రసముతో కూడిన ధాతువుల బురద కాంతిచేత;
కల్మాషతామ్	=	మలినతను (చిత్రవర్ణమును);
బిభ్రతీ	=	ధరించుచున్నట్టి;
హారీకృతైః	=	హారములుగా చేయబడిన;
మౌక్తికైః	=	ముత్యముల చేత;
హంసౌఘైః	=	హంసల గుంపులతో;
పరిచితిమ్	=	పరిచయమును;
కుర్వతీ ఇవ	=	చేయుచున్నట్లున్న;
వక్షోజన్మతుషారశైలకటకే	=	స్తనములనెడి హిమవత్పర్వత ప్రాంతముల;
సంచారమ్	=	సంచారమును;
ఆతన్వతీ	=	చేయుచున్నట్టి;
కామాక్ష్యాః	=	కామాక్షీదేవియొక్క;
మృదులస్మితద్యుతిమయీ	=	మెత్తని చిఱునవ్వు కాంతియనెడి;
భాగీరథీ	=	గంగానది;
భాసతే	=	ప్రకాశించుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

కుంకుమపూలబురదతో మలినమైనట్టి హారములను ధరించి, హంసలతో పరిచయమును కలిగినట్లున్నట్టి, స్తన హిమగిరి ప్రాంతమున సంచరించుచున్నట్టి, కామాక్షీదేవియొక్క చిఱునవ్వనెడి గంగానది ప్రకాశించుచున్నది.

వివరణము:-

ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వు గంగానదిగా ఉత్ప్రేక్షించబడుచున్నది. గంగానదిలో బురద ఉండును. అమ్మవారి చిఱునవ్వులో కుంకుమపూలరసముతో కూడిన గైరికాదిధాతువుల బురదకాంతి యున్నది. గంగానదిలో హంసలు తిరుగుచుండును. ఆ తిరుగుటయే గంగానదికి హంసలతో గల పరిచయము. ఇక్కడ హారములందలి ముత్యములు హంసలుగా ఉత్ప్రేక్షించబడుచున్నవి. గంగానది హిమాలయప్రాంతమున ప్రవహించును. అమ్మవారి చిఱునవ్వు స్తనముల మీదుగా ప్రవహించుచున్నది, అని చెప్పబడుటచే ఈ శ్లోకమున ఉత్ప్రేక్షాలంకార మున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి మందహాసము **భాగీరథి**గా ఉత్ప్రేక్షించబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి మందహాసకిరణములు "**త్రిపథగ**" అను నామాంతరము గల ఆ గంగయొక్క పర్యాయ భేదములుగా ఉత్ప్రేక్షించబడుచున్నవి.

శ్లో॥ కమ్బోర్వంశపరమ్పరా ఇవ కృపాసన్తానవల్లీభువః
సమ్ఫుల్లస్తబకా ఇవ ప్రసృమరా మూర్తాః ప్రసాదా ఇవ।
వాక్పీయూషకణా ఇవ త్రిపథగాపర్యాయభేదా ఇవ
భ్రాజన్తే తవ మన్దహాసకిరణాః కాఞ్చీపురీనాయికే॥ 15

ప్రతిపదార్థము:-

కాంచీపురీనాయికే	=	కాంచీపురమునకు నాయికవైన ఓ కామాక్షీదేవీ!
తవ	=	నీయొక్క
మందహాసకిరణాః	=	చిఱునవ్వు కిరణములు
కంబోః	=	శంఖముయొక్క
వంశపరంపరా ఇవ	=	వంశముయొక్క వరుసలో యున్నట్లు
కృపాసంతానవల్లీభువః	=	దయయనెడి దేవతాలతనుండి పుట్టిన
సంఫుల్లస్తబకా ఇవ	=	వికసించిన గుత్తులో యన్నట్లు
మూర్తాః ప్రసృమరాః	=	ఆకృతి దాల్చిన
ప్రసాదా ఇవ	=	అనుగ్రహములో యన్నట్లు
వాక్పీయుషకణా ఇవ	=	వాగమృతబిందువులో యన్నట్లు
త్రిపథగాపర్యాయభేదా ఇవ	=	గంగానది క్రమభేదములో యన్నట్లు
భ్రాజన్తే	=	ప్రకాశించుచున్నవి.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి చిఱునవ్వు వెలుగు శంఖముయొక్క వంశపరంపరలో యున్నట్లు దయయనెడు దేవతాలతనుండి పుట్టిన వికసించిన పూగుత్తులో యన్నట్లు ఆకృతి ధరించిన అనుగ్రహములో యన్నట్లు వాగమృతబిందువులో యన్నట్లు గంగాదేవి మారురూపములో యన్నట్లు ప్రకాశించుచున్నది.

వివరణము :-

ఈ శ్లోకమున అయిదు ఉత్ప్రేక్షలుండుటచేత మాలోత్ప్రేక్షాలంకార మున్నది. **శంఖము** తెల్లనిది. **దేవతాలత** తెల్లనిది. దానికి జన్మించిన పూగుత్తులు తెల్లనివి. అట్లే **అనుగ్రహము, వాక్కు,** తెల్లనివనుట కవి సమయము. **ఆకాశగంగ** తెల్లనిది. ఆ గంగ-ఆకాశము, భూమి, పాతాళము అను మూడు మార్గములలో సంచరించుటచేత ఆ గంగకు '**త్రిపథగ**' యను పేరు వచ్చినది.

వెన్నెల చేయని పై పనులను చేయుటచేత తెల్లదనమును హేతువుగాఁజేసికొని అమ్మవారి చిఱునవ్వును **వెన్నెల**యని కీర్తింపరాదు, అని వెన్నెలకు లేని విశేషము స్మితమున స్ఫురింపఁ జేయుటచే నీ శ్లోకమున వ్యతిరేకాలంకారము స్ఫురించుచున్నది. చంద్రునికి వృద్ధిక్షయము లుండుటచే వెన్నెల నియమముగా శివునకు సంతోషము కలిగింపఁజాలదు. క్షీణదశలోని చంద్రుని చిఱువెన్నెల సంతోషము నెట్లు కలిగింపగలదు. అమ్మవారి స్మితము శుక్లకృష్ణోభయపక్షములయందు నియతముగా శివునకు సంతసము కలిగింపఁజాలును అను వస్తువు **నియమ** శబ్దముచే వ్యంగ్య మగుచున్నది. **అమృతకల** యగుటచే **నిత్య** యగుటచే శివుని శిరోభూషణమగుటచే చంద్రకల నమ్మవారి స్మితము గర్వముతో వంచింపకపోవచ్చును కాని పున్నమ నాటి పూర్ణచంద్రబింబముయొక్క కాంతి అమ్మవారి స్మితముతో పోటీపడ యత్నించినందున దానిని గర్వముతో నమ్మవారి స్మితము, వంచించు ననువస్తువు బింబ శబ్దము వలన స్ఫురించుచున్నది. చాంద్రమస బింబమునే కాక బింబనామముతో ప్రసిద్ధమైన దొండపండు నమ్మవారి పెదవి వంచించుచున్నదను వస్తువు **చ** శబ్దముచేత స్ఫురించుచున్నది. అమ్మవారి పెదవికి స్మితమున్నట్లు ఏ తెల్లని వస్తువుతో దొండపండునకు సహవాసము లేదు గదా!

అవ: – పై శ్లోకమున సేవించు వారి మనస్సులలోని జాడ్యము నమ్మవారి స్మితము క్షీణింపఁ జేయునని చెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమున జాడ్యమును క్షీణింపఁజేసినదను కృతజ్ఞతా బుద్ధితో నమ్మవారి స్మితసుషమ నమస్కరింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ ఆరూఢా రభసాత్పురః పురరిపోరాశ్లేషణోపక్రమే
యా తే మాతరుపైతి దివ్యతటినీశఙ్కాకరీ తత్క్షణమ్।
ఓష్ఠం వేపయతి భ్రువౌ కుటిలయత్యానమ్రయత్యాననం
తాం వన్దే మృదుహాసపూరసుషమామేకామ్రనాథప్రియే॥19

ప్రతిపదార్థము: –

ఏకామ్రనాథప్రియే!	= ఏకామ్రేశ్వరునకు ప్రియురాలైన;
మాతః!	= అమ్మా;
పురరిపోః	= పురములకు శత్రువైన శివునియొక్క;
పురః	= ముందు;
యా	= ఏ మృదుహాసపూరసుషమ;
రభసాత్	= వేగమువలన;
ఆరూఢా	= ఎక్కినదై;
ఆశ్లేషణోపక్రమే	= కౌగలింతయొక్క ఆరంభమున;
తే	= నీకు;

శ్లో॥ యేషాం బిన్దురివోపరి ప్రచలితో నాసాగ్రముక్తామణి–
ర్యేషాం దీన ఇవాధికణ్ఠమయతే హారః కరాలమ్బనమ్।
యేషాం బన్ధురివోష్ఠయోరరుణిమా ధత్తే స్వయం రఞ్జనమ్
కామాక్ష్యాః ప్రభవన్తు తే మమ శివోల్లాసాయ హాసాఙ్కురాః॥ 17

ప్రతిపదార్థము: –

యేషామ్	= వేనియొక్క
ఉపరి	= పైన
నాసాగ్రముక్తామణిః	= ముక్కుచివరి ముత్తెము
బిందురివ	= బిందువువలె
ప్రచలితః	= కదలునో
అధికంఠమ్	= కంఠమందు
హారః	= హారము
దీన ఇవ	= దీనునివలె
యేషామ్	= వేనియొక్క
కరాలంబనమ్	= చేతి ఊతను
అయతే	= పొందునో
యేషామ్	= వేనికి
ఓష్ఠయోః	= పెదవులయొక్క
అరుణిమా	= ఎఱుపు
బన్ధురివ	= చుట్టమువలె
స్వయమ్	= స్వయముగ
రంజనమ్	= సంతోషమును (ఎఱ్ఱదనమును)
ధత్తే	= కలిగించునో
కామాక్ష్యాః	= కామాక్షీదేవియొక్క
తే	= అట్టి
హాసాంకురాః	= నవ్వుయొక్క మొలకలు
మమ	= నాయొక్క
శివోల్లాసాయ	= శివుని ఉల్లాసమునకు
ప్రభవంతు	= సమర్థములగుగాక (కారణములగుగాక).

తాత్పర్యము: –

అమ్మవారి ముక్కు చివరనున్న ముత్తెము అమ్మవారి చిఱునవ్వు బిందువో యన్నట్లు కదలుచున్నది. ఆమె కంఠములోని హారము ఆమె చిఱునవ్వుల చేతి యూతను

పొందుచున్నట్లున్నది. ఆమె పెదవుల ఎఱుపు చుట్టమువలె చిఱునవ్వులను రంజింపజేయుచున్నది. అట్టి అమ్మవారి చిఱునవ్వు నాలోని శివుని సంతోషింపజేయుట కొఱకు, నా కల్యాణముల వికాసము కొఱకు సమర్థము అగుగాక!

వివరణము :-

హాసముయొక్క మొలకలనగా చిఱునవ్వులు, అంకురముల పైన చిన్నచిన్న జల బిందువులు ప్రకాశించుట మనమెరుగుదుము. అమ్మవారి ముక్కు చివరనున్న ముత్తెము నవ్వు మొలకలపై వెలసిన బిందువో యన్నట్లున్నది. అమ్మవారి మెడలో ముత్యాల హారమున్నది. ఆ ముత్యముల కాంతి కన్న చిఱునవ్వు అధికమైన కాంతిని కల్గి యుండుటచే ఆ హారము దీనత్వమును పొందినది. దీనుడైనవాడు ఇతరుల చేతియూతను కాంక్షించును. ఇచట హారము దీనునివలె అమ్మవారి చిఱునవ్వుయొక్క చేయూతను పొందినది. బంధువులు ఎవరైన ఇంటికి వచ్చినపుడు, ఇంటిలోని వారు సంతోషింతురు. చిఱునవ్వుల ఇంటికి పెదవుల ఎఱుపు అను చుట్టము వచ్చినపుడు రంజనము కల్గినది. శివోల్లాస శబ్దము, శివునియొక్క ఉల్లాసము అను ఒక అర్థమును, కల్యాణములను పెంచుట అను మరొక అర్థమును ఇచ్చును. శివుడు తెల్లనివాడు. శుభములు తెల్లనివనుట కవి సమయము. ఈ శ్లోకమున మొదటి మూడు పాదములలో నుత్ప్రేక్షలుండుటచే మాలోత్ప్రేక్షాలంకారమున్నది. అంకురముపైనున్న బిందువు అంకురము కదలినదనుటలో తెల్లదనమున చిఱునవ్వుయొక్క బిందువు (వేదము)తో పోలనేమోయని బాగుగా చలించిపోయినదని **ప్రచలితః** అను పదము వ్యంజింపజేయు చున్నది. కావున నిట వస్తుధ్వని యున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున బిందుదీన బంధువులతో స్మితముత్ప్రేక్షింపబడినది. ఈ శ్లోకమున ఆ అమ్మవారి స్మితమునకు జ్యోత్స్నతోడి ఔపమ్యము తిరస్కరింప బడుచున్నది.

శ్లో॥ యా జాడ్యామ్బునిధిం క్షిణోతి భజతాం వైరాయతే కైరవై-
ర్నిత్యం యా నియమేన యా చ యతతే కర్తుం త్రినేత్రోత్సవమ్।
బిమ్బం చాన్ద్రమసం చ వఞ్చయతి యా గర్వేణ సా తాదృశీ
కామాక్షి స్మితమఞ్జరీ తవ కథం జ్యోత్స్నేత్యసౌ కీర్త్యతే॥ 18

ప్రతిపదార్థము:-

యా	= ఏ స్మితమంజరి
భజతామ్	= సేవించువారియొక్క
జాడ్యాంబునిధిమ్	= జాడ్యమను సముద్రమును
క్షిణోతి	= క్షీణింపజేయునో
యా	= ఏది
కైరవైః	= తెల్ల కలువలతో
వైరాయతే	= విరోధించునో
నిత్యమ్	= ఎల్లప్పుడు
నియమేన	= నియమముతో
యా	= ఏది
త్రినేత్రోత్సవమ్	= శివునికి (నేత్రములకు) సంతోషమును
కర్తుమ్	= చేయుటకు
యతతే	= ప్రయత్నించునో
యా	= ఏది
చాంద్రమసమ్	= చంద్రసంబంధమైన
బింబమ్	= బింబమును
గర్వేణ	= గర్వముతో
వంచయతి	= వంచించునో
కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
తాదృశీ	= అట్టి
సా	= ఆ
అసౌ	= ఈ
తవ	= నీయొక్క
స్మితమంజరీ	= చిఱునవ్వుగుత్తి
జ్యోత్స్నా ఇతి	= వెన్నెల అని
కథమ్	= ఎట్లు
కీర్త్యతే	= కీర్తించబడును?

తాత్పర్యము:-

కామాక్షీదేవీ! నీయొక్క ఏ స్మితమంజరి, సేవించువారి సోమరితనమను సముద్రమును క్షీణింపజేయునో, తెల్లకలువలతో విరోధించునో, ఎల్లప్పుడు నియమముతో శివుని (కి) మూడు కన్నులకు సంతోషము కలిగించునో, ఏది గర్వముతో చంద్రబింబమును వంచించునో, ఆ నీయొక్క స్మితమంజరి **వెన్నెల** యని యెట్లు చెప్పబడుచున్నది?

వివరణము :-

వెన్నెల సముద్రమును పొంగింపజేయునే కాని క్షీణింపజేయదు, తెల్లకలువలతో మైత్రి నొనరించునే కాని విరోధము నొనరింపదు. శివుని విరోధించు మన్మథుని మాయేయగుచు, శివుని నెత్తినెక్కిన చంద్రునికాంతి యగుటచే శివుని కాహ్లాదమును కల్గింపజాలదు. చంద్రుని బింబమును వంచింపనే వంచింపదు. కాని అమ్మవారి స్మితము,

కలశాంబుధే	= పాలసముద్రమునకు;
సాహాయ్యమ్	= సహాయకత్వమును;
వహతి	= ధరించుచున్నది;
విద్రుమభువామ్	= పగడములకు నెలవులైన;
ఓష్ఠరుచామ్	= పెదవుల కాంతులయొక్క;
శోభాఞ్చ	= శోభను కూడా;
వహతి	= ధరించుచున్నది;
ఏతద్భిదామ్	= ఈ రెంటి భేదమును;
బ్రూమహే	= చెప్పెదము;
ఏతస్మాత్	= దీని (పాలసముద్రము) నుండి;
ఉదితమ్	= పుట్టినదానిని (విషమును, అమృతమును);
పురా	= పూర్వము;
పురాణః పుమాన్	= పురాణపురుషుడైన;
శర్వః	= శివుడు;
పపౌ కిల	= త్రాగెనట;
ఏతన్మధ్యసముద్భవామ్	= దీని (మన్దస్మితము) మధ్యనుండి జనించిన;
మాధుర్యరూపమ్	= మాధుర్యరూపమైన;
సుధామ్	= అమృతమును;
రసయతే	= ఇప్పటికినీ ఆస్వాదించుచున్నాడు.

తాత్పర్యము:–

అమ్మా, నీ మందస్మితము పాలసముద్రమునకు సాయము చేయుచున్నది. పగడముల జన్మభూములైన పెదవుల కాంతుల శోభను కూడ ధరించుచున్నది. పాలసముద్రమునుండి జనించిన విషమునో, అమృతమునో పూర్వము పురాణపురుషుడైన శివుడు త్రావెనట. ఈ మందహాసోదితమాధుర్య సుధను మాత్రము ఇప్పటికి నా శివుడు ఆస్వాదించుచునే యున్నాడు.

వివరణము :–

పాలసముద్రము తెల్లనిది. అమ్మవారి మందస్మితము దానికన్న తెల్లనిది. పాలసముద్రమును చూచి అమ్మవారు చిఱునవ్వు చిలుకరించినది. ఇంకేమి ఆ చిఱునవ్వు తెలుపు పాలసముద్రములో కలిసి పాలసముద్రముయొక్క తెలుపునకు బలము చేకూర్చినది. తెల్లని వస్తువులలో నది ప్రథమ గణ్యమైనది. ఈ విధముగా అమ్మవారి చిఱునవ్వు పాలసముద్రమునకు సాయమొనర్చినది. పాలసముద్రములో పగడములుండును. కావున దాని తెలుపులో కొంచెము ఎఱుపు కలిసియున్నది. అమ్మవారి పెదవులు కూడ

దివ్యతటినీశంకాకరీ	= ఆకాశగంగయను శంకను గలిగించునదై;
తత్క్షణమ్	= వెంటనే;
ఉపైతి	= చేరువగుచున్నదో;
ఓష్ఠమ్	= పెదవిని;
వేపయతి	= వణికించుచున్నదో;
భ్రువౌ	= కనుబొమలను;
కుటిలయతి	= ముడిపెట్టజేయుచున్నదో;
ఆననమ్	= ముఖమును;
ఆనమ్రయతి	= బాగుగా వంచుచున్నదో;
తామ్	= ఆ;
మృదుహాసపూరసుషమామ్	= చిఱునవ్వు ప్రవాహపు కాంతిని (శోభను);
వన్దే	= నమస్కరించుచున్నాను.

తాత్పర్యము:–

శివుని ఎదుట పెదవిపై మొలచి ఆతడు కౌగిలించుకొనబోగా బయటపడిన నీ చిఱునవ్వుకాంతి దగ్గరలో నున్నదై ఆకాశగంగాశంకను నీకు కలిగించి నీ పెదవినదరునట్లు వంచుచున్నదో ఏకామ్రనాథప్రియురాలవైన ఓ యమ్మా! ఆ చిఱునవ్వు కాంతికి నమస్కరించుచున్నాను.

వివరణము :–

ఆరూఢా శబ్దము అమ్మవారి మృదుహాసపూరసుషమయొక్క ఆరూఢ యౌవనత్వ రూపమైన ప్రౌఢాత్వమును వ్యంజింపఁజేయుచున్నది. దివ్యతటినీ శంకాకరీ శబ్దము అమ్మవారి మృదుహాసపూరసుషమయందు ఆకాశగంగో త్ప్రేక్షణమును చెప్పుటచే ఉత్ప్రేక్షాలంకారమును వాచ్యమొనర్చుచున్నది. **ఓష్ఠవేపనము, భ్రూకుటిలీకరణము, ఆనమ్రీకరణము** అను క్రియలు అమ్మవారిలో సపత్నీదర్శనజములుగా భావింపఁబడినప్పు డామె ప్రణయకలహవ్యాపారములుగా తోచును. శివుని ఆశ్లేషణోపక్రమమున ఆమె ప్రణయకోపము తగ్గినప్పుడు చుంబనాభిముఖ్యమును శివుని దాక్షిణ్యమును ఆతనికి తన సవతి యగు గంగపై ప్రేమలేదని తెలిసికొను ప్రయత్నమును శివుడు తన చుబుకము నెత్తవలెనను అభిలాషమును వరుసగా స్ఫురింపఁజేయును. **ఏకామ్రనాథప్రియే** అని కవి చేసిన సంబోధనములోని ఏక శబ్దము శివునకు గంగాదేవి కామాక్షి అంత ప్రియురాలు కాదని వ్యంజింపఁజేయును.

అవ:– పై శ్లోకమున **ఓష్ఠవేపనాది విలాసవిశేషములు** చెప్పబడినవి. ఈ క్రింది శ్లోకమున **బిబ్బోకము** చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ వక్త్రేన్దోస్తవ చన్ద్రికా స్మితరుచిర్వల్గు స్ఫురన్తీ సతాం
స్యాచ్చేద్యుక్తమిదం చకోరమనసాం కామాక్షి! కౌతూహలమ్।
ఏతచ్చిత్రమహర్నిశం యదధికామేశం సదా గాహతే
బిమ్బోష్ఠద్యుమణిప్రభాస్వపి చ యద్బిబ్బోకమాలమ్బతే॥ **20**

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి! = ఓ కామాక్షీదేవీ!
తవ = నీయొక్క;
వక్త్రేంద్రోః = ముఖ చంద్రునియొక్క;
చంద్రికా = వెన్నెలయగు;
స్మితరుచిః = చిఱునవ్వుకాంతి;
వల్గు = చక్కగా (మృదువుగా);
స్ఫురన్తీ = స్ఫురించుచున్నదై;
సతామ్ = సత్పురుషులవంటి, సత్త్వగుణముగల;
చకోరమనసామ్ = మనశ్చకోరములకు;
కౌతూహలమ్ = కుతూహలముగా;
స్యాత్ చేత్ = అయినచో;
ఇదమ్ = ఇది;
యుక్తమ్ = యుక్తమే;
అహర్నిశమ్ = రాత్రింబవళ్ళు;
అధికామేశమ్ = కామేశ్వరునిపట్ల;
సదా = ఎల్లప్పుడు;
గాహతే ఇతి యత్ = చేరియున్నది అనునదేదికలదో;
బింబోష్ఠద్యుమణిప్రభాస్వపి = దొండపండువంటి పెదవియను సూర్యుని కాంతులున్నప్పుడును;
బిబ్బోకమ్ = శృంగారచేష్టను;
ఆలంబతే ఇతి యత్ = చేపట్టుచున్నదనునది ఏదిగలదో;
ఏతత్ = ఇది (ఈ రెండును);
చిత్రమ్ = చిత్రము.

తాత్పర్యము:-

ఓ కామాక్షీదేవీ! నీ ముఖము చంద్రుడు కాగా; చిఱునవ్వు వెన్నెలయే యగును, గావున అది సత్పురుషుల మనశ్చకోరములకు కుతూహలమును కలిగించుట యుక్తమే. కాని ఆ చిఱునవ్వు చంద్రిక కామేశుడైన శివుని పట్ల విడువక రాత్రింబవళ్ళు ప్రసరించుచున్నది. అంతేకాక (చకోర స్వభావమునకు విపరీతముగా) బింబోష్ఠారుణ

(సూర్య) కాంతులు ప్రసరించుచున్నను ఆ వెన్నెల రాత్రింబవళ్ళధికముగా మునిగిపోవుట యను శృంగారచేష్ట నొనరుచున్నది. ఇవి రెండును వింతలే.

వివరణము :-

సత్పురుషుల మనస్సులు చకోరములవలె అమ్మవారి చిఱునవ్వు వెన్నెలలో విహరించవలెనను కౌతూహలము కలిగియుండుట సహజమైనదే, ఇందు వింత యేమియు లేదు. సత్పురుషులందరు అమ్మవారి భక్తులు కావున ఆమె అనుగ్రహమును సూచించు మన్దహాసపుకాంతులలో విహరించుట సహజమే కాని సత్పురుషులలో నొకడైన శివుడు కామాక్షీదేవికి పతి కావున ఆతనికి అమ్మవారి పెదవియనెడి అరుణ బింబముయొక్క కాంతులందును రాత్రింబవళ్ళు మునిగియుండుట యొక శివుని మనస్సునకే ఇష్టము. శివుడు సత్పురుషుడు కావున ఆయన మనస్సును చకోరమే యనదగును. చకోరమునకు వెన్నెలపట్ల కౌతూహలముండుట సహజమే కాని అమ్మవారి పెదవియను అరుణబింబము యొక్క కాంతులందును మునిగియుండుటయే వింత. శృంగార చేష్టకూతమిచ్చుట వింత. ఏలననగా పెదవి కాంతులు తెల్లనివి కావు. అవి వెన్నెలలును కావు. అవి ఎఱ్ఱనివి. అవి అరుణ(సూర్య) కాంతులు. చకోరము చంద్రకాంతిలో కౌతూహలము చూపునే కాని సూర్యకాంతియందు చూపదు. శివుని మనశ్చకోరము సాధారణచకోరము కాదు గదా కావున అది అరుణ(సూర్య) కాంతులయందు మునిగిపోవుచుండును అని, విరోధము పరిహరించుకొన వచ్చును. కావున ఇట విరోధాభాసాలంకారము కలదు. ఇందు వ్యతిరేకా లంకారము కూడ ధ్వనించుచున్నది. ఎట్లనగా శివుని మనస్సు చకోరమువలె మందహాసచంద్రకాంతి యందు కౌతూహలము చూపినను ఓష్ఠారుణకాంతుల యందును మునుగుట యను విశేషము స్ఫురించుచున్నది గదా!

అవ:- పై శ్లోకమున సత్పురుషుల మనశ్చకోరములలో శివమనశ్చకోరముయొక్క అసాధారణత్వము ప్రతిపాదింపబడినది. ఈ శ్లోకమున అమృతపానమున దేవతలలో శివునకు గల అసాధారణత్వము నిరూపింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ సాహాయ్యం కలశామ్బుధేర్వహతి తే కామాక్షి! మన్దస్మితం
శోభామోష్ఠరుచాం చ విద్రుమభువామేతద్భిదాం బ్రూమహే।
ఏతస్మాదుదితం పురా కిల పపౌ శర్వః పురాణః పుమా-
నేతన్మధ్యసముద్భవాం రసయతే మాధుర్యరూపం సుధామ్॥ **21**

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి = ఓ కామాక్షీదేవి!
తే = నీయొక్క;
మన్దస్మితమ్ = చిఱునవ్వు;

స్వయమ్ = స్వయముగా;
దోదుహ్యతే = పితుకును.

తాత్పర్యము:–

ఓ కామాక్ష్యంబా! పాలకు వైమల్యముండవచ్చును. అంతమాత్రమున అది నీ మందస్మితముతో నెట్లు పోలగలదు. పాలు పితుకుటవలన జనించును. మన్దస్మితము నమస్కరించు వారికి కోరిన దానిని పితుకును.

వివరణము:–

సహపాఠులనగా కలసి చదువుకొనువారు. వారియొక్క వీథి యనగా వరుస, సహపాఠులందరు దాదాపు ఒక తరగతివారై ఒక వయస్సువారై ఉందురు. అనగా వారందరు సమానులు. గురువు అధికుడైనను సహపాఠులు మాత్రము సమానులు. అందువలన **సహపాఠవీథిమ్** అను శబ్దము సమానభావము అను అర్థమును తెలుపును. సమానభావము చెప్పి విశేషము చెప్పఁబడుటచే నిందు వ్యతిరేకాలంకారము గలదు.

అవ:– ప్రణమదర్థిత దోహన మొనర్చు నమ్మవారి మన్దస్మితము పై శ్లోకమున వర్ణింపఁబడినది. అట్టి ఆ మన్దస్మితము నా తాపము శమింపఁజేయు విషయమున నేల యలసతను చూపుచున్నదని ఈ శ్లోకమున కవి ప్రశ్నించుచున్నాడు.

శ్లో॥ కర్పూరైరమృతాంశుభిర్జనని! తే కాన్తైశ్చ చన్ద్రాతపై-
ర్ముక్తాహారగుణైర్మృణాలవలయైర్ముగ్ధస్మితశ్రీరియమ్।
శ్రీకాఞ్చీపురనాయికే! సమతయా సంస్తూయతే సజ్జనై-
స్తత్తాదృఙ్మమ తాపశాన్తివిధయే కిం దేవి! మన్దాయతే॥ 24

ప్రతిపదార్థము:–

శ్రీకాంచీపురనాయికే! జనని! దేవి! = ఓ కాంచీపురనాయికవైన తల్లీ కామాక్షీదేవీ!
కర్పూరైః = కర్పూరములతో;
అమృతాంశుభిః = చంద్రురూపములైన (చంద్రులతో);
కాన్తైః = అందములైన (చంద్రకాంతమణులతో);
చంద్రాతపైః = వెన్నెలలతో;
ముక్తాహారగుణైః = ముత్తెముల దండలతో;
మృణాలవలయైః = తామరతూండ్ల కడియములతో;
ఇయమ్ = ఈ;
తే = నీయొక్క;
ముగ్ధస్మితశ్రీః = అమాయకమైన చిఱునవ్వుయొక్క శోభ;

పగడములకు నెలవులే కావున వానిమధ్య నుండి వచ్చిన చిఱునవ్వు నందు కూడ కొంచెమెఱుపున్నది. కావుననే అది పాలసముద్రమునకు సాయము చేయగలిగినది. పాలసముద్రమునకు మన్దస్మితమునకు ఈ విధమున సామ్యమున్నను భేదము (వైషమ్యము) కూడ నున్నది. పాలసముద్రమునుండి పుట్టిన అమృతమును దేవతలందఱితో కలసి శివుడు కూడా త్రావెనట. శివుడు దేవతలలో నొకడు కదా! అతడమృతము త్రాగకుండుట యెట్లు. మోహిని వేషమున నున్న విష్ణువా శివునకు అమృతము నొసగుటకు నిరాకరించినట్లు కథలో లేదు. కాని అమృతమున కన్న ముందే పుట్టిన విషమును శివుడు త్రాగెననుటలో సందేహము లేదు. అమృతమెంత మధురమైనను కావచ్చును. అది విషము పుట్టిన చోటి నుండియే పుట్టియుండుటచే దాని లక్షణము కించిన్మాత్రమైనను అమృతమునకు లేకయుండదు. పేరునకది అమృతము అయినను దేవతలు ప్రళయకాలములో చచ్చెదరు కావున అమృతముయొక్క అమృతత్వమునకు కొంత లోపమా విషమునుండి పుట్టిన చోట పుట్టుటచే కలిగియుండవచ్చును. అదిగాక అమృతము అనగా మరణము నివారించునది కావున ఔషదమువలె త్రాగదగినదే కాని అది సుధ (సుఖముగా త్రాగదగినది) మాత్రము కాదు. ఈ యర్థమంతయు 'ఉదితం' అను విశేషణము మాత్రము చెప్పి, విశేష్యమైన విషమో అమృతమో చెప్పక పోవుట చేతను సుధా శబ్దప్రయోగము చేతను స్ఫురించుచున్నది. కావున నట వస్తుధ్వని యున్నది. ఇంతకు ఈ సుధ మన్దస్మిత మధ్య జనితమా, ఓష్ఠమధ్య జనితమా? అను ప్రశ్నకు స్పష్టమగు సమాధానమీ శ్లోకమున చెప్పఁబడలేదు. కాని పెదవుల మధ్యనుండి చుంబనసమయమున మన్దస్మితము అను పాలసముద్రము, దానిమధ్య నుండి మాధుర్యసుధ పుట్టినదని, చెప్పుకొన్న సహృదయుల హృదయములలో సమాధానము జనించును. ఇట్లు ఉపమానోపమేయములకు సామ్యపూర్వకముగా విశేషము చెప్పుటచేత నీ శ్లోకమున వ్యతిరేకాలంకారము గలదు. అమృతము దేవతలందరకు సాధారణము. శ్రీ కామాక్షీ ముఖ చుంబన మాధుర్య సుధ శివునకసాధారణము కావున దేవతలలో నతడు మహాదేవుడు, పురుషులలో నతడు పురాణ పురుషుడు. ముందు విషమును, దేవతలతో కలసి అమృతము త్రావిన శివునకు భేదము తెలియలేదు. అతడు సముడు గదా! ఆతని సమత్వమును తొలగించినది, కామాక్షీ ముఖ చుంబన జనిత మాధుర్య సుధ. శివుని సమత్వయోగమునుండి (సమత్వం యోగ ఉచ్యతే–భగవద్గీత) నిరంతర మాధుర్య సుధాస్వాదనాభిముఖ్యము వైపు నడిపించినది కావున ఆ యాస్వాదన మింకను కొనసాగుచున్నదని రసయతే అను క్రియలోని వర్తమానార్థక లట్ప్రత్యయము వ్యంజింపఁజేయుచున్నది. పపౌ కిల అను శబ్దములు శివుని (విషము లేక అమృతముయొక్క పానముయొక్క అప్రత్యక్షత్వమును పెద్దలు చెప్పుకొనుచుండగా శబ్ద ప్రమాణముచే తెలియబడుటను వ్యంజింపజేయుచున్నది.

శ్లో॥ ఉత్తుఙ్గస్తనకుమ్భశైలకటకే విస్తారికస్తూరికా–
పత్రశ్రీజుషి చఞ్చలాః స్మితరుచః కామాక్షి! తే కోమలాః।
సన్ధ్యాదీధితిరఞ్జితా ఇవ ముహుస్సాన్ద్రాధరజ్యోతిషా
వ్యాలోలామలశారదాభ్రశకలవ్యాపారమాతన్వతే॥ 22

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
విస్తారికస్తూరికాపత్రశ్రీజుషి	= విస్తరించియున్న కస్తురితో వ్రాయబడిన మకరికా పత్రముల కాంతిని పొందిన;
ఉత్తుంగస్తనకుంభశైలకటకే	= ఎత్తైన కుంభములవంటి స్తనములనెడి పర్వతముల సానువున;
చంచలాః	= కదలుచున్న;
కోమలాః	= మృదువులైన;
తే	= నీయొక్క;
స్మితరుచః	= చిఱునవ్వుకాంతులు;
ముహుః	= మాటిమాటికి;
సాన్ద్రాధరజ్యోతిషా	= దట్టమైన పెదవికాంతిచే;
సంధ్యాదీధితిరంజితా ఇవ	= సంజకెంజాయతో నెఱుపెక్కిన వానివలె;
వ్యాలోలామలశారదాభ్రశకల వ్యాపారమ్	= చంచలములైన స్వచ్ఛములైన శరత్కాలమునకు చెందిన మేఘముల యొక్క వ్యాపారమును;
ఆతన్వతే	= చేయుచున్నవి.

తాత్పర్యము:–

అమ్మవారి చిఱునవ్వుల కాంతులు కస్తురిచే మకరికారేఖలు వ్రాయబడిన స్తనశైలముల సానువులలో చలించుచున్నవై క్రిందిపెదవి కాంతిచే సంజకెంజాయతో రంజిల్లిన **శరత్కాలమేఘశకలవ్యాపారము** నొనర్చుచున్నవి.

వివరణము :–

1) శరత్కాలమేఘశకలములతో అమ్మవారి చిఱునవ్వులు పోల్చబడుటచే నిందుపమాలంకారమున్నది. 2) అమ్మవారి స్తనమండలమందు కుంకుమ ద్రవారుణ్యమున్నది. కావున శరత్కాలమేఘశకలముల కుపమానత సిద్ధించుట కొఱకు సంధ్యాదీధితి **రంజితా** అను విశేషణము కూర్చబడినది. 3) అమ్మవారి స్తనమందలి కస్తూరియొక్క నల్లనికాంతి కుంకుమద్రవముచే కల్గిన ఎఱ్ఱని కాంతి మన్దస్మితముయొక్క

సహజధావళ్యము అను మూడు రంగుల (లోహితశుక్ల కృష్ణ వర్ణత్రయము) అమ్మవారి ప్రకృతిభావమును వ్యంజింపజేయుచున్నది.

అవ:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి మన్దస్మిత కాంతులు కోమలచంచలములని చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున వాని మంజులత్వము విశేషముతో అలంకరించు చున్నవి.

శ్లో॥ క్షీరం దూరత ఏవ తిష్ఠతు కథం వైమల్యమాత్రాదిదం
మాతస్తే సహపాఠవీథిమయతాం మన్దస్మితైర్మఞ్జులైః।
కిం చేయం తు భిదాస్తి దోహనవశాదేతత్తు సఞ్జాయతే
కామాక్షి! స్వయమర్థితం ప్రణమతామేతత్తు దోదుహ్యతే॥ 23

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి! మాతః!	= ఓ కామాక్ష్యంబా!
క్షీరమ్	= పాలు;
దూరత ఏవ	= దూరముగానే;
తిష్ఠతు	= ఉండుగాక;
వైమల్యమాత్రాత్	= స్వచ్ఛత యొకటి యున్న మాత్రమున;
ఇదమ్	= ఇది(క్షీరము);
తే	= నీయొక్క;
మంజులైః	= అందములైన;
మన్దస్మితైః	= చిఱునవ్వులతో;
సహపాఠవీథిమ్	= సమానభావమును;
కథమ్	= ఎట్లు;
అయతామ్	= పొందును;
కిం చ	= మరియు;
ఇయమ్	= ఈ;
భిదా	= భేదము;
అస్తి	= కలదు;
ఏతత్ తు	= ఈ క్షీరము మాత్రము;
దోహనవశాత్	= పితుకుటవలన;
సంజాయతే	= పుట్టును;
ఏతత్ తు	= ఈ మన్దస్మితము మాత్రము;
అర్థితమ్	= కోరబడిన దానిని;
ప్రణమతామ్	= నమస్కరించువారికి;

లేక విభూతిని చూచి కావచ్చును. తన యురమున నవి యుండవు. తన యురమున నున్నచో మల్లీహల్లకముల గూర్చిన మాల యుండవచ్చును. అట్టి హారమునే తన నవ్వుతో సృష్టించి శివుని యురమున గూర్చినదేమో యనిపించుచున్నది. మల్లికా హల్లకములు రెండును మన్మథుని బాణములలో చేరినవే. వానిని ప్రయోగించియే మన్మథుడు శివుని మనస్సును గాయపరచినాడు తరువాత నా మారుని శివుడు మర్దించినాడు. అమ్మవారా మన్మథుని పునరుజ్జీవింపఁజేసినది. ఆమె తన మన్దహాసమున ఆ మన్మథుని బాణములైన పూలమాలనే శివుని యురమున వ్రేలాడునట్లొనర్చినది. **మారమర్దితుః** అను శివవాచకపద మీ యర్థమునకు వ్యంజకమైనది. **ముహుర్లంబతే** (మాటిమాటికి వ్రేలాడుచున్నవి) అను పదములు శివుడు వానిని తొలగించు కొనలేకపోవుటను వ్యంజింపజేయుచున్నవి.

అవ:– పై శ్లోకమున శివుని యురమున నూగుచున్న మాలతో అమ్మవారి మన్దస్మితము పోల్చబడినది. ఈ శ్లోకమున నీలకంఠహృదయకౌతూహలాందోళన హేతువుగా మందస్మితము వర్ణింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ బిభ్రాణా శరదభ్రవిభ్రమదశాం విద్యోతమానాప్యసౌ
కామాక్షి! స్మితమఞ్జరీ కిరతి తే కారుణ్యధారారసమ్।
ఆశ్చర్యం శిశిరీకరోతి జగతీమాలోక్య చైనామహో
కామం ఖేలతి నీలకణ్ఠహృదయం కౌతూహలాన్దోళితమ్॥27

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
అసౌ	= ఈ;
తే	= నీయొక్క;
స్మితమంజరీ	= చిఱునవ్వుగుత్తి;
విద్యోతమానా+అపి	= ప్రకాశించుచున్నదైనను;
శరదభ్రవిభ్రమదశామ్	= శరత్కాలపు మేఘము విలాసములయొక్క దశను;
బిభ్రాణా	= భరించుచున్నదై;
కారుణ్యధారారసమ్	= దయారసధారను;
కిరతి	= వెదజల్లుచున్నది;
జగతీమ్	= భూలోకమును;
శిశిరీకరోతి	= చల్లబఱచుచున్నది;
ఏనామ్	= దీనిని (కారుణ్యరసధారను);
ఆలోక్య చ	= చూచియు;
అహో	= అహో;

సజ్జనైః	= సత్పురుషులచేత;
సమతయా	= సమానముగా;
సంస్తూయతే	= పొగడబడుచున్నది;
తత్	= ఆ;
తాదృక్	= అట్టి స్మితశ్రీ;
మమ	= నాయొక్క;
తాపశాన్తివిధయే	= తాపములను శమింపఁజేయు విధికొఱకు;
కిం	= ఏల;
మన్దాయతే	= సోమరి యగుచున్నది?

తాత్పర్యము:–

కాంచీపురనాయికవైన యో దేవీ కామాక్షీ తల్లీ! కర్పూర చంద్ర చంద్రాతప మృణాల ముక్తాహారములతో సమమని సజ్జనులు స్తుతించు నీ చిఱునవ్వు నా తాపముల శమింపఁజేయుటలో నేల యలసించుచున్నది?

వివరణము :–

తాపనివారణమునకై కర్పూరము పూసికొనుట, వెన్నెలలో తిరుగుట పడుకొనుట, కూర్చుండుట, తామరతూండ్ల ధరించుట, ముత్యాలదండలు వేసికొనుట మొదలగు శీతలోపచారములతో సమానముగా పొగడబడుచున్న అమ్మవారి చిఱునవ్వు అని చెప్పఁబడుటచే నీ శ్లోకమున నుపమాలంకార స్ఫూర్తి కలదు. సజ్జనులు స్తుతించుచున్నారనుట చేత వారి మాట యసత్యము కాదుగదా యనియు, అయినచో నా తాపముల శమింపఁజేయుటలో ఆలసించుటకు కారణము తెలియదని బహుశః స్మితశ్రీలోని ముగ్ధత్వము కారణము కావచ్చునని **ముగ్ధ** శబ్దము తెలుపుచున్నది. ఆలస్యము ముగ్ధా లక్షణమనట నిర్వివాదము.

అవ:– వసన్త గ్రీష్మర్తువులో ఆవశ్యకములైన శీతలోపచారములకు సాధనములైన కర్పూరచంద్రాతపాదులతో అమ్మవారి చిఱునవ్వు సమమనుట పై శ్లోకమున చెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమున శివుని చూపే వసంతర్తువు అగుచున్నదని చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ మధ్యేగర్భితమఞ్జువాక్యలహరీమాధ్వీఝరీశీతలా
మన్దారస్తబకాయతే జనని! తే మన్దస్మితాంశుచ్ఛటా।
యస్యా వర్ధయితుం ముహుర్వికసనం కామాక్షి! కామద్రుహో
వల్గుర్వీక్షణవిభ్రమవ్యతికరో వాసన్తమాసాయతే॥ 25

ప్రతిపదార్థము:–

జనని	= అమ్మా!

కామాక్షి	= కామాక్షీదేవీ!
యస్యాః	= దేనియొక్క;
వికసనమ్	= వికాసమును;
వర్ధయితుమ్	= పెంచుటకు;
కామద్రుహః	= శివునియొక్క;
వల్గుః	= మనోహరమైన;
వీక్షణవిభ్రమవ్యతికరః	= చూపుల విలాసముల సంబంధము;
వాసన్తమాసాయతే	= వసన్తర్తువగుచున్నదో (సా = ఆ);
మధ్యే–	= నడుమ;
గర్భితమంజువాక్యలహరీమాధ్వీఝరీ	= లోనున్న మంచి వాక్యముల మాధుర్య ప్రవాహముతో కూడిన;
శీతలా	= చల్లనైన;
తే	= నీయొక్క;
మందస్మితాంశుచ్ఛటా	= చిఱునవ్వుకాంతుల ప్రసారము;
మన్దారస్తబకాయతే	= మందార పుష్పమంజరి యగుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

అమ్మా కామాక్షీదేవీ! నీ మన్దస్మితాంశుచ్ఛట మధ్య మంజువాక్య మాధుర్యఝరి యున్నది. కావున అది మందారస్తబకమును బోలుచున్నది. శివుని చూపుల విలాసముల సంబంధము ఆ మందారస్తబకముయొక్క వికాసమును వర్ధిల్లఁజేయుటకు వసన్తర్తువే యగుచున్నది.

వివరణము :–

మన్దారము మకరన్దమధికముగా నుండు పుష్పము. మందారమునందు మకరన్దములవలె అమ్మవారి మన్దస్మితమున మంజువాక్యములు గర్భితములై యున్నవి, అని, మన్దారమన్దస్మితములకు పోలిక చెప్పఁబడుటచే నిట నుపమాలంకారమున్నది. వసన్తర్తువున మన్దారవృక్షములకు పూలగుత్తుల వికాస మధికముగా నుండును. శివుని చూపులకు వసంతర్తూపమ చెప్పఁబడినది. చూపులకు వసంతర్తువుతోడి పోలిక. స్వతస్సిద్ధము కాదు, కావున నీ శ్లోకము నందలి ఉపమాలంకార ముత్ప్రేక్షానుప్రాణిత మగుచున్నది. **వాసన్తమాస** శబ్దము చైత్ర వైశాఖములు రెండింటికి వాచకమగుటచే వసన్తర్తువను నర్థము నొసగును.

అవ:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వు తెల్లని మందారస్తబకములతో పోల్చబడినది. ఈ శ్లోకమున ఎఱ్ఱని తెల్లని హల్లక మల్లీపుష్పములలో పోలిక చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ బిమ్బోష్ఠద్యుతిపుఞ్జరఞ్జితరుచి స్త్వన్మన్దహాసచ్ఛటా
కల్యాణం గిరిసార్వభౌమతనయే! కల్లోలయత్వాశు మే।
ఫుల్లన్మల్లిపినద్ధహల్లకమయీ మాలేవ యా పేశలా
శ్రీకాఞ్చీశ్వరి! మారమర్దితురురోమధ్యే ముహుర్లమ్బతే॥ 26

ప్రతిపదార్థము:–

గిరిసార్వభౌమతనయే!	= పర్వతరాజకుమారీ!
శ్రీ కాంచీశ్వరి	= శ్రీ కాంచీశ్వరుని యిల్లాలా!
యా మందహాసచ్ఛటా	= ఏ చిఱునవ్వుల ప్రసారము;
ఫుల్లన్మల్లిపినద్ధహల్లకమయీ	= మల్లెలు పొదిగిన ఎఱ్ఱదామరలతో కూర్చబడిన;
మాలా ఇవ	= మాలవలె;
పేశలా	= మృదువైనదై;
మారమర్దితుః	= శివునియొక్క;
ఉరోమధ్యే	= వక్షమునడుమ;
ముహుః	= మాటిమాటికి;
లమ్బతే	= వ్రేలాడునో; (సా = ఆ);
బింబోష్ఠద్యుతిపుంజరంజితరుచిః	= దొండపండు వంటి పెదవి కాంతుల సమూహముచే ఎఱ్ఱవారిన కాంతిగల;
త్వన్మన్దహాసచ్ఛటా	= నీ చిఱునవ్వుల ప్రసారము;
ఆశు	= శీఘ్రముగా;
మే	= నాకు;
కల్యాణమ్	= శుభమును;
కల్లోలయతు	= తరంగింపఁజేయుగాక.

తాత్పర్యము:–

పెదవుల ఎఱుపుచే కలసిన తెల్లని నీ చిఱునవ్వు మల్లెలతో కలసిన యెఱ్ఱదామరల మాలవలె శివుని యురోమధ్యమున మాటిమాటికి వ్రేలాడు చున్నది. ఆ చిఱునవ్వు నాకు శుభమును కల్గించుగాక!

వివరణము :–

అమ్మవారి బింబోష్ఠము హల్లకమును బోలియున్నది. అందులో నుండి వెడలిన చిఱునవ్వు మల్లెపువ్వును బోలియున్నది. హల్లకమల్లీపుష్పములమాలవలె అమ్మవారి మన్దహాస మున్నదని చెప్పుటచే నిట నుపమాలంకారమున్నది. అమ్మవారు శివుని యురమును చూచి వచ్చినది. బహుశః ఉరమునందలి ఎఱ్ఱని అస్థిమాలను చూచికావచ్చును

వివరణము :-

పాలసముద్రమున అమృతము పుట్టినది. మన్దారము పుట్టినది. చంద్రుడు పుట్టినాడు. మన్దాకిని ఆ సముద్రుని ప్రియురాలు. ఒకవేళ అమ్మవారి చిఱునవ్వు అమృతమను మాట నిలచునదైనచో తన సోదరులైన మన్దారేన్దువుల పట్ల ప్రేమ చూపవలెగదా! చూపుట లేదు. పైగా కోపము చూపుచున్నది. తన తండ్రి ప్రియురాలైన, తనకు తల్లివరుసయైన, మన్దాకిని నేల క్షోభింపంజేయును. తన జన్మహేతువైన పాలసముద్రముపై నీసుగొనునా? ఇట్లు చేయుచున్నది కావున అమ్మవారి చిఱునవ్వు నమృత మనరాదని. మన్దహాసమునందులేని చన్ద్రనిన్దాది కార్యములను చెప్పుటచే నిట నతిశయోక్త్యలంకారమున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున ప్రస్తావింపంబడిన చన్ద్రనిన్దకు హేతువు గాదగిన చన్ద్రుని కలంకితకు ఈ శ్లోకమున హేతువు చెప్పంబడుచున్నది.

శ్లో॥ విశ్వేషాం నయనోత్సవం వితనుతాం విద్యోతతాం చన్ద్రమా
విఖ్యాతో మదనాన్తకేన ముకుటీమధ్యే చ సమ్మాన్యతామ్।
ఆః కిం జాతమనేన హాససుషమామాలోక్య కామాక్షి! తే
కాలఙ్కీమవలమ్బతే ఖలు దశాం కల్మాషహీనోఽప్యసౌ॥ 30

ప్రతిపదార్థము:-

చన్ద్రమాః	= చన్ద్రుడు;
విఖ్యాతః	= కీర్తినొందినవాడై;
విశ్వేషామ్	= ఎల్లఱకు;
నయనోత్సవమ్	= కనువిందును;
వితనుతామ్	= చేయుగాక;
విద్యోతతామ్	= ప్రకాశించుగాక!
మదనాన్తకేన	= శివునిచే;
ముకుటీమధ్యే	= కిరీట మధ్యమున;
సమ్మాన్యతామ్	= గౌరవింపంబడుగాక!
ఆః	= ఆహా!
అనేన	= దీనితో;
కిమ్	= ఏమి;
జాతమ్	= అయినది?
కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీదేవీ!

నీలకణ్ఠహృదయమ్	= శివుని(నెమలి) హృదయము;
కామమ్	= అధికముగా;
కౌతూహలాన్దోళితమ్	= కుతూహలమున కలుగు ఆన్దోలనము గలదై;
ఖేలతి	= ఆడుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

ఓ కామాక్షీదేవి! నీ చిఱునవ్వుగుత్తి ప్రకాశించుచున్నదయ్యు శరత్కాలమేఘమువలె విలసిల్లుచు కరుణారసధారను వర్షించుచున్నది. ఈ భూలోకమును చల్లబఱచుచున్నది. దీనిని చూచియు నెమలివలె శివుని హృదయము కౌతూహలముతో నాడుచున్నది. ఆహా ఆశ్చర్యము.

వివరణము :-

1) వర్షాకాల మేఘము నల్లగా నుండును. అమ్మవారి చిఱునవ్వు శరత్కాల మేఘమువలె తెల్లగా నున్నది. శరత్కాలమేఘము వర్షించుచునే యుండును. ఇదొక ఆశ్చర్యము. మరొక ఆశ్చర్యము అమ్మవారి చిఱునవ్వు ఈ లోకమును చల్లబఱచుట. కరుణారసముచే తడిసి ఈ భూలోకము చల్లంబడినది. ఇది శరత్కాలమున జరుగదు కదా? మరొక ఆశ్చర్యము నెమళ్ళు వర్షాకాలమేఘమును చూచి యాడునే కాని శరత్కాల మేఘమును చూచియాడవు. అమ్మవారి చిఱునవ్వు శరత్కాలమేఘమువలె తెల్లగా నున్నను దానిని చూచి నీలకణ్ఠుడు (నెమలి) కుతూహలముతో నాడుచున్నాడు.

2) శరత్కాలమేఘమువలన జరుగని పై పనులు అమ్మవారి చిఱునవ్వు అనెడి శరత్కాలమేఘమువలన జరిగినట్లు వర్ణింపంబడుటచే నీ శ్లోకమున విరోధాభాసాలంకారము **అపి** శబ్దముచే వాచ్యమగుచున్నది. శిశిరీకరోతి అను పదము శిశిరఋతువుయొక్క ధర్మము శరదృతువున జరుగుచున్నట్లు చెప్పుటయు విరోధాభాసమే.

3) మొదటి పాదమున **ఛకారము,** రెండవ మూడవ పాదములలో **రేఫము** నాల్గవపాదమున **లకారము** యొక్క పునఃపునరావృత్తి యుండుచే వృత్త్యను ప్రాసాలంకారము కలదు.

4) ఈ శ్లోకమున తెలుగు పద్యమునందువలె ప్రాసవర్ణమైత్రులు పాటింపం బడినవి.

అవ:- పై శ్లోకమున స్మితము **మంజరి** యని సామాన్యముగా చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున అత్యచ్ఛగుచ్ఛముతో నుపమింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ ప్రేఙ్ఖత్ప్రౌఢకటాక్షకుఞ్జకుహరేష్వత్యచ్ఛగుచ్ఛాయితం
వక్త్రేన్దుచ్ఛవిసిన్ధువీచినిచయే ఫేనప్రతానాయితమ్।
నైరన్తర్యవిజృమ్భితస్తనతటే నైచోలపట్టాయితం
కల్మాషం కబలీకరోతు మమ తే కామాక్షి! మన్దస్మితమ్॥ 28

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
ప్రేంఖత్ప్రౌఢకటాక్షకుంజకుహరేషు	= కదలుచున్న ప్రౌఢములైన కడగంటి చూపుల పొదల చీకటి భాగములలో;
అత్యచ్ఛగుచ్ఛాయితమ్	= మిక్కిలి స్వచ్ఛమైన పూగుత్తివలె నున్న;
వక్త్రేన్దుచ్ఛవిసిన్ధువీచినిచయే	= ముఖచంద్రప్రకాశసముద్రముయొక్క;
ఫేనప్రతానాయితమ్	= తరంగముల సమూహమున నుఱుగుల గుంపువలెనున్న;
నైరన్తర్యవిజృంభితస్తనతటే	= ఎప్పుడును విజృంభించు స్తనమండలమున;
నైచోలపట్టాయితమ్	= రవిక గుడ్డవలెనున్న;
తే	= నీయొక్క;
మన్దస్మితమ్	= చిఱునవ్వు;
మమ	= నాయొక్క;
కల్మాషమ్	= పాపమును(మాలిన్యమును);
కబలీకరోతు	= మ్రింగి వేయుగాక!

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి చిఱునవ్వామె కడకన్నులలో దోబూచులాడుచున్నది. అవి చీకటి పొదలవలె నుండగా చిఱునవ్వు వానిలో పూలగుత్తివలె కన్పడుచున్నది. ముఖచన్ద్రప్రకాశ సముద్రతరంగసమూహమున నుఱుగువలె కన్పడుచున్నది. నిరంతరము విజృంభించు స్తనతటమున తెల్లని రవిక గుడ్డవలె కన్పడుచున్నది. అట్టి ఆ కామాక్షి అమ్మవారి మన్దస్మితము నాలోని పాపమాలిన్యాంధకారమును మ్రింగివేయుగాక!

వివరణము:-

పై శ్లోకమున మొదటి మూడు పాదములలో ఉపమాలంకారముండుటచే మాలోపమాలంకారము ఏర్పడియున్నది. మొదటిపాదమందలి యుపమకు కటాక్షకుంజ కుహరేషు (కటాక్షములనెడు కుంజముల కుహరములందు) అను రూపణము వానియొక్క బింబప్రతిబింబభావద్వారమున సిద్ధమైనది. రెండవ పాదమున వక్త్రేన్దుచ్ఛవి సిన్ధువీచినిచయముల బింబప్రతిబింబభావముచే సిద్ధమైనది. మూడవపాదమున బింబ ప్రతిబింబభావము లేకున్నను స్తనముల నిరంతరవిజృంభణము నరికట్టుటలో సాఫల్యమందిన **నైచోలపట్టియ**తోడి యుపమ చెప్పఁబడినది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి ముఖముయొక్క ప్రకాశము సముద్ర వీచినిచయములని చెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వు పాలసముద్రముపై నీర్ష్యపడుచున్నట్లు వర్ణింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ పీయూషం తవ మన్థరస్మితమితి వ్యర్థైవ సాపప్రథా
కామాక్షి! ధ్రువమీదృశం యది భవేదేతత్కథం వా శివే।
మన్దారస్య కథాలవం న సహతే మథ్నాతి మన్దాకినీ-
మిన్దుం నిన్దతి కీర్తితే చ కలశీపాథోధిమీర్ష్యాయతే॥ 29

ప్రతిపదార్థము:-

శివే	= మంగళస్వరూపురాలవైన
కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
తవ	= నీయొక్క
మంథరస్మితమ్	= చిఱునవ్వు
పీయూషం ఇతి	= అమృతమనుటయేదో
సా	= అది
వ్యర్థా	= నిరర్థకమైన
అపప్రథా ఏవ	= అపకీర్తియే
యది	= ఒకవేళ (ఏతత్-ఇది)
ఈదృశమ్	= ఇట్టిది
ధ్రువమ్	= శాశ్వతమైనచో
కథమ్ వా	= ఎట్లు (తత్-ఆ చిఱునవ్వు)
మన్దారస్య	= మన్దారముయొక్క
కథాలవమ్	= ప్రసంగలేశమును
న సహతే	= సహించదు
మన్దాకినీమ్	= ఆకాశగంగను
మథ్నాతి	= క్షోభింపఁజేయును
ఇన్దుమ్	= చన్ద్రుని
నిన్దతి	= నిన్దించును
కీర్తితే	= ప్రశంసితమైనప్పుడు
కలశీపాథోధిమ్	= పాలసముద్రమును
ఈర్ష్యాయతే	= ఈసడించుకొనును.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి చిఱునవ్వు అమృతమనుట నిరర్థకమును అపప్రథయు నగును. ఒకవేళ ఆ మాట నిల్చునదే యగుచో ఆ చిఱునవ్వు మందారపుష్పము యొక్క ప్రసంగలేశమును ఏల సహించదు? ఏల గంగను క్షోభింపఁజేయును? ఏల చంద్రుని నిన్దించును? పాలసముద్రము పేర్కొనబడినంత మాత్రమున నేల దానిపై నీసుగొనును?

లేక కేశాకేశి యని చెప్పబడును. బాహువులు బాహువులతో నప్పళించి కొట్టుకొనుచు చేయు పోరాటము బాహాబాహి యనఁబడును. అమ్మవారి మన్దస్మితరోచి రంకురములు కర్మౌఘాఖ్య తమస్సుతో కచాకచి యని లేక **కేశాకేశి** యని చెప్పఁబడును. అమ్మవారి మన్దస్మితరోచిరంకురములు తెల్లనివి. కర్మౌఘాఖ్య తమస్సు నల్లనిది. తెలుపు, నలుపు జ్ఞానాజ్ఞానములవలె పరస్పర విరుద్ధములు. కావున కర్మౌఘముతో నమ్మవారి మన్దస్మితరోచిరంకురములు పోరాడుచుండును. ఈ బ్రహ్మాండము నందును అనంతమైన తమస్సు కలదు. దానితో సూర్యాది జ్యోతులు పోరాడుచునే యున్నవి. బ్రహ్మాండమున్నంత వరకు నీ పోరాటము సాగుచునే యుండును. ఇది చీకటి వెలుగుల పోరాటము. తెలుపు నలుపుల పోరాటము. తెలుపనగా అన్ని వర్ణముల కలయిక నలుపనగా సర్వవర్ణ రాహిత్యము. కర్మౌఘాఖ్యమైన నల్లనితమస్సుతో తెల్లనిమందస్మిత జ్యోతిరంకురములు పోరాడుచున్నవి. ఈ పోరాటము బ్రహ్మాండమందలి మహాతమస్సుతో సూర్యాది జ్యోతుల పోరాటమునకు ప్రతీకమని కర్మౌఘాఖ్యతమః శబ్దమందలి ఏకత్వస్ఫోరకములైన ఓఘతమశ్శబ్దములు బహువచనాంతమైన అంకురశబ్దము వ్యంజింపఁజేయుచున్నది.

2) దీనివలన తేలిన మరొక యంశము, ఒకరి కాత్మజ్ఞానము కలిగినదనగా వానికి సర్వసంసారాభావము లేక సర్వ బ్రహ్మానుభవము కలిగినదని యర్థము. కాని లోకమున మిగిలిన వారజ్ఞానులుగానే యుందురు. విశ్వవ్యవహారము సాగుచునే యుండును. అంకురము లనగా మొలకలు. మొలకలే తమ నాశ్రయించిన జీవుల సర్వజ్ఞానము తొలగించగలవనగా నిక మన్దస్మితముయొక్క మొత్తముశక్తిని గూర్చి చెప్పవలసినదేమున్నది? ఒక భక్తుననుగ్రహించుటకమ్మవారి మన్దస్మితము సోకినదో లేదో అనాదియైన వాని యజ్ఞానమంతయు పటాపంచలగును. త్రిభువనములలో నెవడమ్మవారి యనుగ్రహమందస్మితమునకు పాత్రుడగునో వాడు తమోవిముక్తుడగును. త్రిభువనములొక బ్రహ్మాండమునకు జెందినవి. అట్టి యనేక కోటి బ్రహ్మాండములకు కామాక్షీదేవి జనని కావున ఆమె మందస్మితరోచిరంకురములకు త్రిభువనజీవులకర్మౌఘ బంధమోచకత్వ ద్వారమున క్షేమంకరత్వము సిద్ధమగును. ఇంతేగాక మోక్ష రూపాలౌకికక్షేమమే కాక ఇష్టవాంఛాసిద్ధిరూపమైన ఇహపరలోక క్షేమకరత్వమును గూడ **"త్రిభువనక్షేమంకరాన్"** అను సమాసము స్ఫురింపఁజేయుచున్నది. తామరలు వెన్నెలలు శరత్కాలమున నత్యంతశోభావంతములై యుండును. అయ్యు పరస్పరము ద్వేషించుకొనుచుండును. వెన్నెలలు రాత్రులందే విలసిల్లును. వాని తోడి పగలు. తామరలను పగలు మాత్రమే విలసిల్లు నట్లొనరించుచున్నవి. అమ్మవారి మన్దహాసములు శిశిరశ్రీనిలయమగుటచే ఆ చంద్రాతపామ్భోరుహములను రెంటిని తన అదుపులో నుంచుకొనుటకే వానిలోని పరస్పర ద్వేషోద్ఘోషణమును తిరస్కరించుటకే అమ్మవారి ముఖము నలంకరించుచున్న వనుటచే ఉత్ప్రేక్షాలంకార ముత్తరార్ధమున నొప్పుచున్నది.

తే	= నీయొక్క;
హాససుషమామ్	= నవ్వుశోభను;
ఆలోక్య	= చూచి;
కల్మాషహీనః+అపి	= మచ్చలేని వాడైనను;
అసౌ	= వాడు (ఈ చంద్రుడు)
కాలంకీమ్	= కలంకితయను;
దశామ్	= దశను;
అవలంబతే ఖలు	= పొందుచున్నాడు గదా!

తాత్పర్యము:-

ఎల్లరకు కనువిందొనర్చుగాక. విఖ్యాతుడై ప్రకాశించుగాక, శివుని చేత కిరీటమధ్యమున సమ్మానింపఁబడుగాక. దీనివలన చంద్రుని కేమి యొనఁగూడినది. అమ్మవారి నవ్వు శోభను చూచిన పిమ్మట నందఱచే కలంకియని పిలువఁబడు దుస్థితిని పొందుచున్నాడు గదా!

వివరణము :-

చంద్రుని కలంకితకు కారణముకాని హాసావలోకనము గారణముగా చెప్పఁ బడుటచే నిందతిశయోక్త్యాలంకారము కలదు.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి హాసమును చూచి ఈర్ష్య నొందిన చంద్రుని కలంకిత వర్ణింపఁబడినది. ఈర్ష్య నొందని వారి (శివుని) కవి ఆనన్దజీవాతువులని చంద్రుడు చేయజాలని చేతః శీతలికరణమునకై అమ్మవారి మన్దహాసము ప్రార్థింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ చేతః శీతలయన్తు నః పశుపతేరానన్దజీవాతవో
నమ్రాణాం నయనాధ్వసీమసు శరచ్చన్ద్రాతపోపక్రమాః।
సంసారాఖ్యసరోరుహాకరఖలీకారే తుషారోత్కరాః
కామాక్షి! స్మరకీర్తిబీజనికరాస్త్వన్మన్దహాసాఙ్కురాః॥ 31

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
పశుపతేః	= శివునకు;
ఆనన్దజీవాతవః	= ఆనందము నుజ్జీవింపఁజేయు నౌషధములైన
నమ్రాణామ్	= నమస్కరించు వారియొక్క;
నయనాధ్వసీమసు	= నేత్రమార్గ ప్రాంతములో;
శరచ్చంద్రాతపోపక్రమాః	= శరచ్చన్ద్రచన్ద్రికారంభములైన;

సంసారాఖ్యసరోరుహాకరఖలీకారే = సంసారమను పేరుగల పద్మాకరమును పాడుచేయుటలో;
తుషారోత్కరాః = మంచు బిందువులైన;
స్మరకీర్తిబీజనికరాః = మన్మథుని కీర్తి బీజసమూహరూపములైన;
త్వన్మందహాసాంకురాః = నీ చిఱునవ్వు మొలకలు;
నః = మా;
చేతః = మనస్సును;
శీతలయన్తు = చల్లబఱచుగాక.

తాత్పర్యము:-

ఓ కామాక్షీ దేవీ! శివానన్దజీవనౌషధములు నమస్కరించు వారి కంటికి వెన్నెలలు. సంసారపద్మాకరతుషారవర్షములైన, మన్మథుని కీర్తికి కారణములైన నీ మన్దహాసాంకురములు మా మనస్సుల చల్లఁబఱచుగాక.

వివరణము :-

1) ఆనన్దజీవాతు, చంద్రతపోక్రమ, తుషారోత్కర, స్మరకీర్తిబీజనికర రూపణము మందహాసమునందుండుటచే రూపకాలంకారము కలదు.

2) కీర్తి తెల్లనిది కావున దాని బీజములు కూడ తెల్లనివిగా నిట వర్ణింపబడినవి.

3) **ఖలీకార** శబ్దము కళ్ళము చేయుటను, **తుషారోత్కరాః** అను శబ్దము నీరు చల్లుటను, **బీజనికరా** అను శబ్దము విత్తుటను, **అంకురా** అను శబ్దము మొలకెత్తుటను సూచించుటచే కృషకవ్యవహారమిట స్ఫురించుటచే సమాసోక్త్యలంకారము. చేతః శీతలీకరణమున కంకురములు సమర్థములు కావలెనన్న నవి అమ్మవారి మందహాసములుగా పరిణమించుట ఆవశ్యము కావున నిట పరిణామాలంకారమున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి మన్దహాసాంకురములు తమ చిత్తశీతలీ కరణమునకై ప్రార్థింపఁబడినవి. ఈ క్రింది శ్లోకమున మందస్మిత రోచిరంకురములు త్రిభువనక్షేమ కరణమునకై చింతింపఁబడుచున్నవి.

శ్లో॥ కర్మౌఘాఖ్యతమఃకచాకచికరాన్కామాక్షి! సంచిన్తయే
త్వన్మన్దస్మితరోచిషాం త్రిభువనక్షేమఙ్కరానఙ్కురాన్।
యే వక్త్రం శిశిరశ్రియో వికసితం చన్ద్రాతపామ్భోరుహ-
ద్వేషోద్ఘోషణచాతురీమివ తిరస్కర్తుం పరిష్కుర్వతే॥ 32

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి = ఓ కామాక్షీ దేవీ!

యే = ఏవి (నీ మందస్మిత రోచిరంకురములు);
శిశిరశ్రియః = శిశిరలక్ష్మికలవై;
వికసితమ్ = వికసించిన;
వక్త్రమ్ = ముఖమును;
చన్ద్రాతపామ్భోరుహద్వేషోద్ఘోషణ చాతురీమ్ = వెన్నెలయందు కమలమందును ద్వేషమును ప్రకటించు చాతుర్యమును;
తిరస్కర్తుం ఇవ = తిరస్కరించుటకో యన్నట్లు;
పరిష్కుర్వతే = అలంకరించునో;
తాన్ = ఆ;
కర్మౌఘాఖ్యతమఃకచాకచికరాన్ = కర్మసమూహమనెడి చీకటితో పోరాడు;
త్రిభువనక్షేమంకరాన్ = మూడు లోకములకు క్షేమమును కలిగించు;
త్వన్మన్దస్మితరోచిషామ్ = నీ చిఱునవ్వు కాంతులయొక్క;
అంకురాన్ = మొలకలను;
సంచిన్తయే = బాగుగా ధ్యానించెదను.

తాత్పర్యము:-

ఓ కామాక్షీ దేవీ! కర్మసమూహమనెడి చీకటితో పోరాడునవి నీ మందహాసరోచిరంకురములు. అవి చల్లదనపు కాంతి గలవి. వెన్నెలయందు కమల మందును ద్వేషమును బ్రకటించు చాతురి తిరస్కరించుటకు వికసిత వక్త్రమలంకరించు చున్నట్లున్నవి. అట్టి త్రిభువనక్షేమకరములైన నీ మన్దస్మిత రోచిరంకురముల చింతించెదను.

వివరణము :-

1) తమశ్శబ్దమునకు చీకటియను నర్థముతో బాటు అజ్ఞానము నను అర్థము కలదు. చీకటి యున్నంత వరకు ఎదుటనున్న వస్తువు కూడ కన్పించదు. అజ్ఞానమున్నంత కాలము నిత్యాపరోక్షమైన ఆత్మస్వరూపము శుద్ధరూపమున సాక్షాత్కరింపదు. అజ్ఞానము వలన అహంకారము మమకారమును జనించును. మమకారము రాగమునకు హేతువు. దుఃఖహేతువులైన పదార్థములందు వ్యక్తులందును మమకారముండదు. కావున రాగమునకు ప్రతిద్వంద్వియైన ద్వేష మేర్పడును. రాగద్వేషములే కర్మకు ప్రేరేపకములు. రాగద్వేషములు లేనివారికి కర్మలందు ప్రవృత్తి నివృత్తులుండవు. అజ్ఞానము దానివలన జనించిన అహంకారమమకారములు కలవారే లౌకికవైదికకర్మలందు బ్రవృత్తులగు చుందురు. పరంపరగా కర్మకు అజ్ఞానమే హేతువైనందున ఈ శ్లోకమున తమస్సు కర్మౌఘాఖ్యమని చెప్పఁబడినది. మన్దస్మితరోచిరంకురములు కర్మౌఘాఖ్య తమస్సుతో కచాకచి నొనరించునని **కర్మౌఘాఖ్యతమఃకచాకచికరాన్** అను సమాసముచే చెప్పఁబడినది. పోరాడు వారొకరి జుట్టును మరొకరు పీకుచుందురు. ఇట్టి పోరాటము కచాకచి యని

లొక్కొక్కదానినే పేర్కొనుట కాననగును. ఉదాహరణము వైదికమీమాంసా శాస్త్రమును తంత్రమనుట కలదు. వేదవిరుద్ధములైన జైనబౌద్ధతంత్రములు ఆగమములు కలవు. **ప్రత్యాక్షానుమానాగమాః ప్రమాణాని (పా.యో.7)** అనుచోట ఆగమ శబ్దము వేదసాహిత్యమును తెలుపును. వైదికసాహిత్యమంతయు ఆగమశబ్ద ప్రాతిపాద్యము. **నిగమకల్పతరోర్గలితం ఫలమ్** అను శ్రీ మద్భాగవతశ్లోకమున నిగమ శబ్దము వేదమునకు పర్యాయముగా నున్నది. ప్రస్తుతాంశము మారాగమ శబ్దము మన్మథతంత్రము మన్మథవిద్య అని పిలువఁబడు పంచదశీమంత్రమును బోధించును. ఈ రెండును అమ్మవారి అనుగ్రహమన్దస్మితములేక సిద్ధింపదు. మారాగమవ్యాఖ్యాశిక్షణము అమ్మవారి మన్దస్మితముయొక్క కృత్యములు. ఈ యర్థమును **మారాగమవ్యాఖ్యాశిక్షణదీక్షితేన** అను సమాసము బోధించును. దీక్షిత శబ్దమా మన్దహాసమున మారాగమవ్యాఖ్యాశిక్షణము. అమ్మవారి మన్దస్మితము యొక్క ముఖ్యకృత్యములని తెలుపును. అమ్మవారి మన్దస్మితము కలుషస్ఫోటక్రియాచుంచువు. పాపములు జీవుని బంధించు శృంఖలములు. వానిని పగులగొట్టుటలో అమ్మవారి మన్దస్మితము సమర్థము అని తెలుపును. **స్ఫోటక్రియా** శబ్దముచే పాపముల శృంఖలత్వరూపణము వ్యంగ్య మగును. సమస్తజీవులందు లక్ష్మి యుండును. కాని అది ముదిమిచే క్షీణించుచుండును. అమ్మవారి మన్దస్మితమునకు ముదిమిలేదు కావున అది అక్షీణము. విద్వాంసులకు అనగా జ్ఞానులకు అజరామరత్వము కలిగించుటచే వారిలో అక్షీణలక్ష్మి నమ్మవారి మన్దస్మితము పోషించును. అన్నిటికన్న ముఖ్యముగా అమ్మవారి మన్దస్మిత కారుణ్యామృతవీచికావిహరణప్రాచుర్యధుర్యము కారుణ్యమే లేనిచో ఆ మన్దహాసముతో మనకేమి యుపయోగము. అది కారుణ్యమాత్రము కలది కాదు. కారుణ్యామృత వీచికలలో విహరించు వారిలో నగ్రగణ్యము. ఈ విశేషణము అమ్మవారి మన్దస్మితముతో ఇతర కారుణికులెవరును సాటిరారని తెలుపును. **స్నపయస్వ** అను శబ్దము కవియొక్క బహుజన్మలనుండి అనుభవించుచున్న తాపము నివారింపఁబడవలెను అను తీవ్రవాంఛను తెలుపును. ఈ శ్లోకమున విశేషణములన్నియు సాభిప్రాయములగుటచే నిట పరికరాలంకారము కలదు.

అవ:– పై శ్లోకమున మన్దస్మితవిశేషణములలో **కుహనా వీచికా** శబ్దములు ప్రయోగింపఁబడినది. అవియే ఈ శ్లోకమున మన్దస్మితసామ్యలేశముగల **స్వర్వాహినీ, మల్లీమతల్లీ** సంబద్ధములుగా ప్రయోగింపఁబడుచున్నవి.

శ్లో॥ త్వన్మన్దస్మితకన్దలస్య నియతం కామాక్షి! శఙ్కామహే
బిమ్బః కశ్చన నూతనః ప్రచలితో నైశాకరశ్శీకరః।
కిఞ్చ క్షీరపయోనిధిః ప్రతినిధిః స్వర్వాహినీవీచికా–
బిబ్బోకోఽపి విడమ్బ ఏవ కుహనా మల్లీమతల్లీరుచః॥ 35

అవ:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి మన్దస్మితమునందలి లౌకికాలౌకిక **క్షేమంకరత్వము** ప్రస్తావింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున కూలంకషమంగళమునకై అనగా సంపూర్ణక్షేమమునకై ఆ మన్దస్మితము ప్రార్థింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ కుర్యుర్నః కులశైలరాజతనయే! కూలఙ్కషం మఙ్గళం
కున్దస్పర్ధనచుఞ్చవస్తవ శివే! మన్దస్మితప్రక్రమాః।
యే కామాక్షి! సమస్తసాక్షినయనం సన్తోషయన్త్యాన్తరం
కర్పూరప్రకరా ఇవ ప్రసృమరాః పుంసామసాధారణాః॥ 33

ప్రతిపదార్థము:–

కులశైలరాజతనయే	=	ఓ హిమవత్పర్వత రాజకుమారియైన;
శివే	=	మంగళస్వరూపురాలవైన;
కామాక్షి	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
యే	=	ఏవి (మన్దస్మిత ప్రక్రమములు);
ప్రసృమరాః	=	ప్రసరించు;
కర్పూరప్రకరా ఇవ	=	కప్పురపుపలుకులవలె;
ఆన్తరమ్	=	లోపలనున్న;
సమస్తసాక్షినయనమ్	=	సమస్తములకు సాక్షులైన సూర్యచంద్రాగ్నులు కన్నులుగాగల శివుని;
సన్తోషయన్తి	=	సంతోషింపజేయునో;
తే	=	ఆ;
కుందస్పర్ధనచుంచవః	=	మొల్లమొగ్గలతో స్పర్ధించుటలో సమర్థములైన;
మన్దస్మితప్రక్రమాః	=	మన్దస్మితారమ్భములు;
నః	=	మాకు;
కూలంకషమ్	=	ఎనలేని;
మంగలమ్	=	శుభమును;
కుర్యుః	=	చేయునుగాక.

తాత్పర్యము:–

నీ చిఱునవ్వులు వ్యాపించు కప్పురపు పలుకులవలె లోనున్న శివుని సంతోషింపఁజేయును. మొల్లమొగ్గలతో పోటీపడును. అట్టి నీ మందస్మితా రంభములు మాకెనలేని మంగలముల ప్రసాదించుగాక!

వివరణము :–

1) నయనము దృక్కు, రూపము దృశ్యము, రూపమును మాత్రమే గాక

అన్నింటిని తెలిసికొనువాడు సమస్తసాక్షి. ఉపలక్షణముగా దృశ్యశబ్దము తెలియఁ బడునన్నింటికి వాచకము, తెలిసికొను ఆత్మకు దృక్శబ్దము వాచకము. అందుచే ఆత్మ సమస్తసాక్షి యనఁబడును. ఈ యాత్మలో నుండువాడు కాన ఆంతరుడు లోపలినేత్రము అనగా శమదమాది సంస్కృతమైన మనస్సు సర్వస్వరూపుడైన బ్రహ్మమును తెలిసికొనుటలో సహకరించునది. కావున అది ఆన్తరనయనమని చెప్పఁబడును. మనస్సులో ప్రతిబింబించి చూచునది ఆత్మయే కావున వాస్తవమున నాత్మయే నయనమని చెప్పఁదగినది. అమ్మవారిలోన శివుడు ఆత్మరూపుడుగానే యున్నాడు. మనందఱిలోని యాత్మకూడ శివుడే సాక్షినయనుడు. సూర్య చంద్రాగ్నులు సమస్తసాక్షులు గావున అవి కన్నులుగా గల శివుడు సమస్త సాక్షి. నయనుడు. ఆయన ఆంతరుడే. శమదమాదిసంస్కృతమైనమనస్సుకూడ ఆంతరమే. శివునిలోని మనస్సునుకూడ కర్పూరపుపలుకులవలె అమ్మవారి మన్దస్మితప్రకరముల సంతోషింపజేయునవనుటచే నిట నుపమాలంకారము గలదు.

2) కంటికి దోషము, బాధ, వేడి కలిగినపుడు తచ్ఛాంతికై కర్పూరము పూసికొనుట సర్వులెరిగినదే. కర్పూరము పూసినప్పుడు కన్ను సంతోషించినట్లు శివుడమ్మవారి మన్దస్మితముచే సంతోషించును. శివుని దేహము విషాగ్ని దన్దహ్యమానము కర్పూర శకలములవలె అమ్మవారి మన్దస్మితము లా దేహమున వ్యాపించి లోనికి చొచ్చుకొనిపోయి ఆయన మనస్సును సంతోషపెట్టును. అనుగ్రహపాత్రులైన భక్తులందరలోనున్న ఆత్మరూప శివుని కవి సంతోషమును కలిగించును.

3) అనుగ్రహపాత్రులుగాని పురుషుల కా మన్దస్మిత ప్రక్రమములు సాధారణములు గావు అనగా భోగ్యములు గావు. అని **పుంసామసాధారణాః** అను పదములు తెలుపును. అమ్మవారి ప్రాతివ్రత్యమును గూడ స్ఫురింపఁజేయును. కున్దస్పర్ధనచుంచవః అను సమాసము గూడ కుందములతోడి ఔపమ్యమును మన్దస్మితప్రకరములందు స్ఫురింపఁ జేయుచున్నది.

అవ:– పై శ్లోకమున తాపశాంతిహేతుకర్పూరప్రకరములతోడి యౌపమ్యము చిఱునవ్వునందు చెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమున తాపశాంతి హేతు మన్దస్మితమున స్నాన మర్థింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ క్రమేణ స్నపయస్వ కర్మకుహనాచోరేణ మారాగమ–
వ్యాఖ్యాశిక్షణదీక్షితేన విదుషామక్షీణలక్ష్మీపుషా।
కామాక్షి! స్మితకన్దలేన కలుషస్ఫోటక్రియాచుఞ్చునా
కారుణ్యామృతవీచికావిహరణప్రాచుర్యధుర్యేణ మామ్॥ 34

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
క్రమేణ	= కమ్మనైన;
కర్మకుహనాచోరేణ	= కర్మయనెడి కాపట్యమును దొంగిలించు;
మారాగమవ్యాఖ్యాశిక్షణదీక్షితేన	= మన్మథతంత్రముయొక్క వ్యాఖ్యయందు శిక్షణ మందును దీక్షితమైన;
విదుషామ్	= జ్ఞానియైన;
అక్షీణలక్ష్మీపుషా	= గొప్ప శుభమును పోషించు;
కలుషస్ఫోటక్రియాచుంచునా	= పాపముల పగులగొట్టు క్రియయందు సమర్థమైన;
కారుణ్యామృతవీచికావిహరణ ప్రాచుర్యధుర్యేణ	= కరుణామృత తరంగములలోనధికముగా విహరించుటలో ముందంజవేయు;
స్మితకన్దలేన	= చిఱునవ్వు మొలకచేత;
మామ్	= నన్ను;
స్నపయస్వ	= స్నానమాడింపుము.

తాత్పర్యము:–

ఓ కామాక్షీ దేవీ! కమ్మనైనది కర్మకాపట్యమును దొంగిలించునట్టి నీ చిఱునవ్వు మారాగమమును వ్యాఖ్యానించుటయందు, ఇతరులకు నేర్పుటయందును సమర్థమైనది. అది పాపములఁబగులగొట్టుటలో నేర్పరి. కరుణామృతతరంగములలో విహరించుటలో ముందంజవేయునది. అట్టి నీ చిఱునవ్వుతో నన్ను దడుపుము.

వివరణము :–

కాపట్యము అనగా ఇతరులను మోసగించుట. ఇది స్వపరభేద జ్ఞానరూపమైన అజ్ఞానముచేత సంభవించునది. అట్టి కర్మకాపట్యము నమ్మవారి నవ్వు దొంగిలించివేయును. చిఱునవ్వును దొంగగా రూపించుటచేత నీ సమాసమున రూపకాలంకారమున్నది. **"ఆగతం శివ వక్త్రాత్తు గతం తు గిరిజాముఖే"** శివుని ముఖమునుండి అమ్మవారి ముఖములోనికి అనగా చెవిలోనికి, చెవిద్వారా మనస్సులోనికి పోవునట్టి వాఙ్మయమున కాగమమని పేరు. భారతీయసాహిత్యమున **ఆగమవాఙ్మయము** పుష్కలముగా నున్నది. నిగమాగ మతన్త్రములు భిన్నశబ్దప్రతిపాద్యములైనను వీనికి స్పష్టమైన భేదము – (ఇది నిగమములే గాని ఆగమములు కావు. ఆగమములే కాని నిగమములు కావు. అట్లే ఆగమములే కాని తంత్రములు కావు. తంత్రములే కాని ఆగమములు కావు. ఇత్యాది రీత్యా చెప్పఁదగిన భేదము) కానరాదు. కొందఱు వేదములను ఆగమములనుచుండగా నిగమశబ్దముచే కొందఱు వేదములఁబేర్కొందురు. కొందఱు నిగమాగమములు పౌరుషేయము లందురు. కొందఱు వేదములు గూడ పౌరుషేయములు (పరమేశ్వర ప్రోక్తములు) అని యందురు. కొందఱు వేదార్థవివరణములను తంత్రము లందురు. కొందరు వేదవిరుద్ధాధ్యాత్మిక గ్రంథములను తంత్రములందురు. కలగాపులగముగా నిగమాగమతంత్ర శబ్దము

ప్రకటయన్	= ప్రకటించుచు;
ఆనన్దబీజాని	= ఆనన్దపు విత్తనములను ;
నాసీరే	= (యుద్ధ) భూమియందు;
సుధాశీతలః	= అమృతముతో(వలె) చల్లనైన;
తే	= నీయొక్క;
మన్దహాస ఏవ	= చిఱునవ్వే;
తనుతే	= వెదజల్లుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

ఓ కామాక్షీ దేవీ! ఆపన్నులైన దేవతలు నీకు నమస్కరించి నిలువఁబడగా వారి యాపదల శమింపఁజేయు కారుణ్యధారల జల్లుచు అనుగ్రహమును బ్రకటించిన నీ మన్దహాస మానన్దబీజములను వారు నిలచియున్న భూమి యందే వెదఁజల్లుచున్నది.

వివరణము :–

క అనగా సుఖము, **అక** అనగా దుఃఖము. అకము లేనిది నాకము అనగా స్వర్గము. ఆ స్వర్గము ఆలయముగా గలవారు నాకాలయులు. వారికిని విపత్తు వచ్చినది. వారమ్మవారి వ్రోల నమస్కరించి నిలచియున్నారు. అమ్మవారి మన్దహాసము కారుణ్యధారలను వెదజల్లుచు అనుగ్రహమును బ్రకటించును. ఆనన్దబీజములు వారి మనోభూములలో వెదజల్లుచున్నది. నీరు చిలికి బీజముల జల్లుట కర్షకుల కృత్యము. అమ్మవారి మన్దహాసమునందు కర్షకవ్యవహారోపముచే సమాసోక్త్యలంకార మేర్పడుచున్నది. **ఆగచ్ఛన్తమనుగ్రహమ్, ప్రకటయన్** అను శబ్దములు రాబోవు కాలమున గ్రహానుకూల్య ముందునని కావున సస్యములు ఫలించునని ముందుగా కర్షకులకు ధైర్యమును కలిగించుట సూచించుచున్నవి.

అవ:– అమ్మవారి అనుగ్రహమన్దహాసావశ్యకత దేవతలకు కలుగుట పై శ్లోకమున వర్ణింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున శివునకు దాని యావశ్యకత యేర్పడగా దానికై ఆయన చేయు ప్రయత్నము వర్ణింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ కామాక్షి! ప్రథమానవిభ్రమవిధిః కన్దర్పదర్పప్రసూ–
ర్ముగ్ధస్తే మృదుహాస ఏవ గిరిజే! ముష్ణాతు మే కిల్బిషమ్।
యం ద్రష్టుం విహితే కరగ్రహ ఉమే! శమ్భుస్త్రపామీలితం
స్మేరం కారయతి స్మ తాణ్డవవినోదాహిణ్డినా తణ్డునా॥ 38

ప్రతిపదార్థము:–

గిరిజే	= పర్వతపుత్రికవైన
కామాక్షి	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
త్వన్మన్దస్మితకన్దలస్య	= నీ చిఱునవ్వు మొలకకు;
నైశాకరః	= చంద్రునికి సంబంధించిన;
బిమ్బః	= బిమ్బము;
నూతనః	= క్రొత్తదైన;
కశ్చన	= ఒకానొక;
శీకరః	= బిందువు;
ప్రచలితః	= ఏర్పడినది;
ఇతి	= అని;
నియతమ్	= నిశ్చయముగా;
శంకామహే	= తలచుచున్నాము;
కిం చ	= మరియు;
క్షీరపయోనిధిః	= పాలసముద్రము;
ప్రతినిధిః	= ప్రతినిధి;
స్వర్వాహినీవీచికాబిబ్బోకః	= స్వర్లోకనదీతరంగవిలాసము;
విడంబః+ఏవ	= అనుకరణమే;
మల్లీమతల్లీరుచః	= శ్రేష్ఠమైన మల్లె తీగకాంతులు;
అపి	= కూడ;
కుహనాః	= మిథ్యలే.

తాత్పర్యము:–

ఓ కామాక్షీ దేవీ! చంద్రబింబము నీ చిఱునవ్వున నేర్పడిన యొకానొక క్రొత్తబిందువే యని నిశ్చయముగా నూహించుచున్నాము. మరియు పాల సముద్రము ప్రతినిధిగా మాత్రమే యున్నది. స్వర్లోకమునందలి మన్దాకినీ విలాసము కూడ అనుకరణముగానే యున్నది. శ్రేష్ఠమైన మల్లెతీగయొక్క కాంతులు కూడ మిథ్యలు అనియే చెప్పవచ్చును.

వివరణము :–

చంద్రబిమ్బము అమ్మవారి మన్దస్మితమున కొత్తగా నేర్పడిన యొక బిందువని, పాలసముద్రము ప్రతినిధియని, ఆకాశగంగా విలాసము విడంబమని, మల్లెతీగల కాంతులు మిథ్యలని, యుత్ప్రేక్షించుటచే నీ శ్లోకమున మాలోత్ప్రేక్షా లంకారము **శంకామహే** అను క్రియచే వాచ్యమై యున్నది. ప్రతినిధియనగా ఒక వస్తువు దొఱకనప్పుడు ప్రతినిధి మూలవస్తువునకు దాదాపు సమానము. ఆ కారణమున ప్రతినిధి మూలవస్తువునకు

ప్రతినిధి కాగా దానియందు జన్మించిన పూర్ణచంద్రబింబము దానిలోని యొక కొత్త బిందువే యగుటలో వింత యేమున్నది? పాలసముద్రమే ప్రతినిధియైనప్పుడు అందులో చేరి నామరూపములు గోల్పోవు ఆకాశగంగావిలాసము విడంబనము కాక మరేమి? ఇక భూమి యందు మొలచి కొన్నాళ్ళే కాంతిని ప్రసరించు మల్లెతీగ భూమిలోని తీగలలో శ్రేష్ఠమైనదే అయినను మన్దస్మితము ముందది మిథ్యాప్రాయమే గదా?

అవ:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి మన్దస్మితమునకు పాలసముద్రము ప్రతినిధియని చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున ఆ పాలసముద్రమున జనించిన తత్సారభూతమైన అమృతరసముగా అమ్మవారి మందస్మితము చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ దుష్కర్మార్కనిసర్గకర్కశమహఃసమ్పర్కతప్తం మిల–
త్పఙ్కం శఙ్కరవల్లభే! మమ మనః కాఞ్చీపురాలఙ్క్రియే।
అమ్బ! త్వన్మృదులస్మితామృతరసే మఙ్క్త్వా విధూయ వ్యథా–
మానన్దోదయసౌధశృఙ్గపదవీమారోఢుమాకాంక్షతి॥ 36

ప్రతిపదార్థము:–

కాంచీపురాలంక్రియే	= కాంచీపురమునకలంకారమైనదానా!
శంకరవల్లభే	= శివున కిల్లాలవైన దానా!
అంబ	= అమ్మా!
దుష్కర్మార్కనిసర్గకర్కశమహఃసంపర్క తప్తమ్	= దుష్కర్మయనెడి సూర్యునియొక్క సహజముగా వాడియైన గొప్పస్పర్శచే తపించిపోయివున్న;
మమ	= నాయొక్క;
మనః	= మనస్సు;
త్వన్మృదులస్మితామృతరసే	= నీ కోమలమైన చిఱునవ్వు అను అమృతరసము నందు;
మంక్త్వా	= మునిగి;
వ్యథామ్	= బాధను;
విధూయ	= వీడి;
ఆనన్దోదయసౌధశృంగపదవీమ్	= ఆనన్దోదయ మనెడి మేడ పైభాగము నందున్న చోటునకు;
ఆరోఢుమ్	= ఎక్క;
ఆకాంక్షతి	= కోరుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

దుష్కర్మసూర్యకర్కశస్పర్శచే తపించియున్న నా మనస్సోయమ్మా! నీ మృదుస్మితామృతరసమున మునిగి బాధను వీడి ఆనన్దము నొన్దగోరుచున్నది.

వివరణము :–

తాపహేతువగుటచే దుష్కర్మము సూర్యునితో రూపింపబడినది. కవి మనస్సు ఆ దుష్కర్మసూర్యస్పర్శచే తప్తమైనది. మనస్సు కమలముతో పోల్చబడుచుండును. అట్టి మృదువైన మనఃకమలము బాలసూర్యస్పర్శ సహించగలదు కాని ప్రచండదుష్కర్మ మధ్యాహ్నార్కస్పర్శము నెట్లు సహింపగలదు. అర్కతప్తులు స్నానమాడి చల్లగా నుండు ఎత్తైన స్థలములలో విహరింపగోరుట మనమెరుగుదుము. అట్లే కవి మనస్సుగూడ అమ్మవారి స్మితామృతరసమున మునిగి యా పిమ్మట ఆనన్దమనెడి ఎత్తైనమేడ పైభాగము నెక్కగోరుచున్నది అని తప్తస్వభావము వర్ణింపబడుటచే స్వభావోక్త్య లంకారమున్నది. అది దుష్కర్మార్క, మృదులస్మితామృతరస, **ఆనన్దోదయసౌధశృంగపదవీ** అను రూపకములతో కూడియున్నది.

అవ:– పై శ్లోకమున ఆనన్దము సౌధముగా రూపింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున ఆనన్దమున బీజారోపము చేయబడుచున్నది.

శ్లో॥ నమ్రాణాం నగరాజశేఖరసుతే నాకాలయానాం పురః
కామాక్షి! త్వరయా విపత్ప్రశమనే కారుణ్యధారాః కిరన్।
ఆగచ్ఛన్తమనుగ్రహం ప్రకటయన్నానన్దబీజాని తే
నాసీరే మృదుహాస ఏవ తనుతే నాథే! సుధాశీతలః॥ 37

ప్రతిపదార్థము:–

నగరాజశేఖరసుతే!	= పర్వతసార్వభౌమపుత్రీ!
నాథే	= యజమానురాలా!
కామాక్షి	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
పురః	= ఎదుట;
నమ్రాణామ్	= వంగియున్న;
నాకాలయానామ్	= దేవతలయొక్క;
విపత్ప్రశమనే	= ఆపదల శమింపఁజేయుటలో;
కారుణ్యధారాః	= దయారసధారలను;
కిరన్	= చిమ్ముచు;
ఆగచ్ఛన్తమ్	= వచ్చుచున్న;
అనుగ్రహమ్	= దయను;

శ్లో॥ జ్యోత్స్నాకాన్తిభిరేవ నిర్మలతరం నైశాకరం మణ్డలం
హంసైరేవ శరద్విలాససమయవ్యాకోచమమ్భోరుహమ్।
స్వచ్ఛైరేవ వికస్వరైరుడుగణైః కామాక్షి! బిమ్బం దివః
పుణ్యైరేవ మృదుస్మితైస్తవ ముఖం పుష్ణాతి శోభాభరమ్॥ **40**

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
నైశాకరమ్	= చంద్రునికి సంబంధించిన;
మండలమ్	= మండలము;
జ్యోత్స్నాకాంతిభిః ఏవ	= వెన్నెల వెలుగుల చేతనే;
నిర్మలతరమ్	= మిక్కిలి నిర్మలము;
శరద్విలాససమయవ్యాకోచమ్	= శరద్రుతువు విలసిల్లు సమయమున వ్యాపించు;
అంభోరుహమ్	= కమలము;
హంసైరేవ	= హంసలచేతనే;
నిర్మలతరమ్	= మిక్కిలి నిర్మలము;
దివః	= ఆకాశముయొక్క;
బిమ్బమ్	= బింబము;
స్వచ్ఛైః	= స్వచ్ఛములైన;
వికస్వరైః	= వికసించిన;
ఉడుగణైః ఏవ	= చుక్కల గుంపులతోడనే;
నిర్మలతరమ్	= మిక్కిలి నిర్మలము;
పుణ్యైః	= పవిత్రములైన;
మృదుస్మితైః ఏవ	= చిఱునవ్వులచేతనే;
తవ	= నీయొక్క;
ముఖమ్	= ముఖము;
శోభాభరమ్	= శోభాధిక్యమును;
పుష్ణాతి	= పోషించుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా కామాక్షీ! వెన్నెల వెలుగులచేతనే చంద్రమండలము; శరద్రుతువుననే, హంసలచేతనే కమలము, ఆకాశబింబము స్వచ్ఛముగా మెఱయు చుక్కలచేతనే; మరింత శోభావంతములై కన్పడుచున్నది. నీ ముఖము కూడా పవిత్రములైన చిఱునవ్వుల చేతనే నధికముగా శోభిల్లుచున్నది.

ఉమే	= ఓ ఉమా!
కరగ్రహే	= వివాహము;
విహితే	= చేయబడగా;
త్రపామీలితమ్	= సిగ్గుతో మూయబడిన;
యమ్	= దేనిని (చిఱునవ్వును);
ద్రష్టుమ్	= చూచుటకు;
శమ్భుః	= శివుడు;
తాండవవినోదాహిండినా	= తాండవ వినోదమునకై తిరుగు;
తండునా	= తండువుచేత;
స్మేరమ్	= వికసించిన దానినిగా;
కారయతి స్మ	= చేసేనో;
(సః అ) ప్రథమానవిభ్రమవిధిః	= విభ్రమవిధిని ప్రకటించుచున్న;
కన్దర్పదర్పప్రసూః	= మన్మథునికి గర్వమును కలిగించు;
ముగ్ధః	= అమాయకమైన;
తే	= నీయొక్క;
మృదుహాస ఏవ	= మందస్మితమే;
మే	= నాయొక్క;
కిల్బిషమ్	= పాపమును;
ముష్ణాతు	= హరించుగాక.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా ఉమా! నీ చిఱునవ్వు విభ్రమములను ప్రకటించును, మన్మథునకు దర్పము పుట్టించును. అది అమాయకముగా కనిపించును, నీ వివాహమైన పిదప శివుడు తండువుతో వికృతముగా తాండవ మొనరింపఁజేసి సిగ్గుతో ముడుచుకొన్న నీ పెదవులు విప్పుకొని నవ్వునట్లొనరించెను. నీ నవ్వును చూచుటకై శివుడు అట్లు ప్రయత్నించెను. అట్టి నీ చిఱునవ్వు నా పాపమును పోగొట్టుగాక!

వివరణము :-

శివుడు తాండవప్రియుడు. తాండవ మనునదొక నాట్య ప్రభేదము. శివుని అనుచరుడగు తండువనువాడు దీనిని సృష్టించెను. కావున దీనిని తాండవ మందురు. నృత్తము నృత్యము నని నాట్యము రెండు విధములుగా నుండును. అందును నృత్తము లాస్యము తాండవము నని ద్వివిధము. నృత్తమున ప్రతికదలికకు అర్థముండదు. కాని ఆ మొత్తము నృత్తమొక మానసికభావమును ప్రకటించును. ప్రతి కదలికలోను అర్థముండునది నృత్యము. నృత్తనృత్యములు రెండును రసపర్యవసాయులే, నృత్తభేదమైన లాస్యమెక్కువగా నాడువారు ముఖ్యముగా అమ్మవారు ఒనర్చునట్టిది. నృత్తభేదమైన తాండవమును ఎక్కువగా

పురుషులు శివభక్తులు ముఖ్యముగా శివుడొనర్చునట్టిది. ప్రస్తుతము అమ్మవారిని నవ్వించుటకై తండువును ప్రేరేపించెను. వాడమ్మవారికి నవ్వును పుట్టించు నాట్యము నొనర్చెను. అమ్మవారి చిఱునవ్వునకై శివుడు ప్రయత్నించెనగా కందర్పునికి దర్పము పుట్టినట్లే కదా. ఆ నవ్వున విలాసములు ప్రకటింపఁబడునని శివుడెరుగును. అందుకే ఆ నవ్వునకై ప్రయత్నించెను. క్రొత్త పెండ్లికూతురైన పార్వతి కొంచెము పెదవుల విప్పెను. అమాయకమైన చిఱునవ్వు శివునకు కన్పించెను. అమ్మా ఆ చిఱునవ్వు నా యెదను దోచునట్లు చేయుము. నా హృదయములోని పాపమంతయు దొలగిపోవును. ప్రస్తుతమమ్మవారి మన్దహాసము దాని యందు అప్రస్తుతమైన శివుని ప్రయత్నమునఁ బుట్టి యుండుట వర్ణింపఁబడుటచే నిట నప్రస్తుతప్రశంసాలంకారము కలదు. మన్దహాసము తెల్లనిది. కిల్బిషము నల్లనిది. మన్దహాసము తెల్లని వెలుగై నల్లని చీకటి వంటి నా పాపమును దొలగించగలదని వ్యంగ్య మగుచున్నది. వెలుగునకు చీకటిని బోగొట్టుట సహజము కావున ప్రయత్నమక్కర లేకుండ జరుగుననియు వ్యంగ్య మగుచున్నది.

అవ:– కిల్బిషహరణమునకై అమ్మవారి మన్దస్మితము పైశ్లోకమునఁప్రార్థింపబడినది. ఈ శ్లోకమున ప్రదీపము వంటి ఆ మన్దస్మితము ముక్తి మార్గము చూపించుటకై ప్రార్థింపఁ బడుచున్నది.

శ్లో॥ క్షుణ్ణం కేనచిదేవ ధీరమనసా కుత్రాపి నానాజనైః
కర్మగ్రన్థినియన్త్రితైరసుగమం కామాక్షి! సామాన్యతః।
ముక్తేర్ద్రష్టుమశక్యమేవ మనసా మూఢస్య మే చక్షుషో
మార్గం దర్శయతు ప్రదీప ఇవ తే మన్దస్మితశ్రీరియమ్॥39

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
కుత్రాపి	= ఎక్కడనో ఒకచోట;
కేనచిత్	= ఒకానొక;
ధీరమనసా ఏవ	= ధీరమనస్కునిచేతనే;
క్షుణ్ణమ్	= త్రొక్కబడిన;
సామాన్యతః	= సాధారణముగా;
కర్మగ్రన్థినియన్త్రితైః	= కర్మలముడులలో చిక్కువడిన;
నానాజనైః	= అనేక జనులచేత;
అసుగమమ్	= సులభముగాఁబోరాని;
మూఢస్య	= జ్ఞానహీనుడనైన;
మే	= నాయొక్క
మనసా ఏవ	= మనస్సుచేతనైనను;
ద్రష్టుమ్	= చూచుటకు;
అశక్యమ్	= వీలుకాని;
ముక్తేః	= ముక్తియొక్క;
మార్గమ్	= మార్గమును;
మే చక్షుషః	= నాకంటికి;
దర్శయతు	= చూపుటకు;
అశక్యమ్	= వీలుకాని;
ముక్తేః	= ముక్తియొక్క;
మార్గమ్	= మార్గమును;
మే చక్షుషః	= నా కంటికి;
దర్శయతు	= చూపుటకు;
ఇయమ్	= ఈ ;
మన్దస్మితశ్రీః	= మన్దస్మితకాంతి;
ప్రదీపః+ఇవ	= దీపము వంటిది.

తాత్పర్యము:–

ఎక్కడో ఒక చోట ఎవడో ఒక ధీరమనస్కుడు మాత్రమే పోగలిగిన, కర్మల ముడులలో చిక్కువడిన వారికి సుగమము కాని, మూఢుండనైన నా మనస్సున కసలు వీలుకాని, ముక్తి మార్గమును చూపుటకు అమ్మా! నీ మందస్మిత ప్రకాశము నా కంటికి ప్రదీపమువంటిదే యగును.

వివరణము :–

మనుష్యాణాం సహస్రేషు కశ్చిద్యతతి సిద్ధయే, యతతామపి సిద్ధానాం కశ్చిన్మాం వేత్తి తత్త్వతః (టి.3) (మోక్ష మార్గమున అడుగుపెట్టువాడు కోటికొక్కడు) అను పై గీతార్థము, **ధీరమనసా** శబ్దములోని ఏకవచనము తెలుపుచున్నది. ధీరమనస్కుడైన ఆ యొక్కనికే ఆ మోక్షమార్గము సుగమము. మిగిలిన కర్మగ్రంథి బంధములలో చిక్కువడిన యనేకులకు సుగమము కాని మోక్షమార్గము మూఢుడనైన నా మనస్సుయొక్క ఊహకును అందనట్టిది. అమ్మవారి మన్దస్మిత ప్రకాశము నా కంటి కా ముక్తిమార్గముఁజూపు దీపమువలె నున్నది యని మన్దస్మిత ప్రకాశదీపములకు పోలిక చెప్పుటచే నిట నుపమాలంకారము కలదు.

అవ:– పై శ్లోకమున మన్దస్మితమునకు ప్రదీపముతోడి పోలిక చెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమున చంద్రమండలాంభోరుహ ద్యుబింబములతో పోలిక వ్యంజింపజేయ ఁ బడుచున్నది.

శ్లో॥ గాఢాశ్లేషవిమర్దసమ్భ్రమవశాదుద్దామముక్తాగుణ–
ప్రాలమ్బే కుచకుమ్భయోర్విగలితే దక్షద్విషో వక్షసి।
యా సఖ్యేన పినహ్యతి ప్రచురయా భాసా తదీయాం దశాం
సా మే ఖేలతు కామకోటి! హృదయే సాన్ద్రస్మితాంశుచ్ఛటా॥ 43

ప్రతిపదార్థము:–

కామకోటి!	= కామకోటి పీఠాధీశ్వరీ!
యా	= ఏది (సాన్ద్రస్మితాంశుచ్ఛట);
కుచకుంభయోః	= కుండలవంటి స్తనములందలి;
గాఢాశ్లేషవిమర్దసమ్భ్రమవశాత్	= గాఢాలింగనముయొక్క రాపిడియొక్క వేగముయొక్క వశము వలన;
ఉద్దామముక్తాగుణప్రాలమ్బే	= గొప్పదైన ముత్యాలహారముయొక్క యొక వరుస;
దక్షద్విషః	= శివునియొక్క;
వక్షసి	= ఉరమున;
విగలితే	= తెగిపడగా;
ప్రచురయా	= అధికమైన;
భాసా	= కాంతితో;
తదీయామ్	= ఆ హారమునకు సంబంధించిన;
దశామ్	= దశను;
సఖ్యేన	= స్నేహముతో;
పినహ్యతి	= దాచుచున్నదో;
సా	= ఆ;
సాన్ద్రస్మితాంశుచ్ఛటా	= దట్టమైన చిఱునవ్వు కాంతిప్రసారము;
మే	= నాయొక్క;
హృదయే	= హృదయమున;
ఖేలతు	= క్రీడించుగాక.

తాత్పర్యము:–

శివుడు కామాక్షీదేవియొక్క ఆలింగనసమయమున నేర్పడిన రాపిడి తొందర వలన అమ్మవారి స్తనముల పైనున్న ముత్యాలహారము తెగి శివుని వక్షమున ముత్యములు వ్యాపించి యుండగా అమ్మవారియొక్క చిఱునవ్వు ముత్యాలహారముయొక్క ఆ దశను చూచి తన కాంతి ప్రసారమున స్నేహముతో కప్పివైచినది. ఆ అమ్మవారి చిఱునవ్వు కాంతి ప్రసారము నా హృదయమున క్రీడించుగాక!

వివరణము :–

మొదటిమూడుపాదములలో అప్రకృతములైన చంద్రమండలాంభోరుహాకాశ మండలముల నిర్మలత్వము అను తుల్యధర్మము చెప్పఁబడినందున చివరి పాదమున అమ్మవారి మన్దస్మితములచేత నా ముఖమున శోభాధిక్యపోషణము చెప్పఁబడుటచే ఉపమానధర్మములైన జ్యోత్స్నాకాంతిహంసోడుగణములకు ఉపమేయధర్మమైన మన్దస్మితములకు బింబప్రతిబింబభావముండుటచేత **తుల్యయోగితానుప్రాణిత దృష్టాంతాలంకార** మొప్పుచున్నది.

అవ:– చన్ద్రికా కాంతులచే నిర్మలతరమైన నైశాకరమండలము తోడి పోలిక మన్దస్మితసహితముఖమునకు బింబప్రతిబింబభావముతో వ్యంజింపఁజేయబడినది. ఈ శ్లోకమున స్మితమున చంద్రికతో రూపణము ద్వారమున పోలిక వ్యంజింపఁజేయబడినది.

శ్లో॥ మానగ్రన్థివిధున్తుదేన రభసాదాస్వాద్యమానే నవ–
ప్రేమాడమ్బరపూర్ణిమాహిమకరే కామాక్షి! తే తత్క్షణమ్।
ఆలోక్య స్మితచన్ద్రికాం ముహురిమామున్మీలనం జగ్ముషీం
చేతశ్శీలయతే చకోరచరితం చన్ద్రార్ధచూడామణేః॥ 41

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
మానగ్రంథివిధుంతుదేన	= మానగ్రన్థియను రాహువుచేత;
నవప్రేమాడంబరపూర్ణిమాహిమకరే	= నూత్న ప్రేమయనెడి పున్నమచన్ద్రుడు;
రభసాత్	= బలాత్కారముగా;
ఆస్వాద్యమానే	= అనుభవింపఁబడుచుండగా;
తత్క్షణమ్	= వెంటనే;
ముహుః	= మాటిమాటికి;
ఇమామ్	= ఈ;
ఉన్మీలనమ్	= వికాసమును;
జగ్ముషీమ్	= పొందుచున్న;
తే	= నీయొక్క;
స్మితచన్ద్రికామ్	= చిఱునవ్వు వెన్నెలను;
ఆలోక్య	= చూచి;
చన్ద్రార్ధచూడామణేః	= శివునియొక్క;
చేతః	= మనస్సు;
చకోరచరితమ్	= చకోరముయొక్కచరిత్రమును;
శీలయతే	= అనుకరించుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

కామాక్షీదేవి నూత్నప్రణయచంద్రుడు మానగ్రన్థిరాహువుచే బలవంతముగా ఆస్వాదింపఁబడుచుండినను స్మితచంద్రిక బయటపడుచునే యున్నది. ఆ స్మితచన్ద్రిక మాటిమాటికి క్రమముగా వికాసమునే పొందుచున్నది. అట్టి ఆ స్మితచన్ద్రికను చూచి శివుని మనస్సు చకోర చరితము ననుకరించుచున్నది.

వివరణము :–

కామాక్షిదేవికి శివునితో కాపురము చేయు తొలిరోజులవి. భర్తకు లొంగిపోవలెనని మనస్సులో నున్నను బెట్టుచేయుట **మాన**మనఁబడును. అది యొక గ్రంథి. శివుని ప్రణయరసాస్వాదమునకు కించిదాటంకము. ఆ మానగ్రంథి ప్రేమయను పూర్ణచంద్రుని బలవంతముగా నాస్వాదించుచున్నది. అనగా మానము ప్రేమను గ్రమ్మివైచినది. అయినను ఆ నవప్రేమ పూర్ణచంద్రుడు గదా రాహువుచే తన దారిలో పూర్ణిమా చన్ద్రునికి యత్కించిద్గ్రాసము కలుగుచున్నను వెన్నెల బొత్తిగా లేకుండునా? అదియు గాక గ్రహణము అల్పకాలికమే గదా. మానగ్రన్థి విడిపోక యెంతకాలము నుండగలదు. అది విడిపోవుచున్న కొలది అమ్మవారి మన్దస్మితచన్ద్రిక వికసించుచునే యున్నది. దానిని చూచి శివుని చిత్తము చకోరమువలె నానందింపకుండ నెట్లుండగలదు? పూర్వార్ధమున మానగ్రన్థి రాహువులకు, నవప్రేమపూర్ణచన్ద్రులకు రూపణముండుటచే నిట రూపకాలంకార మున్నది. స్మితచన్ద్రికలకును రూపణమున్నది. శివుని చిత్తము చకోరచరితము ననుకరించుచున్నది, అనుటలో చిత్తచకోరములకు ఔపమ్యము స్ఫురించుచున్నది. శివుడు చన్ద్రార్ధ చూడామణి. సగము చన్ద్రుడు ఆయన శిరసున అలంకారముగా నున్నాడు. శివుని చిత్తమున కా యర్ధచంద్రుని వెన్నెల విరహ వేదననే పెంచుచున్నది. అమ్మవారి మానగ్రన్థివిడలేదు గదా, అందుకే ఆ విరహము. **చన్ద్రార్ధచూడామణేః** అను శివవాచక పదమీ యంశమును సూచించును.

అవ:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి స్మితము **చంద్రిక**గా రూపింపబడినది. ఈ శ్లోకమున నా స్మితమున బిసశంక గజముఖునకు గల్గినట్లు చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ కామాక్షి! స్మితమఞ్జరీం తవ భజే యస్యాస్త్విషామఙ్కురా
నాపీనస్తనపానలాలసతయా నిశ్శఙ్కమఙ్కేశయః।
ఊర్ధ్వం వీక్ష్య వికర్షతి ప్రసృమరానుద్దామయా శుణ్డయా
సూనుస్తే బిసశఙ్కయాశు కుహనాదన్తావలగ్రామణీః॥ 42

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
యస్యాః	= దేవి (స్మితమంజరియొక్క);
ప్రసృమరాన్	= వ్యాపించు;
త్విషామ్	= కాంతులయొక్క;
అంకురాన్	= మొలకలను;
అంకేశయః	= ఒడిలో పడుకొనియున్న;
కుహనాదన్తావలగ్రామణీః	= కపటగజశ్రేష్ఠుడైన;
తే	= నీయొక్క;
సూనుః	= కొడుకు(శిశువు);
ఆపీనస్తనపానలాలసతయా	= బలువైన స్తనమును ద్రాగునాసక్తిచేత;
ఊర్ధ్వమ్	= పైకి;
వీక్ష్య	= చూచి;
నిశ్శంకమ్	= నిర్భయముగా;
ఆశు	= శీఘ్రముగా;
బిసశంకయా	= తామరతూండ్లను శంకచేత;
ఉద్దామయా	= అదుపులేని;
శుండయా	= తొండముచేత;
వికర్షతి	= లాగుచున్నాడో;
(తామ్	= ఆ);
తవ	= నీయొక్క;
స్మితమంజరీమ్	= చిఱునవ్వు గుత్తిని;
భజే	= భజించెదను.

తాత్పర్యము:–

ఓ కామాక్షీదేవీ! ఏ నీ చిఱునవ్వుగుత్తియొక్క కాంతుల మొలకలు వ్యాపించుచుండ వానిని, నీయొడిలో పడుకొన్న కపటగజస్వరూపుడైన నీ చిన్ని కుమారుడు పాలు త్రాగవలెనని పైకి చూచి, తామరతూండ్లను కొని శ్రీఘ్రముగా అదుపులేని తన తొండముతో లాగుచున్నాడో అట్టి నీ చిఱునవ్వుగుత్తిని భజించుచుండెదను.

వివరణము :–

1) గజముఖుడట్లు చేసియుండకపోయినను చేసినట్లు వర్ణించుటచే నీ శ్లోకమున అతిశయోక్త్యలంకారమున్నది. 2) పెద్దన వర్ణించిన గజముఖుని బిసశంకరీ శ్లోకము ప్రేరకము కావచ్చును.

అవ:– పై శ్లోకమున స్మితకాంతులయందు వినాయకునకు గలిగిన బిసశంక వర్ణింపబడినది. ఈ శ్లోకమున ఆ స్మితకాంతియందు సఖ్యమున్నట్లు వర్ణింపఁబడుచున్నది.

వింతలేదని చన్ద్రుని నిందను అది తాత్కాలికమే యని చంద్రప్రశంసను చేయవచ్చును. కాని అమ్మవారి చిఱునవ్వులో దోషములు లేవు. కనుక నిందింపజాలము. దాని గుణములనంతములు కనుక స్తుతింపజాలము అని నిన్దాస్తుతి రూప వాగ్వ్యాపారములలో నేదియు ప్రవర్తింపఁజాలదని వర్ణించుట **"యతో వాచో నివర్తంతే"** (తై. 2. 4. 1) అను వేదవాక్యముయొక్క అర్థమును వ్యంజింపఁజేయుచున్నది.

అవ॥:– పై శ్లోకమున **యతో వాచో నివర్తంతే** అను శ్రుత్యర్థము స్ఫురింపజేయ బడినది. ఈ శ్లోకమున **సర్వే వేదా యత్పదమామనంతి** అను శ్రుత్యర్థము స్ఫురింపజేయుచు అమ్మవారి **స్మితాంశులవారివిచిత్రచంద్రిక** యని రూపింప బడుచున్నది.

శ్లో॥ ఆశఙ్కే తవ మన్దహాసలహరీమన్యాదృశీం చన్ద్రికా–
మేకామ్రేశకుటుమ్బిని! ప్రతిపదం యస్యాః ప్రభాసఙ్గమే।
వక్షోజామ్బురుహే న తే రహయతః కాఞ్చిద్దశాం కౌట్మలీ–
మాస్యామ్భోరుహమమ్బ! కిం చ శనకైరాలమ్బతే ఫుల్లతామ్॥ 46

ప్రతిపదార్థము:–

ఏకామ్రేశకుటుంబిని	= ఏకామ్రేశ్వరునిల్లాలా!
యస్యాః	= దేని (మన్దహాసలహరి)యొక్క;
ప్రభాసంగమే	= కాంతుల కలయిక యందు;
ప్రతిపదమ్	= అడుగడుగున;
తే	= నీయొక్క;
వక్షోజాంబురుహే	= స్తనకమలముల జంట;
కాంచిత్	= ఒకానొక;
కౌట్మలీమ్	= మొగ్గకు సంబంధించిన;
దశామ్	= దశను;
న రహయతః	= విడుచుట లేదో;
కిం చ	= మరియు;
ఆస్యామ్భోరుహమ్	= ముఖకమలము;
శనకైః	= మెల్లగా;
ఫుల్లతామ్	= వికాసమును;
ఆలంబతే	= అవలంబించుచున్నదో;
తామ్	= ఆ;
తవ	= నీయొక్క;
మన్దహాసలహరీమ్	= చిఱునవ్వు ప్రవాహమును;

వివరణము :–

ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి పురుషాయితరతియొక్క ధ్వనియున్నది. అమ్మవారి ముత్యాలహార మాలింగనవిమర్దసంభ్రమములవలన తెగినది. అందలి ముత్తెములు శివుని వక్షస్థలమున నున్నవి. అప్పుడమ్మవారు నవ్వినది. ఆ నవ్వు తెల్లనిది కావున తెల్లని తెగిన ముత్తెములా చిఱునవ్వు కాంతిలో కలిసిపోయినవి, అని చెప్పుటచేత శివుని వక్షోవైశాల్యము వ్యంగ్యమగుచున్నది. మన్దస్మితాంశుచ్ఛటకు సంబంధించని ముత్యాలయందలి స్నేహము వర్ణింపఁబడుచున్నది.

అవ:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి సాన్ద్రమన్దస్మితాంశుచ్ఛటయొక్క **సఖ్యము** వర్ణింపఁ బడినది. ఈ శ్లోకమున దానికి ప్రతిద్వంద్వులైన **మాత్సర్యరాగ దోషములు** వర్ణింపఁ బడుచున్నవి.

శ్లో॥ మన్దారే తవ మన్థరస్మితరుచో మాత్సర్యమాలోక్యతే
కామాక్షి! స్మరశాసనే చ నియతం రాగోదయో లక్ష్యతే।
చాన్ద్రీషు ద్యుతిమఞ్జరీషు చ మహాదోషాఙ్కురో దృశ్యతే
శుద్ధానాం కథమీదృశీ గిరిసుతేఽశుద్ధా దశా కథ్యతామ్॥ 44

ప్రతిపదార్థము:–

గిరిసుతే	= పర్వతపుత్రికవైన
కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
తవ	= నీయొక్క;
మన్థరస్మితరుచః	= చిఱునవ్వుకాంతికి;
మన్దారే	= మందారమునందు;
మాత్సర్యమ్	= అసూయ;
ఆలోక్యతే	= కనఁబడుచున్నది.;
స్మరశాసనే	= శివునియందు;
నియతమ్	= నిశ్చయముగా;
రాగోదయః చ	= రాగోదయముకూడ;
లక్ష్యతే	= కనఁబడుచున్నది;
చాన్ద్రీషు	= చన్ద్ర సంబంధములైన;
ద్యుతిమంజరీషు	= కాంతిగుత్తులయందు;
మహాదోషాంకురః	= గొప్పదోషముయొక్క మొలక;
దృశ్యతే	= కనఁబడుచున్నది;

శుద్ధానామ్	= శుద్ధులకు;
ఈదృశీ	= ఇటువంటి;
అశుద్ధా	= అపవిత్రమైన;
దశా	= దశ;
కథమ్	= ఎట్లు (కలుగుచున్నదో);
కథ్యతామ్	= చెప్పఁబడుగాక!

తాత్పర్యము:-

పర్వతరాజపుత్రికవైన యో కామాక్షీదేవీ! నీ చిఱునవ్వుకాంతికి మన్దారమునందు మాత్సర్యము, శివునందు రాగోదయమును కనఁబడుచున్నది. వెన్నెలలయందు దోషసంబంధము కనఁబడుచున్నది. శుద్ధములైన నీ మందస్మిత కాంతులకే అపవిత్రస్థితి ఎట్లు కలిగినదో చెప్పుము.

వివరణము :-

మన్దారవృక్షము దాని పత్రపుష్పములును తెల్లనివి. అమ్మవారి చిఱునవ్వు కాంతి తెల్లనిది కావున మాత్సర్యమమ్మవారి చిఱునవ్వునకున్నది. లేక మన్దారమునకే అమ్మవారి చిఱునవ్వుకాంతియందు మాత్సర్యమున్నది. అమ్మవారికి శివునందు రాగము పొడమియున్నది. లేక శివున కమ్మవారి యందు రాగోదయమైనది. అమ్మవారి చిఱునవ్వుకాంతిలో వెన్నెలలకు దోషము కనబడుచున్నది. లేదా చన్ద్ర కాంతులలో దోషము (చన్ద్రుడు దోషాకరుడు కావున) కనబడుచున్నది. మన్దారస్మరశాసనచన్ద్రద్యుతిమందస్మిత కాంతులన్నీ శుద్ధములే అయ్యు వీనిలో అశుద్ధులకు కలుగవలసిన మాత్సర్యాదులు కనఁబడుట యెట్లు చెప్పుమని కవి యమ్మవారి నడుగుచున్నాడు. అమ్మవారి స్మితకాంతులకు లేని మాత్సర్యాదులున్నట్లు చెప్పుటచే అతిశయోక్త్యలంకారము ఈ శ్లోకముననున్నది.

అవ:- శుద్ధులకపరిశుద్ధ దశ ఎట్లు కలిగినదో కవి మనస్సునకు తెలియక పోవుట పై శ్లోకమున చెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమున మనస్సునకు తెలిసినంత వఱకైనను అమ్మవారి చిఱునవ్వును వర్ణించుటకు మాటలు చాలవని చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ పీయూషం ఖలు పీయతే సురజనైర్దుగ్ధామ్బుధిర్మథ్యతే
మాహేశైశ్చ జటాకలాపనిగలైర్మన్దాకినీ నహ్యతే।
శీతాంశుః పరిభూయతే చ తమసా తస్మాదనేతాదృశీ
కామాక్షి! స్మితమఞ్జరీ తవ వచోవైదగ్ధ్యముల్లఙ్ఘతే॥ 45

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి	= ఓ కామాక్షీదేవీ!

పీయూషమ్	= అమృతము;
సురజనైః	= దేవతలచే;
పీయతే	= త్రాగఁబడుచున్నది;
దుగ్ధాంబుధిః	= పాలసముద్రము;
మథ్యతే	= మథింపఁబడుచున్నది;
మాహేశైః	= మహేశ్వరునికి చెందిన;
జటాకలాపనిగలైః	= జడలసమూహమనెడి గొలుసులచే;
మన్దాకినీ	= ఆకాశగంగ;
నహ్యతే	= బంధింపఁబడుచున్నది;
తమసా	= రాహువుచేత;
శీతాంశుః	= చన్ద్రుడు;
పరిభూయతే చ	= అవమానింపఁబడుచున్నాడు కూడ;
తస్మాత్	= అందువలన;
అనేతాదృశీ	= ఇటువంటిది కాని;
తవ	= నీయొక్క
స్మితమంజరీ	= చిఱునవ్వుగుత్తి;
వచోవైదగ్ధ్యమ్	= మాటనేర్పును;
ఉల్లంఘతే	= దాటుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

అమృతమును దేవతలు త్రాగుదురు. పాలసముద్రమును దేవతలు, రాక్షసులు మథించిరి. శివుని జడలనెడి గొలుసు లాకాశగంగను బంధించెను. అమ్మవారి చిఱునవ్వు వీని (అమృత క్షీరాబ్ధ్యాకాశగంగల) వంటిది కాదు. కావున నేర్పరులైన వారు కూడ దానిని వర్ణింపలేరు.

వివరణము :-

దేవతలు మాత్రమే త్రావుదురు, మనుష్యుల కందదని అమృతము గొప్పతనము చెప్పవచ్చును. దేవతలు రాక్షసులు మథించినను పాలసముద్రమున కేమియు హాని కలుగలేదని పాలసముద్రముయొక్క మహిమను కీర్తింపవచ్చును. లేక అమృతము దేవతలచే త్రావబడి క్షీణించినదని పాలసముద్రము దేవ రాక్షసుల మన్థనముల వారింపలేకపోయినదని వాని నిందయైనను చేయవచ్చును. ఇట్లే ఆకాశగంగ యందాసక్తిచే శివుడు శిరసున జడలచే బంధించినాడని ఆకాశగంగయొక్క గొప్పతనమును లేక ఆ గంగను బంధించి ఆకాశగంగయొక్క విజృంభణము నరికట్టినాడు శివుడని గంగకు శివునిచే జరిగిన అవమానమును చెప్పవచ్చును. గర్భమున తమస్సుగల చన్ద్రుని రాహువవమానించుటలో

వదనారవిన్దకుహరాత్	= ముఖకమలగుహనుండి;
నిర్యాన్తీ	= బయలుదేరుచున్న;
నృణామ్	= నరులయొక్క;
నిర్ధూతజాడ్యా	= జాడ్యమును తొలగించిన;
తవ	= నీయొక్క;
స్మితద్యుతిమయీ	= చిఱునవ్వు కాంతియనెడి;
చన్ద్రికా	= వెన్నెల;
చిత్రీయతే	= వింత గొలుపుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

అమ్మవారి చిఱునవ్వు వెన్నెల విద్వాంసులఁజూచునప్పుడు (సూర్యా లోకమున) వికాసమును పొందుచున్నది. నమస్కరించువారు తనను స్మరించిన తోడనే వారి తమోనిచయమును తొలగించుచున్నది. ముఖ కమల గుహనుండి బయలుదేరుచున్నది. నరుల జాడ్యమును తొలగించుచున్నది. ఇది వింతగా నున్నది.

వివరణము :–

సూర్యుడు కనపడగానే వెన్నెల యంతర్ధానమగునే కాని వికాసమును పొందదు. వెన్నెలలో విహరించునప్పుడే చీకటి తొలగును కాని స్మరించిన మాత్రమున వెన్నెల చీకటిని తొలగింపఁజాలదు, వెన్నెల చంద్రునినుండి వచ్చు కాంతి కావున యది అతని శక్తి. అతనిని ద్వేషించు ప్రశ్నయే లేదు. వెన్నెల గుహనుండి వెలికిరాదు. గుహలో అసలే ఉండదు. కావున దానినుండి బయటకు వచ్చు నవకాశమే లేదు. వెన్నెలలో విహరించునప్పుడు నరులకు చురుకుతనము తగ్గి మెల్లగా నడువవలెనని, ఎక్కువ సేపు అక్కడనే పడుకొనవలె ననిపించును. కాని జాడ్యము హెచ్చునే కాని తొలగదు. వెన్నెలకు విరుద్ధములైన లక్షణములెన్నో అమ్మవారి చిఱునవ్వు వెన్నెలలో నుండుట విరోధము. ఇది శ్లేషబలమున స్ఫురించుట దానికి పరిహారము సంభవించుచుండుటచే నీ శ్లోకమున విరోధాభాసాలంకారమున్నది. 2) విశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతమున బద్ధులు, ముక్తులు, నిత్యులు (సూరులు) అని జీవులు మూడు విధములుగా నుందురు. సూరులు భక్తులు కావున వారిని చూచునప్పుడు అమ్మవారి చిఱునవ్వువెన్నెల వికాసమును పొందునని చెప్పవచ్చును లేదా అద్వైతసిద్ధాంతమున సూరులనగా జ్ఞాని భక్తులు. వారిని చూచి అమ్మవారి చిఱునవ్వు అధికవికాసము నొందునని చెప్పవచ్చును. రెండవపక్షము మూకకవి హృదయమునకు సమ్మత తరమనుట అస్మన్మతము.

అవ:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వు జాడ్యమును తొలగించునని చెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమున జాడ్యమువలన కలుగు కుబోధఘటనయొక్క కుంఠీకరణము ప్రార్థింపఁ బడుచున్నది.

అన్యాదృశీమ్	= విలక్షణమైన;
చన్ద్రికామ్	= వెన్నెలను;
ఆశంకే	= తలచుచున్నాను.

తాత్పర్యము:–

నీ మన్దహాస ప్రభాసంగమమున అడుగడుగున స్తనకమలములు ముకులత్వమును వదలుట లేదు. ముఖకమలము మెల్లమెల్లగా వికాసమును పొందుచున్నది. అందుచే నీ మందహాసలహరిని విలక్షణమైన వెన్నెలగా తలచుచున్నాను.

వివరణము :–

1) స్తనములు కమల ముకులములుగా పోల్చబడుట కవి సమయము. అట్లే ముఖము కమలముతో పోల్చబడుట కవి సమయము. మరియు వెన్నెలతో కమలములు ముకులించుకొనుటయు సహజము. కమలములు ముకుల భావమును విడువకుండటయు సహజము. ఇది ఇట్లుండగా అమ్మవారి మన్దహాసలహరి సాధారణమైన వెన్నెలయైనచో స్తనకమలములు ముకుల భావమును వీడకుండును. ముఖకమలముగూడ ముకులభావమును వీడగూడదు. కాని యిట ముఖకమలము మాత్రము మెల్లగా వికాసమును పొందుట మన్దహాసలహరి సామాన్యచన్ద్రిక గాక విలక్షణమైన చన్ద్రిక యనుటకు హేతువు. ఇట్లు మన్దహాసలహరియందు విలక్షణచంద్రికోత్ప్రేక్షణ ముండుటచే నీ శ్లోకమును ఉత్ప్రేక్షాలంకారము ఒప్పుచున్నది.

2) ముఖము వికసించుట యనగా ముఖము నవ్వుచుండుట. ముఖము మెల్లగా వికసించుట యనగా ముఖమున చిఱునవ్వు మాత్రమే దోచుట, ప్రౌఢహాసము లేకుండుట. ఇది అమ్మవారు ముగ్ధావస్థను వీడి మధ్యావస్థను పొందుటను వ్యంగ్యమొనర్చును.

అవ:– పై శ్లోకమున ముఖము మెల్లగా వికసించుట బాగుగా వికసించపోవుట యను మధ్యావస్థ వర్ణింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున ముఖము వికసించకపోవుట సంపూర్ణలక్షణముగా నుండు విరహిణీదశ అమ్మవారి స్మితచాతురి యందు వర్ణింపఁ బడుచున్నది.

శ్లో॥ ఆస్తీర్ణాధరకాన్తిపల్లవచయే పాతం ముహుర్జగ్ముషీ
కామద్రోహిణి మాంసలస్మరశరజ్వాలావలిర్వ్యఞ్జతీ।
నిన్దన్తీ ఘనసారహారవలయజ్యోత్స్నామృణాలాని తే
కామాక్షి! స్మితచాతురీ విరహిణీరీతిం జగాహేతరామ్॥ 47

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!

ఆస్తీర్ణాధరకాంతిపల్లవచయే	= పఱచబడిన పెదవి కాంతి యనెడి చిగుళ్ళగుంపుపై;
ముహుః	= మాటిమాటికి;
పాతమ్	= పడుటను;
జగ్మషీ	= పొందుచున్న;
కామద్రోహిణి	= శివునియందు;
మాంసలస్మరశరజ్వాలావలీః	= దట్టమైన మన్మథుని బాణములనెడి జ్వాలల సమూహములను;
వ్యంజతీ	= వ్యంజింపఁజేయుచున్న;
ఘనసారహారవలయ జ్యోత్స్నామృణాలాని	= కర్పూరమను హారముల సమూహమును వెన్నెలను తామరతూండ్లను;
నిన్దన్తీ	= నిన్దించుచున్న;
తే	= నీయొక్క;
స్మితచాతురీ	= చిఱునవ్వు నేర్పు;
విరహిణీరీతిమ్	= విరహిణీ దశను;
జగాహేతరామ్	= బాగుగా క్రమ్ముకొనుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

పఱచబడిన పెదవి కాంతి యనెడు చిగుళ్ళపై మాటిమాటికి పడుచు శివుని యందు మన్మథబాణజ్వాలలను వ్యంజింపఁజేయును. కర్పూరమును హారముల గుంపును వెన్నెలను తామరతూండ్లను నిందించుచున్న నీ స్మితచాతురి విరహిణీ దశను బాగుగా క్రమ్ముకొనుచున్నది.

వివరణము :-

1) విరహిణులు చిగుళ్ళపాన్పుపై పడిపోవుదురు. దాని పైననే పడుకొని యుందురు. మన్మథ బాణజ్వాలలు క్రమ్ముకొని యున్నట్లు కనఁబడెదరు. కర్పూరము రాచుకొని తాపమార్పలేక పోయినదని దానిని నిందించెదరు. అట్లే హారములు ధరించినను వెన్నెలలో విహరించినను తామర తూండ్లను ధరించినను తాపశాంతిని కలిగింపలేకపోయినందుకు వానిని నిందించెదరు. చిఱునవ్వు పెదవి యందే ఉండును. ఆ పెదవి కాంతియే చిగుళ్ళ పాన్పుగా నిందు రూపింపబడినది. అమ్మవారి చిఱునవ్వు పెదవి కాంతి యను చిగుళ్ళ పాన్పునందు పడుచుండుట విరహిణీ దశ చిహ్నమే. అట్లే శివుని యందు మన్మథుని బాణములు ప్రయోగింపఁబడినవనుట పురాణకథ. అవి అమ్మవారికిని తాపము పుట్టించినవి. కావున నవి జ్వాలలే. ఇట్లు మన్మథ బాణాగ్ని జ్వాలలు గ్రమ్ముకొని యుండుటయు విరహిణీ దశ చిహ్నమే. తాపశాంతికై కర్పూరము హారములను తామరతూండ్లను ధరించుట వెన్నెలలో విహరించుటయు విరహిణీ దశా చిహ్నములు. అమ్మవారి స్మిత చాతురి తెల్లనిది. కర్పూరహారవలయజ్యోత్స్నామృణాలములు తెల్లనివి. తెల్లదనమున చల్లదనమున తనకు సాటి రాజాలవని వాని నమ్మవారి స్మిత చాతురి నిందించినది. ఈ నింద తాపశాంతి కలిగింప లేదని నిందించిన నిందగా మలచబడినది. ఇట్లు స్మితచాతురి యందు విరహిణీ చిహ్నములుత్ప్రేక్షింపఁబడుటచే నిందుత్ప్రేక్షాలంకారము స్ఫురించుచున్నది.

2) ఈ వర్ణనము జీవులందఱు స్త్రీలేయని వారికి భగవంతుడే భర్త యని, ఆ భర్తకు దూరముగా నుండి వివిధ బాధలొందుట విరహ బాధానుభవమే యని సూచించుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వునందు విరహిణీ చిహ్నము లుత్ప్రేక్షింపఁ బడినవి. ఈ శ్లోకమున నా మన్దహాసము విరహిణిని వేధించు విచిత్ర చన్ద్రికగా చెప్పఁ బడుచున్నది.

శ్లో॥ సూర్యాలోకవిధౌ వికాసమధికం యాన్తీ హరన్తీ తమ-
స్సన్దోహం నమతాం నిజస్మరణతో దోషాకరద్వేషిణీ।
నిర్యాన్తీ వదనారవిన్దకుహరాన్నిర్ధూతజాడ్యా నృణాం
శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితద్యుతిమయీ చిత్రీయతే చన్ద్రికా॥ 48

ప్రతిపదార్థము:-

శ్రీకామాక్షి!	= శ్రీకామాక్షీదేవీ!
సూర్యాలోకవిధౌ	= సూర్యాలోకవిధియందు
(సూర్య+ఆలోక విరోధపక్షము) (సూరి+ఆలోకవిరోధ పరిహారపక్షము);	
అధికమ్	= ఎక్కువగా;
వికాసమ్	= వికాసమును;
యాన్తీ	= పొందుచున్న;
నమతామ్	= నమస్కరించువారియొక్క;
1) నిజస్మరణతః	= తనయొక్క స్మరణమువలన;
2) తమస్సందోహమ్	= తమోగుణ సమూహమును ; (పక్షాంతరమున చీకట్ల సమూహమును);
హరన్తీ	= తొలగించుచున్న;
దోషాకరద్వేషిణీ	= పాపములకు నెలవులైన వారిని (పక్షాంతరమున చన్ద్రుని ద్వేషించుచున్న);

త్వన్మన్దహాసప్రభా = నీ చిఱునవ్వు కాంతి;
సరస్వతీ = సరస్వతియై;
విజయతే = సర్వోత్కర్షముగా వర్ధిల్లుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

సరస్వతీ దేవి అనగా బ్రహ్మ చతురాననములలో నాలుగు ముఖముల విహరించును. అమ్మవారి చిఱునవ్వు చతురమైన ఆననముకల విద్వాంసులలో విహరించును. సరస్వతీదేవి చేత రుద్రాక్ష నెల్లప్పుడు ధరించును. అమ్మవారి చిఱునవ్వు కాంతితో శివుని కన్నుల నాకర్షించును. సరస్వతి మాటల తరంగములు కలది. చిఱునవ్వు కూడ మాటల తరంగములు గలది. సరస్వతి వికసించిన తెల్లని కమలము నందాసీనురాలై దాని నధఃకరించును. అమ్మవారి చిఱునవ్వు వికసించిన తెల్లని కమలము నధఃకరించును. కావున అమ్మవారి చిఱునవ్వు సరస్వతియనుటలో సన్దేహము లేదు. ఆ చిఱునవ్వుకాంతి సరస్వతియై సర్వోత్కర్షముతో వర్ధిలుచున్నది.

వివరణము :–

ఒక కొమ్మ రెమ్మకు కాసిన రెండు పండ్లు దూరమునుండి చూచువారికొకటిగా కనపడునట్లు ఒక పదమునుండి వచ్చిన రెండర్థముల కభేదము పొడచూపును. శబ్దశ్లేష ద్వారా అర్థశ్లేషద్వారా భిన్నార్థముల కేకీభావము సాహిత్యమర్మజ్ఞులకు సమ్మతము. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి మన్దహాసప్రభకు సరస్వతికి శ్లిష్ట విశేషణముల ద్వారా అభేధాధ్యవసాయము చేయబడినది కావున విషయి విషయములు భిన్న పదములచే చెప్పఁబడినందున వ్యస్తరూపకాలంకార మేర్పడుచున్నది. అమ్మవారి చిఱునవ్వుకాంతికి, సరస్వతీదేవికి తెలుపురంగు కలదు. కావున అభేదాధ్యవసాయము చేయుటయు నిట యుచితముగా నున్నది.

అవ:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వు నందు **సరస్వత్యారోపము** చేయఁబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వు నందు **శివుని తోడి పోలిక** స్ఫురింపఁజేయబడుచున్నది.

శ్లో॥ కర్పూరద్యుతితస్కరేణ మహసా కల్మాషయత్యాననం
శ్రీకాఞ్చీపురనాయికే! పతిరివ శ్రీమన్దహాసోఽపి తే।
ఆలిఙ్గత్యతిపీవరాం స్తనతటీం బిమ్బాధరం చుమ్బతి
ప్రౌఢం రాగభరం వ్యనక్తి మనసో ధైర్యం ధునీతేతరామ్॥ 52

ప్రతిపదార్థము:–

శ్రీ కాంచీపురనాయికే = శ్రీ కాంచీపురనాయికా!
తే = నీయొక్క;

శ్లో॥ కుణ్ఠీకుర్యురమీ కుబోధఘటనామస్మన్మనోమాథినీం
శ్రీకామాక్షి! శివంకరాస్తవ శివే! శ్రీమన్దహాసాఙ్కురాః।
యే తన్వన్తి నిరన్తరం తరుణిమస్తమ్బేరమగ్రామణీ–
కుమ్భద్వన్ద్వవిడమ్బిని స్తనతటే ముక్తాకుథాడమ్బరమ్॥ 49

ప్రతిపదార్థము:–

శివే = మంగలస్వరూపురాలవైన;
శ్రీ కామాక్షి! = ఓ శ్రీ కామాక్షీదేవీ!;
యే = ఏవి (శ్రీమన్దహాసాంకురాః);
తరుణిమస్తమ్బేరమగ్రామణీకుమ్భ ద్వన్ద్వవిడంబిని = యౌవనమనెడి గజశ్రేష్ఠముయొక్క కుంభముల జంటను బోలు;
స్తనతటే = కుచప్రదేశమున;
ముక్తాకుథాడంబరమ్ = ముత్తెముల అంబారి తోడి అనుకరణమును;
నిరన్తరమ్ = ఎల్లప్పుడు;
తన్వన్తి = చేయుచున్నవో;
శివంకరాః = శుభకరములైన (తే = ఆ);
అమీ = ఈ;
తవ = నీయొక్క;
శ్రీమన్దహాసాంకురాః = శ్రీ మన్దహాసపు మొలకలు;
అస్మన్మనోమాథినీమ్ = మా మనస్సును బోధించు;
కుబోధఘటనామ్ = దుర్జ్ఞాన సంబంధమును;
కుంఠీకుర్యుః = వ్యర్థమొనర్చుగాక.

తాత్పర్యము:–

మంగళస్వరూపురాలవైన యో శ్రీ కామాక్షీదేవీ! నీ మన్దహాసపు మొలకలు యౌవనమనెడి గజశ్రేష్ఠముయొక్క కుంభస్థలముల జంటను బోలిన స్తనతటమున ముత్తెపుటంబారియొక్క అనుకరణమును జేయుచున్నవి. శివంకరములైన నీ మందహాసాంకురములు మా మనస్సును బాధించు దుర్జ్ఞానసంబంధమును వ్యర్థము చేయుగాక!

వివరణము :–

ఈ శ్లోకమున యౌవనమున గజశ్రేష్ఠారోపమును, స్తనములయందు గజకుంభస్థలారోపముండుటచేత రూపకాలంకారమున్నది. మన్దహాసాంకురము లందు

ముత్తెపుటంబారి అనుకరణము నుత్ప్రేక్షింపఁబడుటచే ఔపమ్య స్ఫూర్తి ఫలకముగ యుత్ప్రేక్షాలంకారమున్నది.

అవ:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి మన్దహాసము యౌవనమనెడి గజముయొక్క కుంభస్థలములవంటి స్తనతటమున ముత్తెపుటంబారిగా నుత్ప్రేక్షింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున మన్దహాసమున నీలాంభోధర నైపుణి యుత్ప్రేక్షింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ ప్రేఙ్ఖన్తః శరదమ్బుదా ఇవ శనైః ప్రేమానిలైః ప్రేరితా
మజ్జన్తో మదనారికణ్ఠసుషమాసిన్ధౌ ముహుర్మన్థరమ్।
శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితాంశునికరాః శ్యామాయమానశ్రియో
నీలామ్భోధరనైపుణీం తత ఇతో నిర్నిద్రయన్త్యఞ్జసా॥ 50

ప్రతిపదార్థము:–

శ్రీ కామాక్షి!	= ఓ శ్రీకామాక్షీదేవీ!
తవ	= నీయొక్క;
స్మితాంశునికరాః	= చిఱునవ్వు కాంతుల సమూహములు;
శరదంబుదా ఇవ	= శరత్కాలపుమేఘములవలె;
శనైః	= మెల్లగా;
ప్రేంఖన్తః	= కదలుచున్నవై;
ప్రేమానిలైః	= ప్రేమవాయువులచే;
ప్రేరితాః	= ప్రేరేపింపఁబడినవై;
మదనారికణ్ఠసుషమాసిన్ధౌ	= శివుని కణ్ఠముయొక్క కాంతి యనెడి సముద్రమున;
మన్థరమ్	= మెల్లగా;
ముహుః	= మాటిమాటికి;
మజ్జన్తః	= మునుగుచున్నవై;
శ్యామాయమానశ్రియః	= నల్లబడిన కాంతిగలవై;
తత ఇతః	= అటునిటు;
నీలామ్భోధరనైపుణీమ్	= నీలి మేఘముల నేర్పును;
అంజసా	= శీఘ్రముగా ;
నిర్నిద్రయంతి	= మేలుకొలుపుచున్నవి.

తాత్పర్యము:–

అమ్మా! నీ చిఱునవ్వు మొలకలు శరదంబుదములవలె మొదట తెల్లగా నుండి

నిటునటు కదలుచున్నవై ప్రేమవాయువులచే ప్రేరేపింపబడి శివుని కణ్ఠకాంతియను సముద్రమందు మునిగి అందులోని కాంతిజలము త్రావి నలుపెక్కినవై నీలమేఘముల నైపుణిని మేలుకొలుపుచున్నవి.

వివరణము :–

ఈ శ్లోకమున శరదంబుదములవలెనున్న మేఘములు శివుని కరసముద్రము నందు మునిగి నల్లబడి నీలమేఘముల నైపుణిని మేలుకొలుపు చున్నవని యుత్ప్రేక్షించుటచే నుత్ప్రేక్షాలంకారమున్నది.

అవ:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి మన్దహాసాంకురములు నీలిమేఘములుగా నుత్ప్రేక్షింపఁ బడినవి ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి మన్దహాసప్రభ సరస్వతిగా రూపింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ వ్యాపారం చతురాననైకవిహృతౌ వ్యాకుర్వతీ కుర్వతీ
రుద్రాక్షగ్రహణం కరేణ సతతం వాగూర్మికల్లోలితా।
ఉత్ఫుల్లం ధవలారవిన్దమధరీకృత్య స్ఫురన్తీ సదా
శ్రీకామాక్షి సరస్వతీ విజయతే త్వన్మన్దహాసప్రభా॥ 51

ప్రతిపదార్థము:–

శ్రీకామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
సతతమ్	= ఎల్లప్పుడు;
చతురాననైకవిహృతౌ	= విద్వాంసులయందే ముఖముగా విహరించుట యందు; బ్రహ్మయందే విహరించుటయందు;
వ్యాపారమ్	= చేష్టను;
వ్యాకుర్వతీ	= బాగుగా చేయుచున్నదై;
కరేణ	= చేతితో;
రుద్రాక్షగ్రహణమ్	= రుద్రాక్షల పట్టుకొనుటను;
కుర్వతీ	= చేయుచున్నదై;
వాగూర్మికల్లోలితా	= మాటలనే తరంగములచే సంచలించినదై;
ఉత్ఫుల్లమ్	= వికసించిన;
ధవలారవిన్దమ్	= తెల్లని కమలమును;
అధరీకృత్య	= క్రిందుగా జేసి;
సదా	= ఎల్లప్పుడు;
స్ఫురన్తీ	= ప్రకాశించుచున్నదై;

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! నీ చిఱునవ్వులు సౌందర్యమనెడి కమలలతకు తామర తూండ్ల కడియములు, శృంగారగన్ధగజముయొక్క శృతిచామరములు, యౌవన స్వారాజ్యముయొక్క బీజాంకురములు, ఆనాన్దామృతసముద్రతరంగములయొక్క బిందువులు, నీ ముఖకమలమున విహరించు హంసములు. అట్టి నీ చిఱునవ్వులతో నా మనస్సులోని దోషమును మథించుము.

వివరణము :-

అమ్మవారి చిఱునవ్వులందు మృణాలవలయశ్రుతిచామరబీజాంకుర, వీచి పృషత్క, ఆస్యాబ్జహంసముల ఆరోపముండుటచే మాలారూపకాలంకార మేర్పడుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వులు ఆనన్దామృతసిన్ధువీచి బిందువులుగా రూపింపఁబడినవి. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వు కాంతి శివజటాటవియందు పడుచున్న స్వర్గవాపీపయస్సుగా వర్ణింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ ఉత్తుఙ్గస్తనమణ్డలీపరిచలన్మాణిక్యహారచ్ఛటా-
చఞ్చచ్ఛోణిమపుఞ్జమధ్యసరణిం మాతః పరిష్కుర్వతీ।
యా వైదగ్ధ్యముపైతి శఙ్కరజటాకాన్తారవాటీపత-
త్స్వర్వాపీపయసః స్మితద్యుతిరసౌ కామాక్షి తే మఞ్జులా॥55

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
మాతః	= తల్లీ;
యా	= ఏది (స్మితద్యుతి);
ఉత్తుంగస్తనమణ్డలీ పరిచలన్మాణిక్య హారచ్ఛటాచంచచ్ఛోణిమపుఞ్జ మధ్యసరణిమ్	= ఎత్తైన స్తనప్రదేశమున బాగుగా కదలుచున్న మణిహారకాంతిచే ప్రకాశించు నెఱుపుల సమూహాము మధ్య దారిని;
పరిష్కుర్వతీ	= అలంకరించుచు;
అస్తి	= ఉన్నదో;
(సా = ఆ) అసౌ	= ఈ;
మంజులా	= అందమైన;
తే	= నీయొక్క;
స్మితద్యుతిః	= చిఱునవ్వు కాంతి;

శ్రీమన్దహాసః అపి	= చిఱునవ్వు కూడ;
తే	= నీయొక్క;
పతిః+ఇవ	= భర్తయగు శివునివలె;
కర్పూరద్యుతితస్కరేణ	= కర్పూరపు కాంతిని దొంగిలించు;
మహసా	= కాంతిలో;
తే	= నీయొక్క;
ఆననమ్	= ముఖమును;
కల్మాషయతి	= రంగు మారునట్లు చేయుచున్నది;
అతిపీవరామ్	= మిక్కిలి బలిసిన;
స్తనతటీమ్	= స్తనప్రదేశమును;
ఆలింగతి	= కౌగలించుచున్నాడు;
బింబాధరమ్	= దొండపండువంటి పెదవిని;
చుమ్బతి	= ముద్దాడుకొనుచున్నది;
ప్రౌఢమ్	= తీవ్రమైన;
రాగభరమ్	= అనురాగభారమును;
వ్యనక్తి	= వ్యంజింపఁజేయుచున్నది;
మనసః	= మనసుయొక్క;
ధైర్యమ్	= ధైర్యమును;
ధునీతేతరామ్	= మిక్కిలి కదలింపజేయుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! నీ చిఱునవ్వు నీ భర్తయగు శివునివలె తెల్లనిది. ఆ తెలుపు కర్పూరపుకాంతిని దొంగిలించియున్నది. అది శివునివలె నీ ముఖముయొక్క రంగు మారునట్లొనరించుచున్నది. శివునివలెనే నీ మందహాసమును పీవరస్తన ప్రదేశమును గౌగలించుకొనుచున్నది. దొండపండువంటి నీ పెదవిని నీ భర్తవలెనే చుంబించుచున్నది. తీవ్రమైన మనసులోని రాగాతిరేకమును బయల్పరచుచున్నది. మనస్సులోని నిగ్రహశక్తి రూపము అయిన ధైర్యమును కదలింపజేయుచున్నది.

వివరణము :-

అమ్మవారి చిఱునవ్వు ఆమె భర్తయైన శివుడుగా నుత్ప్రేక్షింపఁబడుటచే నీ శ్లోకమున ఉత్ప్రేక్షాలంకారమున్నది. కర్పూరద్యుతితస్కరేణ అను సమాసమున ఉపమాలంకారస్ఫూర్తి యున్నది. బింబాధరమ్ అను సమాసమున నుపమాలంకారమున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున మందహాసమున శివత్వోత్ప్రేక్షణము ద్వారా శివునితోడి ఔపమ్యము

స్ఫురింపజేయబడినది. ఈ శ్లోకమున స్మితముతోడి ఔపమ్యమునకై వెన్నెల ప్రయత్నించుచున్నదని చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ వైశద్యేన చ విశ్వతాపహరణక్రీడాపటీయస్తయా
పాణ్డిత్యేన పచేలిమేన జగతాం నేత్రోత్సవోత్పాదనే।
కామాక్షి! స్మితకన్దలైస్తవ తులామారోఢుముద్యోగినీ
జ్యోత్స్నాసౌ జలరాశిపోషణతయా దూష్యాం ప్రపన్నా దశామ్॥ 53

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
వైశద్యేన	=	నిర్మలత్వముచేత;
విశ్వతాపహరణ క్రీడాపటీయస్తయా	=	విశ్వముయొక్క తాపమును హరించు క్రీడలో నధికమైన నేర్పు కలిగి యుండుటచేత;
జగతామ్	=	లోకములయొక్క;
నేత్రోత్సవోద్పాదనే	=	కనువిందుఁగలిగించుటలో;
పచేలిమేన	=	పండిన;
పాండిత్యేన చ	=	పాండిత్యముచేతను;
తవ	=	నీయొక్క;
స్మితకన్దలైః	=	చిఱునవ్వు మొలకలతో;
తులామ్	=	సామ్యమును;
ఆరోఢుమ్	=	అందుకొనుటకు;
ఉద్యోగినీ	=	ప్రయత్నించు;
అసౌ	=	ఈ;
జ్యోత్స్నా	=	వెన్నెల;
జలరాశిపోషణతయా	=	సముద్రమును పోషించునదగుటచేత, పక్షాంతరమున జడుల సమూహమును పోషించునదగుటచేత;
దూష్యామ్	=	నిందింపఁదగిన;
దశామ్	=	దశను;
ప్రపన్నా	=	పొందినది.

తాత్పర్యము:-

ఓ కామాక్షి దేవీ! నిర్మలత్వముచేత, అందరితాపమును హరించు నాటలో నేర్పరియగుటచేత, లోకములకు కనువిందుఁగలిగించుటలో పండిన పాండిత్యము చేత, వెన్నెల నీ చిఱునవ్వుమొలకలతో సామ్యమునుఁబొందుటకు యత్నించు చున్నది. సముద్రమునకు పొంగుగలిగించుట యను జడరాశి పోషణముచేత నిందింపఁదగినదే యగుచున్నది.

వివరణము :-

ఉపమానమైన వెన్నెలకు దూష్యదశ కలుగుట వర్ణించుటచే నీ శ్లోకమున ప్రతీపాలంకారమున్నది. జలరాశినుండి పుట్టిన చంద్రుడు జలరాశిని పోషించుట సహజము. **'లడయోరభేదః'** అను నియమము ననుసరించి జలరాశి పోషణము జడరాశి పోషణముగా భావింపఁబడినది. అందుచే చన్ద్రునికాంతియగు వెన్నెలకు దూష్యత సంభవించినది. అమ్మవారి స్మితము చైతన్యస్తబకము. కావున దాని తోడి సామ్యము జడమైన వెన్నెలకు అసంభవమను జడులు తమ ప్రయత్నములలో సఫలత నొందలేకపోవుటతో పాటు, దూష్యతయు వారికి ఘటిల్లుచుండుట సహజమనియు స్ఫురించుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున దూష్యత అనగా దోషము ప్రస్తావింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున మనోదోషరూపమైన కల్మషముయొక్క నివారణము ప్రార్థింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ లావణ్యామ్బుజినీమృణాలవలయైశ్శృఙ్గారగన్ధద్విప-
గ్రామణ్యః శ్రుతిచామరైస్తరుణిమస్వారాజ్యబీజాఙ్కురైః।
ఆనన్దామృతసిన్ధువీచిపృషతైరాస్యాబ్జహంసైస్తవ
శ్రీకామాక్షి! మథాన మన్దహసితైర్మత్కం మనఃకల్మషమ్॥ 54

ప్రతిపదార్థము:-

శ్రీ కామాక్షి!	=	ఓ శ్రీ కామాక్షీ దేవీ!
లావణ్యామ్బుజినీమృణాలవలయైః	=	సౌందర్యమను కమలలతకు తామర తూండ్ల కడియములైన;
శృంగారగన్ధద్విపగ్రామణ్యః	=	శృంగారమనెడి గంధగజ శ్రేష్ఠముయొక్క;
శ్రుతిచామరైః	=	శ్రుతి చామరములైన;
తరుణిమస్వారాజ్యబీజాంకురైః	=	యౌవనమనెడి స్వారాజ్యముయొక్క బీజాంకురములైన;
ఆనన్దామృతసింధువీచిపృషతైః	=	ఆనన్దమనెడి అమృతసముద్రపు తరంగములయొక్క బిందువులైన;
ఆస్యాబ్జహంసైః	=	ముఖకమలమునందు హంసములైన;
తవ	=	నీయొక్క;
మన్దహసితైః	=	చిఱునవ్వుల చేత;
మత్కమ్	=	నాకు సంబంధించిన;
మనఃకల్మషమ్	=	మనస్సులోని దోషమును;
మథాన	=	మథించి వేయుము.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి విలాసమొక రాజు. అతడు అమ్మవారి కనుబొమ రేఖను ధనువుగా ధరించి ధానుష్కులలో శ్రేష్ఠుడైనాడు. లీలాలోకమును బాణమునుగా ధరించినాడు. యౌవనమను సామ్రాజ్యముయొక్క లక్ష్మిని పోషించినవాడు. అట్టి విలాసరాజు శివుని జయింపఁబోవునపుడు అందమైన అమ్మవారి చిఱునవ్వుయొక్క ఆరంభము సేనాపతిత్వము నవలంబించి యున్నది.

వివరణము :-

అమ్మవారి విభ్రమమునందు రాజత్వము, ఆమె మన్దహాసప్రక్రమము నందు సేనాపతి ప్రక్రియ, యుత్ప్రేక్షింపఁబడుటచే నిందుత్ప్రేక్షాలంకారమున్నది. ఈ విభ్రమప్రభువు స్వయముగా ధనుర్బాణముల ధరించి సామ్రాజ్యలక్ష్మిని పొందినవాఁడని చెప్పుటచే నీతడు స్వాయత్తసిద్ధమైన ప్రభువని స్పష్టమగుచున్నది. అయినను శివుని జయించుట కా ప్రభువునకు సేనాపతి కావలసిరాగా మన్దస్మితము సేనాపతిత్వము నొందినదని చెప్పుటచే శివుని జయించుటకు మన్దస్మిత సేనాపతి సహితుడైనప్పుడే విభ్రమ ప్రభువు సమర్థుడైనాడని స్ఫురించుటచే మన్దస్మిత ప్రాధాన్యము స్పష్టమగుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున మన్మథ మర్దియైన శివుని జయించు అమ్మవారి మన్దస్మితముయొక్క సేనాపతిత్వము వర్ణింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున నమ్మవారి మన్దహాసలేశమే శివుని మనస్సు మన్మథజ్వరాగ్నిజ్వాలచే చుట్టఁబడుటకు హేతువుగా వర్ణింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ యన్నాకమ్పత కాలకూటకబలీకారే చుచుమ్బే న యద్-
గ్లాన్యా చక్షుషి రూషితానలశిఖే రుద్రస్య తత్తాదృశమ్।
చేతో యత్ప్రసభం స్మరజ్వరశిఖిజ్వాలేన లేలిహ్యతే
తత్కామాక్షి! తవ స్మితాంశుకణికాహేలాభవం ప్రాభవమ్॥58

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి! = ఓ కామాక్షీ దేవీ!
యత్ = ఏది (శివుని మనసు)
కాలకూటకబలీకారే = కాలకూటమును మ్రింగుటయందు
న అకమ్పత = భయపడలేదో
యత్ = ఏది (శివుని మనసు)
చక్షుషి = కన్ను
రూషితానలశిఖే = అగ్నిజ్వాలల గ్రక్కినను
గ్లాన్యా = గ్లానిచేత

శంకరజటాకాన్తారవాటీ పతత్ స్వర్వాపీపయసః = శివుని జడలనెడి అడవి భాగము నుండి పడుచున్న స్వర్గముయొక్క దిగుడుబావి నీటియొక్క;
వైదగ్ధ్యమ్ = నైపుణ్యమును;
ఉపైతి = పొందుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి మన్దహాసమామె స్తనమండలమునందు ముత్యాలకాంతితో ప్రకాశించు నెఱుపుల మధ్య దారి నలంకరించుచున్నది. అది శివుని జడల అడవి ప్రదేశమునుండి పడు స్వర్గముయొక్క దిగుడుబావి నీటియొక్క నైపుణ్యమును బొందుచున్నది.

వివరణము :-

అమ్మవారి స్తనమండలమున మాణిక్యహారము కలదు. అది ఎఱ్ఱని కాంతుల విరజిమ్ముచున్నది. వాని మధ్యలోని దారిని అమ్మవారి చిఱునవ్వు అలంకరించుచున్నది. శివుని జడలెఱ్ఱనివి. ఆ జడల సమూహమొక యెఱ్ఱని యడవి. దానిలోనికి స్వర్గముయొక్క దిగుడు బావి యనదగిన యాకాశగంగ పడుచున్నది. మాణిక్యహారచ్ఛటకును శివజటాకాంతారవాటికి బింబప్రతిబింబ భావముండుటచే మొదటి వాక్యార్థమునకు రెండవ వాక్యార్థమునకు దృష్టాంత దార్ష్టాంతిక భావమున్నది కావున నిచట దృష్టాంతాలంకార మున్నది. ఆ దృష్టాంతాలంకారముచేత మొదటి వాక్యర్థమున విశేష్యమైన స్మితద్యుతికి, రెండవ వాక్యార్థమున విశేష్యమైన ఆకాశగంగా జలముతోడి పోలిక వ్యంగ్యమగుచున్నది. కావున నిట నుపమాలంకారధ్వని యున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వుయొక్క మంజులత్వము వర్ణింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వుయొక్క వికస్వరత్వము వర్ణింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ సన్నామైకజుషా జనేన సులభం సంసూచయన్తీ శనై-
రుత్తుఙ్గస్య చిరాదనుగ్రహతరోరుత్పత్స్యమానం ఫలమ్।
ప్రాథమ్యేన వికస్వరా కుసుమవత్ప్రాగల్భ్యమభ్యేయుషీ
కామాక్షి! స్మితచాతురీ తవ మమ క్షేమఙ్కరీ కల్పతామ్॥ 56

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి! = ఓ కామాక్షీ దేవీ!
సన్నామైకజుషా = మంచి పేరునే పొందిన;
జనేన = జనునిచేత;
చిరాత్ = చిరకాలమునకు;

ఉత్తుంగస్య = ఎత్తైన;
అనుగ్రహతరోః = అనుగ్రహవృక్షమునకు;
ఉత్పత్స్యమానమ్ = పుట్టబోవు;
సులభమ్ = సులభమైన;
ఫలమ్ = ఫలమును;
శనైః = మెల్లగా;
సంసూచయన్తీ = సూచింపఁజేయుచున్నదై;
ప్రాథమ్యేన = ముందుగా;
వికస్వరా = విచ్చుకున్నదై;
కుసుమవత్ = పూవువలె;
ప్రాగల్భ్యమ్ = ప్రగల్భతను;
అభ్యేయుషీ = పొందుచున్న;
తవ = నీయొక్క;
స్మితచాతురీ = చిఱునవ్వునేర్పు;
మమ = నాకు;
క్షేమంకరీ = క్షేమమును కల్గించునదిగా;
కల్పతామ్ = శక్తమగు గాక!

తాత్పర్యము:–

మంచి పేరు పొందిన జనుని ద్వారా ఎత్తైన అనుగ్రహవృక్షమువలన కలుగబోవు సులభమైన ఫలమును మెల్లగా సూచించుచున్నదై, ముందుగా వికసించినదై, పూవువలె ప్రగల్భతను పొందినట్టి అమ్మవారి స్మితచాతురి నాకు క్షేమమును కలిగించుగాక!

వివరణము :–

అమ్మవారి పెదవులు విప్పుకొని చిఱునవ్వు బయలుదేరినదనగా ఆమెకు గొప్ప అనుగ్రహము కలిగినందుకు అది సూచకము. కాని ఈ అమ్మవారి అనుగ్రహము మంచిపేరు పొందిన యొక జనుని ద్వారా సులభమగును. ఆ జనుడెవరు? ఆతడు సద్గురువు. ఆ గురుమూర్తి అమ్మవారి రూపాంతరమే. ఈ అనుగ్రహతరువునుండి కలుగఁబోవు ఫలమేది? అది మోక్షము. చెట్టు ముందు పూయును తరువాత కాయును. అమ్మవారిలో అనుగ్రహవృక్షము దాగియున్నది. అది పూచినదో యన్నట్లమ్మవారి పెదవుల చిఱునవ్వు మెఱసినది. దాని వలన కలుగఁబోవు ఫలము కైవల్యమే. అమ్మవారి ఈ చిఱునవ్వునకు ఆ కైవల్యము పుట్టబోవు ఫలము. ఫలప్రదాత్రి అమ్మవారే అను పక్షమిది. అనుగ్రహించున దమ్మవారు. శివుడు కైవల్య మొసగును అను పక్షమున సన్నామమును పొందిన జనుడనగా శివుడే. ఆయనకు 'సత్' అనునదొకపేరు. **"ఓం తత్సదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణః త్రివిధః స్మృతః"(17.23)** (ఓం, తత్, సత్ అనునవి బ్రహ్మయొక్క పేర్లు) అని కదా భగవద్గీత. అమ్మవారికిని గురుమూర్తిత్వముతో పాటు శివైక్యము కలదు. గనుక ఆమెయే శివకైవల్యమును సైతమొసగును. కాని సద్రూపుడైన అనగా బ్రహ్మానుభవము (లేక) శివైక్యానుభవముకల సద్గురువు అమ్మవారిలో అనుగ్రహమును కలిగించుటకు సమర్థుడు అని **సన్నామైకజుషా** అను సమాసముచేత నీ యర్థమంతయు స్ఫురించును. **'అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సన్తమేనం తతో విదుః'** (తై.2.6.1) అను శ్రుతి వాక్యము బ్రహ్మాస్తిత్వము నెరిగినవాడు సన్ అను పేరుగలవాడు అని చెప్పుటచే గురువు సన్నామమును పొందినవాడని తెలియవలెను. ఆతడే ఆస్తికుడు, ఆతడే సత్పురుషుడు. ఆతడు తన గురువు ద్వారముననే అస్తి బ్రహ్మయని యెరుగవలెను. ఆ గురువు లందఱకును ఆదిశివుడే కావున శివునకు 'సన్' అను పేరుండుటలో సంశయమక్కఱలేదు.

అవ:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి స్మితమునందు ప్రాగల్భ్యము వర్ణింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమునందు అమ్మవారి స్మితమునందు **సేనాపతిత్వ** ముత్ప్రేక్షింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ ధానుష్కాగ్రసరస్య లోలకుటిలభ్రూలేఖయా బిభ్రతో
లీలాలోకశిలీముఖం నవవయస్సామ్రాజ్యలక్ష్మీపుషః।
జేతుం మన్మథమర్దినం జనని! తే మన్దస్మితప్రక్రమో
వల్గుర్విభ్రమభూభృతో వితనుతే సేనాపతిప్రక్రియామ్॥ 57

ప్రతిపదార్థము:–

జనని = అమ్మా!
తే = నీయొక్క;
వల్గుః = అందమైన;
మన్దస్మితప్రక్రమః = చిఱునవ్వుయొక్క ఆరంభము;
లోలకుటిలభ్రూలేఖయా = చంచలమైన వంకరయైన కనుబొమరేఖచే;
ధానుష్కాగ్రసరస్య = ధనుర్ధరులలో శ్రేష్ఠుడైన;
లీలాలోకశిలీముఖమ్ = అలవోకగా చూచు చూపను బాణమును;
బిభ్రతః = ధరించునట్టియు;
నవవయస్సామ్రాజ్యలక్ష్మీపుషః = యౌవనమను సామ్రాజ్యముయొక్క శోభను పొందిన;
విభ్రమభూభృతః = విలాసరాజునకు (విలాసమను రాజుయొక్క);
మన్మథమర్దినమ్ జేతుమ్ = శివుని జయించుటకు;
సేనాపతిప్రక్రియామ్ = సేనాపతియొక్క ప్రక్రియను;
వితనుతే = చేయుచున్నది.

వివరణము :–

ఈ శ్లోకమున మన్దహాసప్రభ కుముద్వతిగా నుత్ప్రేక్షింపఁబడుటచే నుత్ప్రేక్షాలంకారమున్నది. అది **జానీమః** అను క్రియాపదముచేత వాచ్యమై యున్నది.

అవ:– పై శ్లోకమున తెల్లని కలువతీవగా అమ్మవారి మన్దహాసప్రభ యుత్ప్రేక్షింపబడినది. ఈ శ్లోకమున నెఱ్ఱవారుచున్న యమ్మవారి స్మితరోచిస్సు వర్ణింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ యాన్తీ లోహితభావమభ్రతటినీ ధాతుచ్ఛటాకర్దమై–
ర్భాన్తీ బాలగభస్తిమాలికిరణైర్మేఘావలీ శారదీ।
బిమ్బోష్ఠద్యుతిపుఞ్జచుమ్బనకలాశోణాయమానేన తే
కామాక్షి! స్మితరోచిషా సమదశామారోఢుమాకాఙ్క్షతే॥ 61

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
ధాతుచ్ఛటాకర్దమైః	= ధాతువుల కాంతుల బురదలచే;
లోహితభావమ్	= ఎఱ్ఱదనమును;
యాన్తీ	= పొందుచున్న;
అభ్రతటినీ	= ఆకాశగంగ;
బాలగభస్తిమాలికిరణైః	= లేతసూర్యునికిరణములచేత;
భాన్తీ	= ప్రకాశించుచున్న;
శారదీ	= శరత్కాలమునకు చెందిన;
మేఘావలీ	= మేఘముల గుంపు;
బిమ్బోష్ఠద్యుతిపుంజచుంబనకలా శోణాయమానేన	= దొండపండు వంటి పెదవియొక్క కాంతి పుంజమును చుంబించు విద్యతో నెఱ్ఱవారుచున్న;
తే	= నీయొక్క;
స్మితరోచిషా	= చిఱునవ్వు కాంతితో;
సమదశామ్	= సమానమైన స్థితిని;
ఆరోఢుమ్	= ఎక్కుటకు (పొందుటకు);
ఆకాంక్షతే	= కోరుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

ఓ కామాక్షీ దేవీ! ధాతుకాంతులచే నెఱ్ఱదనము నొందుచున్న ఆకాశగంగ, లేతసూర్యుని కిరణములచే ప్రకాశించుచున్న శరత్కాలపు మేఘముల గుంపు, దొండపండు

న చుచుమ్బే	= స్పృశింపఁబడలేదో
తత్	= ఆ
తాదృశమ్	= అటువంటి
రుద్రస్య	= రుద్రునియొక్క
చేతః	= మనస్సు
ప్రసభమ్	= బలవంతముగా
స్మరజ్వరశిఖిజ్వాలేన	= మన్మథజ్వరాగ్నిచేత
లేలిహ్యతే	= చుట్టబడుచున్నదనుట
యత్	= ఏదో
తత్	= అది
తవ	= నీయొక్క
స్మితాంశుకణికాహేలాభవమ్	= చిఱునవ్వు కాంతిలేశపు విలాసమున జనించిన
ప్రాభవమ్	= వైభవమే.

తాత్పర్యము:–

అమ్మా కామాక్షీ దేవీ! కాలకూటము మ్రింగునప్పుడు భయపడలేదు. కంటి మంటలకు గ్లాని నొందలేదు. అట్టి శివుని చిత్తము నేడు మన్మథాగ్ని జ్వాలలచే చుట్టబడినదనగా నది నీ మన్దస్మితలేశముయొక్క వైభవము కాదా?

వివరణము :–

కాలకూటవిషముకంటె, నిటలాగ్నిజ్వాలకంటె, మన్మథాగ్ని జ్వరజ్వాల తీవ్రమైనది. అట్టి మన్మథాగ్ని జ్వరజ్వాల అమ్మవారి మన్దస్మితలేశముయొక్క విలాసమున జనించినది కావున మన్దస్మిత మహత్వమీ శ్లోకమున ప్రతిపాదింపబడినది. కాలకూటాగ్నికి, నిటలాగ్నికి కందని శివుని మనస్సును చుట్టివేసిన స్మరజ్వరాగ్నిజ్వాల అమ్మవారి మృదుహాసలేశమున జనించుట వింత కాదా? కాలకూటాగ్నికూడ చల్లని పాలసముద్రమునుండియే జనించినను అది అంత వింత కాదేమో. కాని అమ్మవారి మృదుహాసలేశమున అంత తీవ్రమైన స్మరజ్వరాగ్ని జనించుట మాత్రము వింతయే అని **కణికా, హేలా** శబ్దములచే వ్యంగ్యమగుచున్నది.

అవ:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి స్మితరుచి **హేలాభవ ప్రాభవము** వర్ణింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున స్మితరుచికి కచవ్యతికరమున సంభవించునొక దశ వర్ణింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ సమ్భిన్నేవ సుపర్వలోకతటినీ వీచీచయైర్యామునైః
సంమిశ్రేవ శశాఙ్కదీప్తిలహరీ నీలైర్మహానీరదైః।
కామాక్షి! స్ఫురితా తవ స్మితరుచిః కాలాఞ్జనస్పర్ధినా
కాలిమ్నా కచరోచిషాం వ్యతికరే కాఞ్చిద్దశామశ్నుతే॥ 59

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
తవ	= నీయొక్క
స్మితరుచిః	= చిఱునవ్వు కాంతి
యామునైః	= యమునానదికి సంబంధించిన
వీచీచయైః	= తరంగసమూహములచేత
సమ్భిన్నా	= కలసిపోయిన
సుపర్వలోకతటినీ ఇవ	= గంగానదివలె
నీలైః	= నల్లని
మహానీరదైః	= గొప్ప మేఘములచేత
సమ్మిశ్రా	= కలిసిపోయిన
శశాంకదీప్తిలహరీ ఇవ	= వెన్నెల ప్రవాహమువలె
కాలాంజనస్పర్ధినా	= కాటుకతో పోటీపడు
కచరోచిషామ్	= కేశకాంతులయొక్క
కాలిమ్నా	= నల్లదనముతో
వ్యతికరే	= సంబంధమున
స్ఫురితా	= ఆక్రమింపఁబడినదై
కాంచిత్	= ఒకానొక
దశామ్	= దశను
అశ్నుతే	= పొందుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

అమ్మవారి స్మితరుచి కచకాంతులనంబంధమున నల్లనికాంతిచే ఆక్రమింపబడినదై, యమునానదీతరంగములతో కూడిన గంగానదివలె, నీల మేఘములతో కలసిన వెన్నెల ప్రవాహమువలె, విచిత్రదశను పొందుచున్నది.

వివరణము :–

అమ్మవారి స్మితరుచి గంగానదితో, వెన్నెల ప్రవాహముతో పోల్చబడినది. గంగానదికి యమునానదితో సంగమము కలిగినట్లు వెన్నెల ప్రవాహమునకు నల్లని మేఘములతో కలయిక యేర్పడినట్లు స్మితరుచికి నల్లనికాంతితో కలయిక కచవ్యతికరమున నేర్పడినది అని చెప్పబడుటచే నిట నుపమాలంకారమున్నది. యమునానది సంగమ మేర్పడినప్పు డే దశ గంగకు కలిగినదో నా మేఘములతో సంబంధమేర్పడినప్పుడు వెన్నెల కే దశ కలిగనదో అట్టి విచిత్రమగు నొక దశ స్మితరుచికి కచవ్యతికరమున నేర్పడినది. కాంచిత్ శబ్ద ప్రయోగమున ఆ దశలో వాని శోభవర్ణనాతీతమని అది దర్శనైకవేద్యమని స్ఫురించుచున్నది.

అవ:– మన్దస్మితముయొక్క తెలుపునకు దానికి విపరీతమైన (కచముల) నలుపుయొక్క కలయిక పై శ్లోకమున ప్రస్తావింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున మన్దహాస ప్రభయొక్క శివముఖదర్శనమువలన వికాసమును, దానికి విపరీతమైన హాసము శివముఖదర్శనా భావమున నేర్పడునట్లు వర్ణింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ జానీమో జగదీశ్వరప్రణయిని! త్వన్మన్దహాసప్రభం
శ్రీకామాక్షి! కుముద్వతీమభినవామేషా యతస్సర్వదా।
ఆస్యేన్దోరవలోకనే పశుపతేరభ్యేతి సమ్ఫుల్లతాం
తన్ద్రాలుస్తదభావ ఏవ తనుతే తద్వైపరీత్యక్రమమ్॥ 60

ప్రతిపదార్థము:–

జగదీశ్వరప్రణయిని	= శివుని ప్రియురాలవైన
శ్రీకామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
త్వన్మన్దహాసప్రభామ్	= నీ చిఱునవ్వు కాంతిని;
అభినవామ్	= క్రొంగొత్త;
కుముద్వతీమ్	= కలువతీవనుగా;
జానీమః	= తెలిసికొనుచున్నాము;
యతః	= ఎందువల్లననగా;
సర్వదా	= ఎల్లప్పుడు;
ఏషా	= ఈ మన్దహాసప్రభ;
పశుపతేః	= శివునియొక్క;
ఆస్యేన్దోః	= ముఖచంద్రునియొక్క;
అవలోకనే	= దర్శనమున;
సమ్ఫుల్లతామ్	= వికాసమును;
తదభావ ఏవ	= అది (శివాస్యేన్దుదర్శనము) లేనప్పుడే;
తన్ద్రాలుః	= నిద్రించుచున్నదై;
తద్వైపరీత్యక్రమమ్	= దానికి (వికాసమునకు) విపరీతమైన స్థితిని (హాసమును);
అభ్యేతి	= పొందుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

శివుని ప్రియురాలవైన యో కామాక్షీదేవీ! నీ మన్దహాసప్రభను క్రొంగొత్తకలువతీవనుగా తెలిసికొనుచున్నాము. ఆ మందహాసప్రభ శివాస్యేందుదర్శనమున వికాసమును తదభావమున హాసమును పొందుచున్నది.

వివరణము :-

సత్పురుషులు అమ్మవారి మన్దస్మితమును చన్ద్రికగా పేర్కొనుట కమలత్వ కారణము కనcబడుచున్నది. ఆ చన్ద్రాతపమమ్మ మన్దస్మితమే యయినచో మా అధికతాపమును మా ఆభ్యన్తరమైన అన్ధకారమును దొలగింపకుండుటకు అందువలన మేము దుఃఖము కలవారమై యుండుటకు, కారణమేమో మేము తెలియకున్నాము అని వారనుచున్నారు. కావున అమ్మవారి మన్దస్మితముతో చన్ద్రాతపమున కేమాత్రము పోలికలేదు, అని చంద్రాతపనింద స్ఫురించుటచే ప్రతీపాలంకారము వ్యంగ్యమగుచున్నది. మన్దస్మితము ఎంత అధికమైన తాపమునైన నివారింపcగలదు. చన్ద్రసూర్యాదులు తొలగింపలేని మా ఆభ్యన్తరమైన అన్ధకారమును అమ్మవారి మన్దస్మితము తొలగింపనున్నదనుటలో సంశయము లేదు కాని మాకు ఆమె మన్దస్మితము లభించు భాగ్యము లేదు. దానితో నే మాత్రము సరితూగజాలని చన్ద్రాతపమే మాకు లభించుచున్నది. అది అమ్మవారి మన్దస్మితమంజరియే యని సత్పురుషులు చెప్పుట విని ఈ చన్ద్రాతపమే ఆభ్యన్తరములైన అధికతాపాన్ధకారముల తొలగింపగలదని భ్రమించితిమి. సత్పురుషులకు సర్వత్ర బ్రహ్మదర్శనముండుటచే వారికీ చన్ద్రాతపమమ్మవారి మన్దస్మితముగానే తోచుట సరియైనదే కావచ్చును. మాకట్టి దర్శనము లేదు కదా! అదియే మా దుఃఖమునకు కారణము. మరొకటేదైన కలదేమో మాకు తెలియకున్నది. ఆభ్యంతరమైన ధ్వాన్తమనగా అజ్ఞానము. అమ్మవారి మన్దస్మితము సత్యజ్ఞానానందరూపము. అమ్మవారి యనుగ్రహముగల సత్పురుషులకే అజ్ఞానము తొలగును. అస్మదాదులకు యనుగ్రహభాగ్యమే లేకుండుటకు కారణమేమి? అమ్మవారికి వారియందు పక్షపాత మేల? మాయందుపేక్ష యుండుటకు కారణమేమియో తెలియకున్నామనుట కవి భావనము. సత్పురుషులితరులయెడ దోషమును దర్శింపరు. ఇది వారి యౌదార్యము. అందుకే చన్ద్రాతపము నమ్మవారి మన్దస్మితముగా దర్శించి చెప్పినారు. కాని చన్ద్రాతపమునకు కారణమైన చన్ద్రుడు దోషాకరుడు. మేము దోషదర్శనము చేయుట కలవాటు పడిన పండితులము కావున చన్ద్రాతపము నమ్మవారి మన్దస్మితముగా దర్శింపలేకున్నాము. అమలత్వము చన్ద్రాతపము నందుండుట మాత్రమే సత్పురుషులు చూచినారు. మేమేమో పనిగట్టుకొని చన్ద్రాతపహేతువైన చన్ద్రుని దోషాకరత్వము చూచువఱకు విశ్రమింపకున్నాము. ఇంతచేసియు మాకు దుఃఖమే మిగిలినది అను వస్తువు వ్యంగ్యమగుటచే నిందు వస్తుధ్వని కలదు.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి మన్దస్మితము అమలత్వకారణమున చన్ద్రాతపమని చెప్పcబడినది. ఈ శ్లోకమున రాగముతో నా హసితజ్యోత్స్న శివునకు స్నేహితురాలగు చున్నదని చెప్పcబడుచున్నది.

శ్లో॥ నమ్రస్య ప్రణయప్రరోహకలహచ్ఛేదాయ పాదాబ్జయో-
ర్మన్దం చన్ద్రకిశోరశేఖరమణేః కామాక్షి! రాగేణ తే।

వంటి నీ యెఱ్ఱని పెదవిని చుంబించు నేర్పుచే నెఱ్ఱవారుచున్న నీ చిఱునవ్వు కాంతితో సమానమైన స్థితిని పొందగోరుచున్నది.

వివరణము :-

ఆకాశగంగ స్వర్గములోని మేరుపర్వతమునుండి శివుని శిరస్సుపైకి, శివుని శిరస్సునుండి కైలాసపర్వతముమీదికి, కైలాసపర్వతము నుండి హిమాలయ పర్వతము మీదికి ప్రవహించుటచే ఆయా పర్వతముల సానుపులందలి గైరికాది ధాతువులు ఆకాశగంగతో కలియుటచే తెల్లనైన ఆకాశగంగకు ఎఱ్ఱదనము కలిగినది. శరత్కాలపు మేఘములగుంపు తెల్లనిదైనను బాలభానుకిరణములచే నెఱ్ఱదనము నొందినది. అట్లే అమ్మవారి స్మితరోచిస్సు సహజముగా తెల్లనిదైనను నెఱ్ఱనిపెదవిపై ప్రకాశించుటచే పెదవియొక్క ఎఱ్ఱదనము అమ్మవారి స్మితరోచిస్సునకు సంక్రమించినది. ఆకాశగంగయు శారదకాదంబినియు సాంక్రామికమైన ఎఱ్ఱదనము నొందినవై పెదవుల యెఱ్ఱదనము సంక్రమించిన చిఱునవ్వుతో సమమైన స్థితి నొందుటకు కోరుచున్నవి యని ఆకాశగంగా శరత్కాదంబినులకు లేని కోరిక యున్నట్లు చెప్పబడుటచే నతిశయోక్త్యలంకారము కలదు. దాని వలన ఉపమానములైన ఆకాశగంగాశరత్కాదంబినులే ఉపమేయమైన అమ్మవారి స్మితరోచిస్సుతో సమానమైన స్థితిని బొందగోరుచున్నా మని చెప్పుటచే ప్రతీపాలంకారస్ఫూర్తి కలదు. యాన్తీ భాన్తీ అని ప్రథమ ద్వితీయ పాదాలయం దుండుటచే ఆద్యనుప్రాసమును కలదు.

అవ॥:- పై శ్లోకమున ఆకాశగంగా శరన్మేఘావలులతో పోలిక అమ్మవారి స్మిత రోచిస్సునందు స్ఫురింపcజేయబడినది. ఈ శ్లోకమున చంద్రహిమజల ముక్తామణులతోడి పోలిక స్ఫురింపcజేయబడుచున్నది.

శ్లో॥ శ్రీకామాక్షి! ముఖేన్దుభూషణమిదం మన్దస్మితం తావకం
నేత్రానన్దకరం తథా హిమకరో గచ్ఛేద్యథా తిగ్మతామ్।
శీతం దేవి! తథా యథా హిమజలం సన్తాపముద్రాస్పదం
శ్వేతం కిఞ్చ యథా తథా మలినతాం ధత్తే చ ముక్తామణిః॥ 62

ప్రతిపదార్థము :-

శ్రీకామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
ముఖేన్దుభూషణమ్	= ముఖచన్ద్రునకు అలంకారమైన;
తావకమ్	= నీకు సంబంధించిన;
మన్దస్మితమ్	= చిఱునవ్వు;
హిమకరః	= చన్ద్రుడు;

యథా	= ఏ విధముగా;
తిగ్మతామ్	= తీక్షణత్వమును;
గచ్ఛేత్	= పొందునో;
తథా	= ఆ విధముగా;
నేత్రానన్దకరమ్	= కన్నులకు ఆనందము కలిగించునట్టిది;
యథా	= ఏవిధముగా;
హిమజలమ్	= మంచునీరు;
సన్తాపముద్రాస్పదమ్	= సన్తాపచిహ్నములకు నిలయమగునో;
తథా	= ఆవిధముగా;
శీతమ్	= చల్లనిది;
కిఞ్చ	= మరియు;
యథా	= ఏ విధముగా;
ముక్తామణిః	= ముత్తెము;
మలినతామ్	= మలినత్వము;
ధత్తే	= ధరించునో;
తథా	= ఆవిధముగా;
శ్వేతమ్	= తెల్లనిది.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! నీ ముఖచన్ద్రున కలంకారమైన నీ చిఱునవ్వు చన్ద్రుడు తీక్షణముగా ననిపించునంత నేత్రానందకరము. మంచునీరు సన్తాపలక్షణముల నెలవు అనిపించునంత చల్లనిది. ముత్తెము మలినమనిపించునంత తెల్లనిది.

వివరణము :-

చన్ద్రునకు తీక్షణతాయోగము, హిమజలమునకు సన్తాపహేతుత్వ యోగము, ముత్తెమునకు మలినత్వయోగములు లేకున్నను ఉన్నట్లు వర్ణించుటచే నిట నతిశయోక్త్యాలంకారము కలదు. దీనివలన అమ్మవారి మన్దస్మితమునకు గల నేత్రానన్దకరత్వ, శీతత్వ, శ్వేతత్వములు చంద్ర హిమజల ముక్తాతిశాయులను వస్తువు వ్యంగ్య ముండుటచే నిట వస్తుధ్వని కలదు.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి మన్దస్మితమునకు **చన్ద్రహిమజలముక్తామణుల అల్పత్వము** జెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమున చన్ద్రాతపము మన్దస్మితము కన్న అల్పమని చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ త్వన్మన్దస్మితమఞ్జరీం ప్రసృమరాం కామాక్షి! చన్ద్రాతపం
సన్తస్సన్తతమామనన్త్యమలతా తల్లక్షణం లక్ష్యతే।

అస్మాకం న ధునోతి తాపమధికం ధూనోతి నాభ్యన్తరం
ధ్వాన్తం తత్ఖలు దుఃఖినో వయమమీ కేనేతి నో విద్మహే॥ 63

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
ప్రసృమరామ్	= వ్యాపించు;
త్వన్మన్దస్మితమంజరీమ్	= నీ చిఱునవ్వు గుత్తిని;
చన్ద్రాతపమ్	= వెన్నెలనుగా;
సన్తః	= సత్పురుషులు;
సంతతమ్	= ఎల్లప్పుడు;
ఆమనన్తి	= చెప్పుదురు;
అమలతా	= స్వచ్ఛతయే;
తల్లక్షణమ్	= దాని లక్షణముగా;
లక్ష్యతే	= కనఁబడుచున్నది;
తత్	= అది;
అస్మాకమ్	= మాయొక్క;
అధికమ్	= అధికమైన;
తాపమ్	= తాపమును;
న ధునోతి	= తొలగించుటలేదు;
ఆభ్యన్తరమ్	= లోని;
ధ్వాన్తమ్	= చీకటిని;
న ధూనోతి	= తొలగించుటలేదు;
ఖలు	= కదా;
అమీ	= ఈ;
వయమ్	= మేము;
కేన	= ఏ కారణముచేత;
దుఃఖినః	= దుఃఖము కలవారమగుచున్నామో;
నో విద్మహే	= తెలియకున్నాము.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! సత్పురుషులు వ్యాపించు నీ మన్దస్మితమంజరిని చూచి వెన్నెలయే యనుచున్నారు. దాని (వెన్నెల) స్వచ్ఛత కనబడుచున్నది కాని అధికమైన తాపమును కాని, ఆభ్యన్తరమైన అన్ధకారమును గాని, అది తొలగించుట లేదు. ఏ కారణమువలన మేము దుఃఖముకలవార మగుచున్నామో తెలియకున్నాము.

జలా(డా)ంతరమునుండి పుట్టును. అమ్మవారి స్మితమంజరి ఆ జడములకు దూరముగా నుండునట్టిది. ఇట్లు యన్ని యంగములలో విలక్షణమైన అమ్మవారి స్మితమంజరి తెల్లనిదైనంత మాత్రమున శంఖముతో పోలునని చెప్పుట యెట్లు?

వివరణము :-

శంఖములలో ముత్తెములుండుననుట కవి సమయసిద్ధము. **ముక్తానామ్** అను శబ్దమునకు ఒక యర్థము ముత్తెములు మరొర యర్థము ముక్తినొందినవారు. శంఖము ముత్తెములను తననుండి దూరము చేయును. అమ్మవారి స్మితమంజరి ముక్తులకు సంతోషమును కలిగించుచు తనకడనే యుంచుకొనును. శంఖము ధూతమరుత్తు అనగా ఊదినప్పుడు లోని మరుత్తులు (ననగా) గాలులు బయటకు వెళ్ళగొట్టును. అమ్మవారి స్మితమంజరి మరుత్తులను అనగా దేవతలను వెడలగొట్టదు పైగా పరిపాలించుచుండును. శంఖము నీటిలోపలి నుండి పుట్టును. జలాన్తరాత్ అనగా నీటిలోపలినుండి యొక యర్థము, జడము నుండి అని మరియొక యర్థము. శంఖము జలాన్తరమునుండి యనగా జడాన్తరము నుండి అనగా మరొక జడమునుండి పుట్టును. జలము జడమే శంఖము జడమే కావున శంఖము మరొక జడము నుండి పుట్టినది. ఆ విధముగా అమ్మవారి స్మితమంజరి జడము నుండి పుట్టలేదు. చిద్రూపిణి చిద్ఘనయనగు నమ్మవారిలో నుండి పుట్టినది. పైగా జడులకు దూరముగానే యుండును. ఇట్లన్ని విషయములలో శంఖమునకు అమ్మవారి స్మితమునకు వైషమ్యముండగా పోలిక యెట్లు? స్మితమంజరికి శంఖమునకు నొక్క తెల్లదనమునందే సామ్యము. మిగిలిన యన్ని యంశములలో వైషమ్యమున్నది. సామాన్యధర్మము (తెలుపు) సమానమైనను ఉపమానోప- మేయములకు విశేషమున్నది కావున వ్యతిరేకాలంకార మేర్పడుచున్నది.

అవ:- అమ్మవారి స్మితమునకు శంఖము సాటి రాజాలదని పై శ్లోకమునఁజెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున మన్దారచన్ద్రాదులు సైతము అమ్మవారి మన్దస్మితములకు సాటి కాజాలవని చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితద్యుతిఝరీవైదగ్ధ్యలీలాయితం
పశ్యన్తోఽపి నిరన్తరం సువిమలం మన్యా జగన్మణ్డలే।
లోకం హాసయితుం కిమర్థమనిశం ప్రాకాశ్యమాతన్వతే
మన్దాక్షం విరహయ్య వస్తువిభవం మన్దారచన్ద్రాదయః॥ 66

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
తవ	= నీయొక్క

బన్ధూకప్రసవశ్రియం జితవతో బంహీయసీం తాదృశీం
బిమ్బోష్ఠస్య రుచిం నిరస్య హసితజ్యోత్స్నా వయస్యాయతే॥ 64

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
ప్రణయప్రరోహకలహచ్ఛేదాయ	= ప్రణయముయొక్క పెంపునందలి కలహముయొక్క నాశము కొఱకు;
తే	= నీయొక్క
పాదాబ్జయోః	= పాద కమలమునందు;
మందమ్	= మెల్లగా;
నమ్రస్య	= వంగిన;
పాదాబ్జయోః	= పాదకమలములయొక్క;
రాగేణ	= రాగముతో;
బన్ధూకప్రసవశ్రియమ్	= బన్ధూక (మంకెన) కుసుమకాంతిని;
జితవతః	= జయించిన;
చన్ద్రకిశోరశేఖరమణేః	= బాలచన్ద్రుని శిరోభూషణమణిగా ధరించిన శివునియొక్క;
తాదృశీమ్	= అటువంటి;
బంహీయసీమ్	= గొప్పనైన;
బిమ్బోష్ఠస్య	= దొండపండువంటి పెదవియొక్క;
రుచిమ్	= కాంతిని;
నిరస్య	= నిరసించి;
తే	= నీయొక్క
హసితజ్యోత్స్నా	= నవ్వు వెన్నెల;
వయస్యాయతే	= స్నేహితురాలగుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారితో శివునకు ప్రణయకలహము కలిగినపుడు శివుడామె పాదముల పైకి మెల్లగా వంగెను. అప్పుడు ఆ పాదములందలి యెఱుపు శివుని శిరోభూషణమైన స్వచ్ఛమైన బాలచన్ద్రుని కాంతితో కలిసి యెఱ్ఱవారి బన్ధూక ప్రసవ కాంతినే జయించినది. దొండపండువంటి అమ్మవారి పెదవి పైనున్న యెఱ్ఱని కాంతిని దాటి వచ్చిన అమ్మవారి చిఱునవ్వే శివునకు మిత్రురాలైనది.

వివరణము :-

శివుడు తెల్లనివాడు. ఆయన శిరోభూషణమణియైన బాలచన్ద్రుడు తెల్లనివాడే.

శివుని హృదయమున అమ్మవారి పట్ల (రాగమున్నది) ప్రణయమున్నది. ఆ ప్రణయమెక్కువగా నున్నది అని **ప్రణయప్రరోహకలహచ్ఛేదాయ** అను శబ్దములోని ప్రరోహ శబ్దము తెలుపుచున్నది. ప్రణయము ప్రవృద్ధమగుచున్నప్పుడు అల్పహేతువున సైతము అమ్మవారికి కోపము వచ్చును. అది ప్రణయకోపమే. ఆ కోపమును బాపుటకు శివుడామె పాదములపై వ్రాలుట తప్పదు. అట్టి సమయమున ఆమె పాదములందలి రాగము శివుని శిరోభూషణమణియైన చన్ద్రునకు సంక్రమించును. శివుని స్వచ్ఛహృదయమున అమ్మవారి యెడ రాగము గలిగినట్లే ఆమె పాదముల రాగము శివశిరోభూషణమణియైన చన్ద్రునకు సంక్రమించినది. అమ్మవారి పెదవి యెఱ్ఱనిది. అది బన్ధూకప్రసవకాంతిని జయించినది. అంతటి యెఱుపును దాటి చిఱునవ్వు బయటికి వచ్చినది. ఎందుకు? శివునంతటి వీతరాగి తన కపట (ప్రణయ) కోపమునకే భయపడి పాదములపై వ్రాలినాడే అని. మొదటనే ఆ కోపము తెచ్చిపెట్టుకొన్నది. శివుడు పాదములపై వ్రాలిన పిమ్మట కూడ ఎట్లుండగలదు? కోపము పోయి బిగించిన దొండపండువంటి పెదవి విప్పారినది. తెల్లని చిఱునవ్వు పెదవి యెఱుపును చీల్చుకొని బయటకు వచ్చినది. నాయిక కోపము తగ్గినదని ఇక మీ రామెను సమీపించవచ్చునని చెప్పుటకు వచ్చిన నాయిక ప్రాణసఖివలె ఆ చిఱునవ్వు శివునకు తోచినది. అమ్మవారి చిఱునవ్వు ఆమె యెఱ్ఱని పెదవిని చీల్చుకొని వచ్చినదనగా ఆమె యెదలోని యెఱ్ఱని కోపమును జీల్చుకొని వచ్చినదని యర్థము. ఆ కోపము విరిసినట్లే పెదవి విరిసినది. ఇక్కడ ఎఱుపు తెలుపులలో తెలుపు జయించినది. శివుని స్వచ్ఛమైన హృదయమున ప్రణయము ప్రరోహమొందిన దనగా తెలుపు నెఱుపు జయించినదని యర్థము. ప్రణయమెఱ్ఱనిదే కోపమును ఎఱ్ఱనిదే యని కవి సమయము. శివుడు అమ్మవారి పాదములపై వ్రాలినపుడు శివ శిరోభూషణమణి (చంద్రకాంతమణి) యైన చన్ద్రుడు అమ్మవారి పాదముల ఎఱుపుకాంతిచే బన్ధూకప్రసవకాంతిని జయించునంత ఎఱ్ఱబడినాడు. అనగా ఇక్కడ ఎఱుపు తెలుపును జయించినది. అమ్మవారి పాదములు సహజముగానే కమలములవలె నెఱ్ఱనివి పైగా పాదములకు ఆమె లత్తుక లేక పారాణి ధరించినది. ఇక చన్ద్రుని తెల్లదనమెట్లు నిలువగలదు. చన్ద్ర (కాంతిమణి) రూపమైన శివ శిరోభూషణమణి పద్మారాగమణియైనది. ఈ యెఱుపు తెలుపుల పరస్పరాధిక్యమే, అమ్మవారి కంటె శివుడెక్కువయని శివుని కంటె నమ్మవారెక్కువ యని తెలియుటచే నీ శ్లోకమున వస్తుధ్వని యున్నది. హసితజ్యోత్స్నయందు వయస్యాత్వ ముత్ప్రేక్షింపఁబడుటచే నీ శ్లోకమున నుత్ప్రేక్షాలంకార మున్నది. శృంగారప్రబన్ధములలో నాయకుడు నర్మసచివుని ద్వారమున నాయికయొక్క కోపమును పోగొట్టుట (లేక) నాయిక నర్మసఖిద్వారమున నాయకుని కోపమును పోగొట్టుట ప్రసిద్ధమైనదే. మన్దహసితము నర్మసఖీత్వమునొందుట అనిదంపూర్వమైన మూకమహాకవి యొక్క కల్పనము.

అవ:– పై శ్లోకమున హసితము జ్యోత్స్నగా రూపింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున హసితము కంబ్వతిశాయిధావల్యము వర్ణింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ ముక్తానామ్ పరిమోచనం విదధతస్తత్ప్రీతినిష్పాదినీ
భూయో దూరత ఏవ ధూతమరుతస్తత్పాలనం తన్వతీ।
ఉద్భూతస్య జలాన్తరాదవిరతం తద్దూరతాం జగ్ముషీ
కామాక్షి! స్మితమఞ్జరీ తవ కథం కమ్బో స్తులామశ్నుతే॥65

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
ముక్తానామ్	= ముత్తెములయొక్క;
పరిమోచనమ్	= పరిత్యాగమును;
విదధతః	= చేయునట్టి;
ధూతమరుతః	= తొలగించిన వాయువులుగల;
జలాన్తరాత్	= నీటిలోపల నుండి;
ఉద్భూతస్య	= పుట్టిన;
కమ్బోః	= శంఖముయొక్క;
తులామ్	= పోలికను;
భూయః	= మాటిమాటికి;
తత్ప్రీతినిష్పాదినీ	= వారికి(ముక్తులకు) ప్రీతిని గలిగించునట్టి;
దూరతః+ఏవ	= దూరమందుండియే;
తత్	= ఆ దేవతల;
పాలనమ్	= పాలనమును;
తన్వతీ	= చేయునట్టి;
అవిరతమ్	= ఎల్లప్పుడు;
తద్దూరతామ్	= ఆ జడులకు దూరమును;
జగ్ముషీ	= పొందునట్టి;
తవ	= నీయొక్క;
స్మితమంజరీ	= చిఱునవ్వుగుత్తి;
కథమ్	= ఎట్లు;
అశ్నుతే	= పొందును?

తాత్పర్యము:–

శంఖము ముక్తములననగా ముత్తెములఁబైకి జిమ్ముచుండును. అమ్మవారి స్మితమంజరి ముక్తులకు మాటిమాటికి ప్రీతిని గలిగించుచుండును. శంఖము నూదినపుడు లోపలి మరుత్తులు అనగా గాలులు బయటికి పోవుచుండును. అమ్మవారి స్మితమంజరి ఆ ధూతమరుత్తుల అనగా ప్రాణాయామము చేయు యోగుల పాలనమొనర్చును. శంఖము

నిత్యమ్	= ఎల్లప్పుడు;
తవ	= నీ;
స్మితేన్దుమహసామ్	= చిఱునవ్వు వెన్నెలలయొక్క;
ఆస్వాదమ్	= ఆస్వాదమును;
ఆతన్వతే	= చేయుచున్నవో;
తాని	= ఆ;
చాకోరాణి ఏవ	= చకోరసమూహములే;
విశ్వాన్తరే	= ప్రపంచములోపల;
పరమ్	= మిక్కిలి;
ధన్యాని	= ధన్యములైనవిగా;
మన్యామహే	= తలచుచున్నాము.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! కామాక్షీదేవీ! కమ్పాతీరకుటుంబములలో తిరుగుచు నీ చిఱునవ్వు వెన్నెలల నాస్వాదించుచున్న వే చకోరములో విశ్వము నందాచకోరములే ధన్యములని భావించుచున్నాము.

వివరణము :-

అమ్మవారు శ్రీ కాంచీపురదీపరత్నకలిక యైనను ఆమె చరాచరేశ్వరి కాంచీపురమును వెలిగించుచునే చరాచరముల నేలుచున్నది. కాంచీపురము కమ్పానదీతీరమునందున్నట్టి పట్టణము. ఆ నగరమున నివసించు వారు ధన్యాత్ములు. ఏలననగా వారి కమ్మవారి చిఱునవ్వు వెన్నెల నాస్వాదించు సౌభాగ్యమున్నది. చన్ద్రకాన్తి నాస్వాదించు చకోరములెన్ని విశ్వమున లేవు? వాని కమ్మవారి చిఱునవ్వు వెన్నెల నాస్వాదించు భాగ్యము లేదు. కాని ఆ చకోరములకును చన్ద్రుడు ప్రభువు కాదు. చరాచరేశ్వరి కామాక్షీ దేవియే కదా! అమ్మవారి చిఱునవ్వు వెన్నెల అంతరంగమున యోగులకు లభించునట్టిది. వారి యంతరంగమే శ్రీ కాంచీపురము, వారి యన్తరంగములందు చిద్దీపకలికయై సాక్షాత్కరించు నమ్మవారి చిఱునవ్వు ఇతరులకు దుర్భరము. అయినను శ్రీ కాంచీపురము అమ్మవారి దివ్యక్షేత్రము కావున అక్కడ నుండు వారు ధన్యులే. అది క్షేత్రమహత్త్వమున తద్వాసులకు లభించిన ధన్యత్వము. పూర్వజన్మపుణ్యము లేనిదే యా దివ్యక్షేత్రమున జన్మ దుర్లభము. ఈ యర్థమంతయు **శ్రీ కాంచీపుర దీపరత్నకలికే, చరాచరేశ్వరి** యను అమ్మవారి సంబోధనల వల్ల స్ఫురించును.

అవ:- పై శ్లోకమున కాంచీపుర చకోరాస్వాద్యములైన అమ్మవారి స్మితేన్దు మహస్సు వర్ణింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున విరుద్ధ ధర్మాశ్రయమైన అమ్మవారి **స్మితరోచిస్సముల్లాసము** వర్ణింపఁబడుచున్నది.

స్మితద్యుతి... లీలాయితమ్	= చిఱునవ్వు కాంతినదియొక్క సామర్థ్యాచరణమును;
నిరన్తరమ్	= ఎల్లప్పుడు;
పశ్యన్తః+అపి	= చూచుచున్నాను;
జగన్మణ్డలే	= జగత్తుయొక్క మండలమున;
సువిమలమ్మన్యా	= మిక్కిలి నిర్మలులమని తలచుకొను;
మన్దారచన్ద్రాదయః	= మన్దారము, చన్ద్రుడు మొదలగునవి;
మన్దాక్షమ్	= సిగ్గును;
విరహయ్య	= విడచి;
లోకమ్	= లోకమును;
హాసయితుమ్	= నవ్వించుటకు;
అనిశమ్	= ఎల్లప్పుడు;
వస్తువిభవమ్	= వస్తువులయొక్క వైభవమును;
ప్రాకాశ్యమ్	= బయట పెట్టుటకు;
కిమర్థమ్	= ఎందుకు;
ఆతన్వతే	= చేయుచున్నది?

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! నీ చిఱునవ్వు ప్రవాహముయొక్క విలాసమును చూచుచున్నాను. మన్దారచన్ద్రాదులు ఈ లోకమున తామే నిర్మలులమని తలచువారై సిగ్గు విడచి ఈ లోకమును నవ్వించుటకు ఈ లోకములోని వస్తువుల నెందుకు ప్రకాశింపఁజేయుచున్నారు?

వివరణము :-

మన్దారచన్ద్రాదులకు లేని సువిమలమ్మన్యత్వము సిగ్గువిడచుట వాని కున్నట్లు చెప్పుటచే నిట నతిశయోక్త్యలంకారము కలదు. మన్దారచన్ద్రాదులకు లోకమున పరిహాసము తప్ప మరొక లాభము లేదని చెప్పుటచే ప్రకాశమున నవి అమ్మవారి స్మితద్యుతికి సాటిరావని వ్యంగ్యమగుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి స్మితమునకు మన్దార చన్ద్రాద్యాధిక్యము చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున క్షీరాబ్ధికంటెను అమ్మవారి మన్దహాసమధికమని చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ క్షీరాబ్ధేరపి శైలరాజతనయే త్వన్మన్దహాసస్య చ
శ్రీకామాక్షి! వలక్షమోదయనిధేః కిఞ్చిద్భిదాం బ్రూమహే।
ఏకస్మై పురుషాయ దేవి! స దదౌ లక్ష్మీం కదాచిత్పురా
సర్వేభ్యోఽపి దదాత్యసౌ తు సతతం లక్ష్మీం చ వాగీశ్వరీమ్॥ 67

ప్రతిపదార్థము:-

శైలరాజతనయే	= పర్వతరాజపుత్రివైన;
శ్రీ కామాక్షి! దేవి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
వలక్షమోదయనిధేః	= తెలుపుదనము పుట్టునిధియైన;
క్షీరాబ్ధేః+అపి	= పాలసముద్రమునకును;
త్వన్మన్దహాసస్య చ	= నీ చిఱునవ్వునకును;
కించిద్భిదామ్	= కొంచెము భేదమును;
బ్రూమహే	= చెప్పుచున్నాము;
సః	= ఆ పాలసముద్రము;
పురా	= పూర్వము;
కదాచిత్	= ఒకప్పుడు;
లక్ష్మీమ్	= లక్ష్మిని;
ఏకస్మై	= ఒక;
పురుషాయ	= పురుషుని కొఱకు;
దదౌ	= ఇచ్చెనట;
అసౌ	= ఈ మన్దహాసము;
సర్వేభ్యః+అపి	= అందరికి కూడ;
లక్ష్మీమ్	= లక్ష్మిని;
వాగీశ్వరీమ్ చ	= సరస్వతినికూడ;
దదాతి	= ఇచ్చుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! పర్వతరాజపుత్రీ దేవీ! పాలసముద్రము, నీ మన్దహాసమును తెల్లనివే. కాని కొంచెము భేదమును కూడ చెప్పుచున్నాము. ఆ పాలసముద్రము ఎప్పుడో పూర్వము ఒక పురుషునికి లక్ష్మి నిచ్చెనట. నీ మన్దహాసము మాత్రమెల్లప్పుడు లక్ష్మితోపాటు సరస్వతిని అందఱకును ఇచ్చుచున్నది.

వివరణము :-

ఉపమానోపమేయములైన క్షీరాబ్ధి మన్దహాసములకు ఒక పురుషునికి లక్ష్మినిచ్చుట. అందరకు లక్ష్మితో పాటు సరస్వతిని కూడ ఇచ్చుట మన్దహాసమునందున్నదే కాని పాలసముద్రమునందు లేదు. ఈ విశేషము చెప్పఁబడుటచే నిట వ్యతిరేకాలంకారమున్నది. పాలసముద్రము విష్ణుదేవునకు లక్ష్మినిచ్చుట పురాణకథ కావున విశ్వసింపదగినదే కాని సాక్ష్యము మాత్రము నేడు లభింపదు. అమ్మవారి మన్దహాసము మాత్రము అందఱకుఁ (తనను సేవించిన వారికి) లక్ష్మిని సరస్వతిని రెండింటినిచ్చుట సర్వ ప్రత్యక్షము. ఒకటి

ప్రత్యక్ష ప్రమాణలబ్ధార్థము. మరొకటి ఐతిహ్యప్రమాణలబ్ధము. ఐతిహ్యప్రమాణము నందఱంగీకరింపరు. ప్రత్యక్షము నందఱంగీకరించెదరు. కావున అమ్మవారి మందస్మితము (యొక్క) లక్ష్మీసరస్వతుల నందరకిప్పటికి ఇచ్చుచుండుట ప్రత్యక్ష ప్రమాణసిద్ధార్థము. కావున ఐతిహ్యప్రమాణలబ్ధమైన క్షీరాబ్ధి లక్ష్మిని విష్ణుదేవునకిచ్చుట అను దానికన్న విశ్వసనీయము. ఈ యర్థమంతయు **'దదౌ'** అను క్రియలోని అప్రత్యక్షార్థ భూతకాలవాది లిట్ ప్రయోగమునను **సతతమ్ దదాతి** అను పదముల ప్రయోగముచేతను వ్యక్తమగుచున్నది. చార్వాకులు ప్రత్యక్షము నొక్కదానినే ప్రమాణమందురు. వారికనుమానాది ప్రమాణములు ప్రమాణములు కావు. వైశేషికులు, నైయాయికులు, తార్కికులు, ప్రత్యక్షము అనుమానమును ఈ రెండింటిని బౌద్ధులవలె ప్రమాణములుగా నంగీకరించెదరు. బౌద్ధులంగీకరించని ఆగమమును (వేదమును) అనగా శబ్దప్రమాణమును కూడా అంగీకరించెదరు. బౌద్ధులంగీకరించని ఉపమానమును కూడా ప్రమాణముగా అంగీకరించెదరు. జైనులు ప్రత్యక్షము, అనుమానము, ఆగమము (జినునివాక్యమును) అను మూడింటిని ప్రమాణాలుగా నంగీకరించెదరు. మీమాంసకులు, వేదాంతులు నైయాయికవైశేషికులంగీకరించిన అర్థాపత్తిని, అనుపలబ్ధిని ప్రమాణములుగా నంగీకరించెదరు. వీరికి ప్రమాణములాఱైనవి. పౌరాణికులు, సంభవైతిహ్యముల రెంటిని ప్రమాణములుగా నంగీకరించి అష్ట ప్రమాణవాదులైనారు.

అవ:- పై శ్లోకమున సర్వులకు లక్ష్మీసరస్వతీ దానముచే కలిగిన ధన్యత్వం అమ్మవారి మన్దహాసమున జెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమున నా మన్దహాసము అను చన్ద్రిక నాస్వాదించు చకోరములో యనఁదగిన కాంచీపురవాసి యోగుల ధన్యత్వము చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ శ్రీకాఞ్చీపురరత్నదీపకలికే! తాన్యేవ విశ్వాన్తరే
చాకోరాణి చరాచరేశ్వరి పరం ధన్యాని మన్యామహే।
కమ్పాతీరకుటుమ్బచంక్రమకలాచుఞ్చూని చఞ్చూపుటై-
ర్నిత్యం యాని తవ స్మితేన్దుమహసామాస్వాదమాతన్వతే॥ 68

ప్రతిపదార్థము:-

చరాచరేశ్వరి!	= చరాచరములకు ఈశ్వరివైన;
శ్రీకాంచీపురరత్నదీపకలికే	= శ్రీ కాంచీనగరమునకు రత్నదీపకలికవైన కామాక్షీదేవీ;
యాని	= ఏవి (చకోరములు);
కమ్పాతీరకుటుమ్బచంక్రమకలా చుంచూని	= కమ్పానదీతీరమునందు కుటుంబములలో తిరుగు కల యందు సమర్థములై;
చంచూపుటైః	= ముక్కు పుటములతో;

ప్రాగల్భ్యమ్	మార్గగతి ప్రగల్భతను;
అభ్యేయుషి	= పొందగా;
అయమ్	= ఈ;
చన్ద్రః	= చన్ద్రుడు;
యువరాజతామ్	= యౌవరాజ్యమును;
కలయతే	= పొందుచున్నాడు;
చన్ద్రికా	= వెన్నెల;
చేటీధురమ్	= దాసీభావమును;
సుధాఝరీ చ	= అమృతనదియగు;
సా	= ఆ;
గంగా చ	= గంగయు;
సహచరీసాధర్మ్యమ్	= సఖీసమానధర్మమును;
ఆలంబతే	= పొందుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి మన్దస్మిత జ్యోతిస్సు తెలుపుదనపుచక్రవర్తిత్వమును పొందగా చన్ద్రుడు యువరాజగుచున్నాడు. వెన్నెల దాసీభావము పొందుచున్నది. అమృతమును ప్రవహించు గంగానది స్నేహితురాలగుచున్నది.

వివరణము :-

మన్దస్మితమునందు సార్వభౌమత్వము, చన్ద్రునియందు యువ రాజత్వమును, చన్ద్రికయందు చేటీభావమును, గంగయందు సఖీత్వమును ఆరోపించుటచే నీ శ్లోకమున పదార్థవృత్తి నిదర్శనాలంకార మేర్పడుచున్నది. మన్దస్మితమున కీ సార్వభౌమత్వము తెలుపుదనమునకు సంబంధించినది కావున తెల్లనిచన్ద్రచన్ద్రికాగంగలకు యువరాజత్వ చేటీత్వ సఖీత్వములను చెప్పుట యుచితముగానున్నది. మన్దస్మితమునకు సార్వభౌమత్వమున్నప్పుడు మన్దస్మితమునకు పుత్రప్రాయుడైన చన్ద్రునకు యువసార్వభౌమత్వము రావలసియుండగా యువరాజత్వము మాత్రమే చెప్పబడినది. అమ్మవారి హసితమునకు కోట్ల కొలది చన్ద్రులు పుత్రప్రాయులుగా నున్నారు. కావున మనము చూచు నీ చన్ద్రునకు యువరాజత్వము మాత్రమే కలిగించుచున్నది. ఈ చన్ద్రునకు జ్యేష్ఠ పుత్రత్వము నిశ్చితము కాదు కావున యువరాజత్వము మాత్రమే అమ్మవారి నిర్హేతుకమైన దయవలన (లేక) చన్ద్రుడు అమ్మవారి పంచదశీ విద్యలలో నొకవిధమైన దానికి ద్రష్ట యగుటచే యువరాజత్వము కలిగినది, అని **అయం** శబ్దము తెలుపుచున్నది. చన్ద్రిక కా విధముగా మన్త్రదష్టృత లేకపోవుటచే దాసీభావము మాత్రమే కలిగినది. గంగను **సుధాఝరి** యని విశేషించుటచే భూలోకమునకు రాక మునుపు మాత్రమే ఆమెకు

శ్లో॥ శైత్యప్రక్రమమాశ్రితోఽపి నమతాం జాడ్యప్రథాం ధూనయ-
న్రాగవ్యఞ్జనపేశలోఽపి గిరిశే వైమల్యముల్లాసయన్।
లీలాలాపపురస్సరోఽపి సతతం వాచంయమాన్ ప్రీణయ-
న్కామాక్షి! స్మితరోచిషాం తవ సముల్లాసః కథం వర్ణ్యతే॥ 69

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి	= ఓ కామాక్షీదేవీ!;
శైత్యప్రక్రమమ్	= శైత్యారమ్భమును;
ఆశ్రితః+అపి	= ఆశ్రయించిన దైనను;
నమతామ్	= నమస్కరించువారియొక్క;
జాడ్యప్రథామ్	= జాడ్యస్థితిని;
ధూనయన్	= తొలగించుచున్న;
గిరిశే	= శివుని యందు;
రాగవ్యంజనపేశలః+అపి	= రాగమును వ్యంజింపఁజేయు సౌకుమార్యము గలదైనను;
వైమల్యమ్	= నిర్మలత్వమును;
ఉల్లాసయన్	= ప్రకటించుచున్న;
లీలాలాపపురస్సరః+అపి	= విలాసప్రసంగములలో ముందు నడచునదైనను;
సతతమ్	= ఎల్లప్పుడు;
వాచంయమాన్	= మౌనులను;
ప్రీణయన్	= సంతోషింపఁజేయుచున్న;
తవ	= నీయొక్క;
స్మితరోచిషామ్	= చిఱునవ్వు కాంతులయొక్క;
సముల్లాసః	= వికాసము ;
కథమ్	= ఎట్లు;
వర్ణ్యతే	= వర్ణింపఁబడును?

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి చిఱునవ్వు చల్లనిదైనను నమస్కరించువారి జాడ్యము నపహరించును. శివునియందు రాగమును వ్యంజింపఁజేయునదైనను స్వచ్ఛతను వెల్లడించుచునే యుండును. విలాసప్రసంగములలో దిట్టయైనను మౌనులను సంతోషింపఁజేయును. ఇట్లు విరుద్ధదర్శనముల కాశ్రయమైన నీ చిఱునవ్వు కాంతుల నెట్లు వర్ణింపవచ్చును?

వివరణము :-

శైత్యమనగా చల్లదనము అమ్మవారి మన్దహాసమున నున్నది. శైత్యము జలముయొక్క (జడముయొక్క) (ల, డలకు భేదము లేదు.) ధర్మము. అది జాడ్యమును పెంచునే కాని వారించదు. అమ్మవారి స్మితము జాడ్యము నపహరించును. అమ్మవారి చిఱునవ్వు శివుని యందు రాగమును వ్యంజింపఁజేయునది. ఐనను అది నిర్మలమే. విలాసప్రసంగముల నొనరించున దైనను మౌనులను సంతోషింపఁజేయునని విరుద్ధధర్మములైన శైత్య, జాడ్య వారణములకు, రాగనైర్మల్యములకు లీలాలాపమౌనులకు ఆశ్రయమైనట్లు అమ్మవారి చిఱునవ్వు వర్ణింపఁబడుటచే నీ శ్లోకమున మూడు విరోధాభాసాలంకారములు **అపి** శబ్దములచే వాచ్యములైయున్నవి. ఇవి అమ్మవారి చిఱునవ్వెట్లు వర్ణింపఁబడునని చెప్పుటచే అమ్మవారి చిఱునవ్వుయొక్క అచింత్య మహిమను వ్యక్తమొనర్చుచున్నవి.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి స్మితమునందు శివునిపై రాగమును వ్యంజింపఁజేయుట చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వునందు శివ సమ్మోహత్వము చెప్పఁ బడుచున్నది.

శ్లో॥ శ్రోణీచఞ్చలమేఖలాముఖరితం లీలాగతం మన్థరం
భ్రూవల్లీచలనం కటాక్షవలనం మన్దాక్షవీక్షాచణమ్।
యద్వైదగ్ధ్యముఖేన మన్మథరిపుం సమ్మోహయత్యఞ్జసా
శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితాయ సతతం తస్మై నమస్కుర్మహే॥ 70

ప్రతిపదార్థము:-

శ్రీ కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
శ్రోణీచంచలమేఖలాముఖరితమ్	=	పిఱుదులపైగల ఒడ్డాణపు గజ్జెల చప్పుడు;
మన్థరమ్	=	మెల్లని;
లీలాగతమ్	=	విలాసగమనము;
భ్రూవల్లీచలనమ్	=	కనుబొమల కదలిక;
మన్దాక్షవీక్షాచణమ్	=	సిగ్గుతో కూడియు చూచుటయందు నేర్పరియైన;
కటాక్షవలనమ్	=	కడగంటి చలనమును;
యద్వైదగ్ధ్యముఖేన	=	దేని (చిఱునవ్వు) యొక్క నైపుణ్యము ద్వారమున;
మన్మథరిపుమ్	=	శివుని;
అంజసా	=	వెంటనే;
సమ్మోహయతి	=	సమ్మోహింపఁజేయునో;
తస్మై	=	ఆ;
తవ	=	నీయొక్క;
స్మితాయ	=	చిఱునవ్వు కొఱకు;
సతతమ్	=	ఎల్లప్పుడు;
నమస్కుర్మహే	=	నమస్కరించుచున్నాము.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి పిఱుదులపై వ్రేలాడు ఒడ్డాణపు గజ్జెల మ్రోత, విలాసపు మన్దగమనము, కనుబొమ్మల కదలిక, సిగ్గుతోడి కడగంటి చూపు, ఇవి యన్నియు చిఱునవ్వుయొక్క సామర్థ్యము ద్వారముననే శివుని సమ్మోహింపజేయును. అట్టి అమ్మవారి చిఱునవ్వున కెల్లప్పుడు నమస్కరించుచున్నాము.

వివరణము :-

పిఱుదులపై వ్రేలాడు ఒడ్డాణపు గజ్జెల మ్రోత, విలాస మన్దగమనము, కనుబొమ్మల కదలిక, సిగ్గుతోడి కడగంటి చూపు ఇవేవియు స్వయముగా శివుని మోహింపఁ జేయజాలవు, అమ్మవారి చిఱునవ్వుయొక్క సామర్థ్యము ప్రసరించిన పిమ్మటనే ఇవి యన్నియు మోహింపఁచేయును. ఈ మోహింపఁజేయుటలోని గొప్పతనమంతయు అమ్మవారి స్మితమునకే ముందుగా చెందును. ఆ పిమ్మటనే తక్కినవాని స్థానము అని ఈ శ్లోకము వ్యక్తమొనర్చుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి మేఖలాముఖరితమన్దగమనభ్రూవల్లీచలన కటాక్ష చలనముల కన్న మన్దహాసమునకే మన్మథరిపుజయమున ప్రాముఖ్యము చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి **మన్దహసితసార్వభౌమత్వము** చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ శ్రీకామాక్షి! మనోజ్ఞమన్దహసితజ్యోతిష్ప్రరోహే తవ
స్ఫీతశ్వేతిమసార్వభౌమసరణిప్రాగల్భ్యమభ్యేయుషి।
చన్ద్రోఽయం యువరాజతాం కలయతే చేటీధురం చన్ద్రికా
గఙ్గా సా చ సుధాఝరీ సహచరీసాధర్మ్యమాలమ్బతే॥ 71

ప్రతిపదార్థము:-

శ్రీకామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
తవ	=	నీయొక్క;
మనోజ్ఞమన్దహసితజ్యోతిష్ప్రరోహే	=	అందమైన చిఱునవ్వు కాంతుల యుదయము;
స్ఫీతశ్వేతిమసార్వభౌమసరణి	=	దట్టమైన తెల్లదనమున సార్వభౌమ

చిఱునవ్వు స్వచ్ఛతకు స్వయంసత్త యున్నది. లోకమునందలి ఇతర వస్తువుల స్వచ్ఛత సత్తకు అమ్మవారి చిఱునవ్వు స్వచ్ఛతయొక్క సత్తయే మూలము అని స్ఫురించుటచే నీ శ్లోకమున వస్తుధ్వని యున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున కుముద శ్రీజ్యోత్స్ననవమౌక్తికముల స్వచ్ఛత పరాధీనమని చెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమున చన్ద్రమౌక్తికమణు లమ్మవారి చిఱునవ్వుతో తులతూగఁజాల మన్న భయమున దాగియుండుట చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ ప్రాకాశ్యమ్ పరమేశ్వరప్రణయిని! త్వన్మన్దహాసశ్రియః
శ్రీకామాక్షి! మమ క్షిణోతు మమతావైచక్షణీమక్షయామ్।
యద్భీత్యేవ నిలీయతే హిమకరో మేఘోదరే శుక్తికా-
గర్భే మౌక్తికమణ్డలీ చ సరసీమధ్యే మృణాలీ చ సా॥ 74

ప్రతిపదార్థము:-

పరమేశ్వరప్రణయిని	= పరమేశ్వరుని ప్రియురాలవైన
శ్రీ కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
యద్‌భీత్యా+ఇవ	= దేని (మన్దహాస శ్రీ ప్రాకాశ్యము) భయముతోడనోయన్నట్లు;
హిమకరః	= చన్ద్రుడు;
మేఘోదరే	= మేఘముయొక్క పొట్టలో;
మౌక్తికమణ్డలీ	= ముత్తెముల సమూహము;
శుక్తికా గర్భే	= ముత్తెపుచిప్పయొక్క పొట్టలో ;
సా	= ఆ;
మృణాలీ చ	= తామరతూడును;
సరసీః మధ్యే	= సరస్సుయొక్క నడుమ;
నిలీయతే	= దాగుకొనుచున్నదో;
తత్	= ఆ;
మన్దహాసశ్రియః	= మన్దహాసకాంతియొక్క;
ప్రాకాశ్యమ్	= ప్రకటనము;
మమ	= నాయొక్క;
అక్షయామ్	= క్షయములేని;

సహచరీత్వమని తెలియుచున్నది. 'సా' అని యనుటచే శివుడు నెత్తిన బెట్టుకున్న గంగయని వ్యక్తమగుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున వెన్నెల అమ్మవారి చిఱునవ్వునకు దాసీత్వమును పొందినట్టు చెప్పబఁడినది. ఈ శ్లోకమున అందుకు కారణము చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ జ్యోత్స్నా కిం తనుతే ఫలం తనుమతామౌష్ణ్యప్రశాన్తిం వినా
త్వన్మన్దస్మితరోచిషా తనుమతాం కామాక్షి! రోచిష్ణునా।
సన్తాపోఽపి నివార్యతే నవవచఃప్రాచుర్యమఙ్కూర్యతే
సౌన్దర్యం పరిపూర్యతే జగతి సా కీర్తిశ్చ సఞ్చార్యతే॥ 72

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
జ్యోత్స్నా	= వెన్నెల;
తనుమతామ్	= ప్రాణులకు;
ఔష్ణ్యప్రశాంతిం వినా	= వేడిని తగ్గించుట కాక;
కిమ్	= ఏ;
ఫలమ్	= ఫలమును;
తనుతే	= కలిగించుచున్నది;
రోచిష్ణునా	= ప్రకాశించు;
త్వన్మన్దస్మితరోచిషా	= నీ చిఱునవ్వు కాంతిచేత;
తనుమతామ్	= ప్రాణులయొక్క ;
సంతాపః+అపి	= సన్తాపముకూడ;
నివార్యతే	= తొలగింపఁబడుచున్నది;
నవవచఃప్రాచుర్యమ్	= క్రొత్తమాటల ఆధిక్యము;
అంకూర్యతే	= అంకురింపఁజేయబడును;
సౌన్దర్యమ్	= అందము;
పరిపూర్యతే	= నింపఁబడును;
జగతి	= లోకమున;
సా	= ఆ;
కీర్తిః+చ	= కీర్తియు;
సంచార్యతే	= సంచరింపఁజేయఁబడును.

తాత్పర్యము:-

ప్రాణులకు వేడిని తొలగించుట తప్ప వెన్నెల వేరొక ఫలమేమి కలిగింపఁ

గలదు. ప్రకాశించు అమ్మవారి చిఱునవ్వు కాంతి ప్రాణుల సంతాప మపహరించును, క్రొత్తమాటల ఆధిక్యము నంకురింపఁజేయును, అందమును నింపును, కీర్తిని లోకమున విస్తరింపఁజేయును.

వివరణము :-

ప్రథమ ద్వితీయ పాదాంతములలో **'నా'** అని ఉండుట వలన తృతీయ చతుర్థ పాదాంతములలో **'ర్యతే'** అని ఉండుట వలన పాదాంతానుప్రాసము కలదు. వెన్నెల వేడిని తగ్గించును. అమ్మవారి మన్దస్మితరోచిస్సు కూడ వెన్నెల చేయుపనిని చేయగలదనుటలో సంశయము లేదు అని **"సన్తాపోఽపి"** అను చోట గల **అపి** శబ్దము వ్యంజింపఁజేయుచున్నది. ఇంతే కాక ఆ **అపి** శబ్దము వెన్నెల తొలగింపఁజాలని మానసికసన్తాపమునుకూడ అమ్మవారి మన్దస్మిత రోచిస్సు తొలగింపగలదని వ్యంజింపఁ జేయుచున్నది. వెన్నెల చేయలేని క్రొత్త మాటలఁగూర్చగల నేర్పు (కవిత్వము) నమ్మవారి మన్దస్మితరోచిస్సు కలిగించును. జగమునందంతట సౌందర్యమును నింపును. వెన్నెల కీర్తిని గూడ సేవించు వారలకు కలిగింపజాలదు. అమ్మవారి మందస్మితరోచిస్సు సేవించువారి కీర్తిని లోకమునం దంతట విస్తరింపఁజేయును. **'సా కీర్తి'** అను చోటగల **'సా'** అను శబ్దము అన్యదుర్లభమైన అసాధారణకీర్తిని కలిగించునని వ్యంజింపఁజేయును. వెన్నెల ఉపమానమే కాని దానికి గుణాధిక్యము లేదు. అది ఔష్ణ్య ప్రశాంతిని మాత్రమే కలిగించును. ఆ యౌష్ణ్య ప్రశాంతి గ్రీష్మకాలముననే వాంఛనీయము, శీతకాలమునందు వాంఛనీయము కాదు. అమ్మవారి మన్దస్మిత రోచిస్సు సార్వకాలికమైన మనస్సున పుట్టుచుండు సంతాపమును వారించుటచే నువమేయమైన అమ్మవారి మన్దస్మితరోచిస్సునందు గుణాధిక్యము చెప్పఁబడుటచే నీ శ్లోకమున ప్రతీపాలంకారస్ఫూర్తి యున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వుతో వెన్నెల సాటి కాదని చెప్పఁబడినది. దానికి కారణ మీ శ్లోకమున చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ వైమల్యం కుముదశ్రియాం హిమరుచః కాన్త్యైవ సన్ధుక్ష్యతే
జ్యోత్స్నారోచిరపి ప్రదోషసమయం ప్రాప్యైవ సమ్పద్యతే।
స్వచ్ఛత్వం నవమౌక్తికస్య పరమం సంస్కారతో దృశ్యతే
కామాక్ష్యాః స్మితదీధితేర్విశదిమా నైసర్గికో భాసతే॥ 73

ప్రతిపదార్థము:-

కుముదశ్రియామ్ = తెల్లకలువల కాంతులయొక్క;
వైమల్యమ్ = స్వచ్ఛత;
హిమరుచః = చన్ద్రునియొక్క ;
కాన్త్యైవ = కాంతిచేతనే;
సంధుక్ష్యతే = ఎగదోయఁబడును;
జ్యోత్స్నారోచిః+అపి = వెన్నెల కాంతి కూడ;
ప్రదోషసమయమ్ = ప్రదోషసమయమును;
ప్రాప్యైవ = పొందియే;
సమ్పద్యతే = వెల్లివిరియును;
పరమమ్ = గొప్పనైన;
నవమౌక్తికస్య = కొత్తముత్తెముయొక్క;
స్వచ్ఛత్వమ్ = స్వచ్ఛత;
సంస్కారతః = సంస్కారము వలన;
దృశ్యతే = కనఁబడును;
కామాక్ష్యాః = కామాక్షీదేవియొక్క;
స్మితదీధితేః = చిఱునవ్వు కిరణము (కాంతి)యొక్క స్వచ్ఛత మాత్రము;
నైసర్గికః భాసతే = సహజసిద్ధముగాఁబ్రకాశించుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

తెల్లకలువల కాంతుల స్వచ్ఛత్వము చన్ద్రునికాంతితోడనే యెగఁదోయఁబడును. వెన్నెలకాంతికూడ ప్రదోషసమయమును పొందియే వెల్లివిరియును. కొత్తముత్తెముయొక్క పరమస్వచ్ఛత సంస్కారము వలననే కనఁబడును. ఒక్క అమ్మవారి చిఱునవ్వు కిరణము (కాంతి)యొక్క స్వచ్ఛత మాత్రము సహజ సిద్ధముగాఁబ్రకాశించుచున్నది.

వివరణము :-

వెన్నెల వెల్లివిరియనిదే కలువలు వికసించవు. కలువలు వికసించకున్న వాని కాంతి తక్కువగానే యుండును. అనగా కలువల కాంతులు వెల్లివిరియుట, చన్ద్రకాన్తిపై నాధారపడియున్నది. అట్లే వెన్నెల వెల్లివిరియవలెనన్న రాత్రి ప్రదోషక సమయము రావలసినదే. ప్రదోషము రాకున్న పగలు చన్ద్రుని కాంతి భాసించదు కదా. అదే విధముగా కొత్త ముత్తెము సంస్కారముతోడనే దానిలోని స్వచ్ఛత వెల్లివిరియును. కొత్తముత్తెము సంస్కరింపబడక ముందు దాని స్వచ్ఛత కానరాదు. కామాక్షీదేవియొక్క చిఱునవ్వుకాంతియొక్క స్వచ్ఛత మాత్రము సహజసిద్ధమై ప్రకాశించును. కుముదకాంతుల వెన్నెల కొత్తముత్తెముల పరాధీన ప్రకాశము అను తుల్యధర్మముయొక్క యోగముండుటచే తుల్యయోగితాలంకారస్ఫూర్తి యున్నది. ఉపమానములకువలె పరాధీనప్రకాశము లేకపోవుట స్ఫురించుటచే వ్యతిరేకాలంకారస్ఫూర్తి కలదు. ప్రపంచమునందలి అన్ని వస్తువులు పరాధీన ప్రకాశములు. అమ్మవారి చిఱునవ్వు స్వయంప్రకాశము. అమ్మవారి

లభింపరానిదైనను, పశుపతియందు, అనగా శివునియందు ప్రేమను పొందును. అట్టి నీ చిఱునవ్వు అనెడి అమృతరస ప్రవాహము నా యందు బ్రవహించుగాక.

వివరణము :–

అమ్మవారి చిఱునవ్వు ద్విజరాజును అనగా చన్ద్రుని కోపించును. ద్విజములనగా చుక్కలు, వానికి రాజు కావున చన్ద్రుడు ద్విజరాజు అయినను అది దన్తములతో సంగమ మొనరించును. చిఱునవ్వు దన్తముల కాంతులు వెలికి వచ్చునప్పుడే కన్పించును గదా, అంతకుముందు నోటిలో దన్తములు చిఱునవ్వును కలిసియే యుండును. ద్విజరాజును కోపించునదైనను ద్విజులతో సంగమ మొనరించుట అనగా బ్రహ్మణులను కోపించినను వారితో కలసి యుండుట అనునవి విరుద్ధములు. అట్లే వాక్కుల మార్గమునకు దూరమైనను వాక్కులతో కలసి యుండును. చిఱునవ్వు మాటలు వెలికి వచ్చుటకు ముందు నోటితో కలిసియే యుండును. అమ్మవారి చిఱునవ్వు అనెడి అమృతరసము అనుభవైక వేద్యము కావున వాచామగోచరము. మాటల కందనిది. మాటలతో వర్ణింపరాకుండుట మాటలతో కలిసి యుండుట విరుద్ధములు. అట్లే అమ్మవారి చిఱునవ్వు అజ్ఞాని జీవులకు దుర్లభము. అయినను పశువులకు పతియైన శివుని ప్రేమించును. పశువులకు దుర్లభమగుట పశుపతియందు యుండుట విరుద్ధములు. ద్విజరాజ శబ్దమునకు చన్ద్రుడని యర్థము చెప్పుకొన్న విరోధము లేదు. పశుపతికూడ పశువనుటలో విరోధమున్నది. కాని పశుపతి పశువు కాదని పరమేశ్వరుడని చెప్పుకొన్న విరోధము పరిహరింపఁబడును. ఈ విరోధములు అభాసములు మాత్రమే కాని యథార్థములు కావు. కావున ఇట విరోధాభాసాలంకార మున్నది.

అవ:– పై శ్లోకమున చన్ద్రునిపై నమ్మవారి చిఱునవ్వు కోపించినట్లు చెప్పఁబడినది. కోపించిన వారు నిందించుట సహజము గదా. ఈ శ్లోకమున సాధారణులకు సహజమైన ఆ నింద నమ్మవారి చిఱునవ్వేలచేయును. పైగా భర్త శిరస్సునఁబెట్టుకొన్నదానిని నిందించుటెట్లని కవి ప్రశ్నించుచున్నాడు.

శ్లో॥ శ్రీకామాక్షి! మహేశ్వరే నిరుపమప్రేమాఙ్కురప్రక్రమం
నిత్యం యః ప్రకటీకరోతి సహజామున్నిద్రయన్మాధురీమ్।
తత్తాదృక్తవ మన్దహాసమహిమా మాతః కథం మానితాం
తన్మూర్ధ్నా సురనిమ్నగాం చ కలికామిన్దోశ్చ తాం నిన్దతి॥ 77

ప్రతిపదార్థము:–

శ్రీ కామాక్షి!	= ఓ శ్రీ కామాక్షీ దేవీ!
మాతః!	= అమ్మా!

మమతావైచక్షణీమ్	= మమకారముయొక్క పాండిత్యమును;
క్షిణోతు	= క్షీణింపఁజేయుగాక!

తాత్పర్యము:–

అమ్మవారి చిఱునవ్వు కాంతికి సరితూగజాలమన్న భయమున కాబోలు చన్ద్రుడు మేఘముయొక్క పొట్టలో, ముత్తెము చిప్పయొక్క పొట్టలో, తామరతూడు సరస్సుయొక్క మధ్యమున దాగుకొనుచున్నది. అట్టి అమ్మవారి చిఱునవ్వు కాంతియొక్క ప్రకటనము క్షయములేని నా మమకారపాండిత్యమును క్షీణింపఁజేయుగాక!

వివరణము :–

చన్ద్రుడు మేఘోదరమున, ముత్తెము ముత్తెపుచిప్పయొక్క పొట్టలో, తామరతూడు సరస్సుయొక్క మధ్యమున నుండుటకు హేతువు కాని అమ్మవారి చిఱునవ్వుకాంతి ప్రకటనముయొక్క భీతిని హేతువుగా చెప్పుటచే నీ శ్లోకమున హేతూత్ప్రేక్షాలంకారము **ఇవ** శబ్దముచే వాచ్యమై యున్నది. ఇతర విధముల మమకారము క్షీణించదు కావున మమకారవైచక్షణి అక్షయమని పేర్కొనఁబడినది. అమ్మవారి చిఱునవ్వుకాంతియొక్క ప్రకటనముచేతనే అది క్షీణించును. కావున సర్వవిధముల నది అక్షయము కాదని గమనింపవలెను.

అవ:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వు కొన్నింటిని భయము కలిగించునవి చెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమున ఆ చిఱునవ్వుయొక్క వాత్సల్య ప్రేమకరణులు వర్ణింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ హేరమ్బే చ గుహే చ హర్షభరితం వాత్సల్యమఙ్కురయ–
న్మారద్రోహిణి పూరుషే సహభువం ప్రేమాఙ్కురం వ్యఞ్జయత్।
ఆనమ్రేషు జనేషు పూర్ణకరుణావైదగ్ధ్యముత్తాలయ–
న్కామాక్షి! స్మితమఞ్జరీ తవ కథంకారం మయా కథ్యతే॥ 75

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
హేరమ్బే	= వినాయకునియందును;
గుహే చ	= కుమారస్వామియందును;
హర్షభరితమ్	= సంతోషముతో నిండిన;
వాత్సల్యమ్	= వాత్సల్యమును;
అంకూరయన్	= కలిగించుచు;
మారద్రోహిణి	= మన్మథునికి శత్రువైన;

పూరుషే చ	= పురుషుని (శివుని) యందును;
సహభువమ్	= సహజమైన;
ప్రేమాంకురమ్	= ప్రేమమొలకను;
వ్యంజయత్	= స్ఫురింపఁజేయును;
ఆనమ్రేషు	= వంగియున్న;
జనేషు	= జనులయందు;
పూర్ణకరుణావైదగ్ధ్యమ్	= పూర్ణకరుణానైపుణ్యమును;
ఉత్తాలయన్	= కలిగించు;
తవ	= నీయొక్క;
స్మితమంజరీ	= చిఱునవ్వుయొక్క అందము;
మయా	= నాచేత;
కథంకారమ్	= ఎట్లు;
కథ్యతే	= చెప్పబడును.

తాత్పర్యము:–

వినాయకునియందు, కుమారస్వామియందును సంతోషముతో నిండిన వాత్సల్యమును, శివునియందు సహజప్రేమను, నమస్కరించిన జనులయందు సంపూర్ణకరుణానైపుణ్యమును సూచించునట్టి నీ చిఱునవ్వుయొక్క అందమెట్లు చెప్పబడును?

వివరణము :–

శివుడనుటకు బదులు **మారద్రోహిణి పూరుషే** అనుట భంగ్యంతరముగా శివుని చెప్పుట కావున పర్యాయోక్త్యలంకార మేర్పడుచున్నది. అమ్మవారికి తన పెంపుడు కుమారులైన వినాయకకుమారస్వాములయెడ వాత్సల్యముండుట సహజము. శివునియందు ప్రేమకూడ సహజమే. ఆ వాత్సల్యము ఆ ప్రేమ సహజములే కాని పూర్ణములు కావు. వారు తనకు సంబంధించిన వారు కావున వారికి క్లేశములే లేవు. జీవులు క్లేశతప్తులై నమస్కరించిన వారు కావున వారి యందమ్మవారికి పూర్ణకరుణ కలుగునను వస్తువు వ్యంగ్యమగుటచే నిట వస్తుధ్వని కలదు.

అవ:– హేరమ్బగుహులయం దమ్మవారికి వాత్సల్యము నామె మందస్మిత మంకురింపఁ జేయునని పై శ్లోకమున చెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమున నా స్మితమను నమృతమును వారివంటి నా యందుఁజిలుకవలెనని కవి కోరుచున్నాడు.

శ్లో॥ సంక్రుద్ధద్విజరాజకోఽప్యవిరతం కుర్వన్ద్విజైస్సఙ్గమం
వాణీపద్ధతిదూరగోఽపి సతతం తత్సాహచర్యం వహన్।
అశ్రాన్తం పశుదుర్లభోఽపి కలయన్పత్యౌ పశూనాం రతిం
శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితామృతరసస్యన్దో మయి స్యన్దతామ్॥ 76

ప్రతిపదార్థము:–

శ్రీ కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
సంక్రుద్ధద్విజరాజకః+అపి	= చన్ద్రుని (బ్రాహ్మణుడు) కోపించువాడైనను;
అవిరతమ్	= ఎల్లప్పుడు;
ద్విజైః	= దన్తముల (బ్రాహ్మణుల) తో ;
సంగమమ్	= సహవాసమును;
కుర్వన్	= చేయుచు;
వాణీపద్ధతిదూరగః+అపి	= వాఙ్మార్గమునకు దూరముగా నున్నను;
సతతమ్	= ఎల్లప్పుడు;
తత్సాహచర్యమ్	= వాక్కులతోడి సహచరభావమును;
వహన్	= వహించుచు;
పశుదుర్లభః+అపి	= పశువులకు లభింపరానిదైనను;
అశ్రాన్తమ్	= ఎల్లప్పుడు;
పశూనామ్ పత్యౌ	= పశువులకు పతియైన శివునియందు;
రతిమ్	= ప్రేమను;
కలయన్	= పొందుచు;
తవ	= నీయొక్క;
స్మితామృతరసస్యన్దః	= చిఱునవ్వనెడి అమృతరసప్రవాహము;
మయి	= నాయందు;
స్యన్దతామ్	= స్రవించుగాక!

తాత్పర్యము:–

ఓ కామాక్షీదేవీ! నీ చిఱునవ్వు తనతో పోటీపడుచున్నదని చన్ద్రునిపై కోపించును. అయినను దంతములతో సంగమము చేయును, ఆ చిఱునవ్వు వాక్కులతో వర్ణింపరానంత గొప్పది అయినను వాక్కులతో కూడి చరించును, పశువులకు అనగా అజ్ఞాని జీవులకు

మాక్షికగుడద్రాక్షాభవమ్	= తేనెనుండి బెల్లమునుండి ద్రాక్షనుండి పుట్టిన;
దాక్ష్యమ్	= సామర్థ్యమును;
పక్ష్మలయన్తు	= ఉన్మీలింపఁజేయుగాక;
సూక్ష్మమ్	= సూక్ష్మమైన;
మోక్షపథమ్	= మోక్షమార్గమును;
నిరీక్షితుమపి	= చూచుటకును;
మే	= నాయొక్క;
మనః	= మనస్సును;
ప్రక్షాలయేయుః	= కడుగుగాక.

తాత్పర్యము:–

శివుడు చూచినప్పుడు సిగ్గుతో చుట్టబడిన, చన్ద్రుని కిరణముల నాక్షేపించుటలో చిఱుదివ్వెలైన కామాక్షీదేవియొక్క మన్దహాసకాంతి సమూహము లనెడి జలములు నా వాక్కులలో తేనెలో, బెల్లములో, ద్రాక్షలో నుండు మాధుర్యమును నింపి సూక్ష్మమైన మోక్షమార్గమును దర్శించుటకు కావలసిన నిర్మలత్వమును కలిగించుగాక!

వివరణము :–

ప్రక్షాలయేయుః అను క్రియయొక్క ప్రయోగముచేత అమ్మవారి చిఱునవ్వు కాంతి సమూహములందు జలారోపము వ్యక్తమగుటచే నిందు రూపకాలంకార స్ఫూర్తియున్నది. ప్రక్షాళనము జలముయొక్క క్రియగదా! ఆధునికులు స్వచ్ఛమైన నీటికి రంగు రుచి వాసన లేవు అని చెప్పుచున్నను ప్రాచీన పదార్థ విజ్ఞాన (తర్క) శాస్త్రజ్ఞులు జలమునకు మాధుర్యగుణమున్నదని యంగీకరించినారు. అంతే గాక తెల్లదనము అను రంగు కూడ జలమున కుండునని అంగీకరించినారు. ఆధునికులవలెనే వాసన మాత్రము జలమునకు లేదన్నారు. ఆ మన్దహాసము తన వాక్కులలో తేనెలో బెల్లములో ద్రాక్షలో నున్న మాధుర్యమును నింపవలెను అని కవి ప్రార్థించుటవలన అమ్మవారి మన్దహాసములో వాటి మాధుర్యమును మించిన మాధుర్యమున్నది. దానిని కోరుట అత్యాశయని భావించిన కవి తేనె బెల్లము ద్రాక్షలోనుండు మాధుర్యమును తన వాక్కులకు ప్రసాదింపవలెనని కోరుచున్నాడు. శివుడు చూచినప్పుడు సిగ్గుతో మన్దహాసమునకు సంకోచమేర్పడును. సిగ్గుతోడి సంకోచముతో కూడిన మన్దహాసము శివునకు మరింత మధురముగా తోచును. ఈ శ్లోకమున క్షకారము బహువారావృత్తమైనది. కావున వృత్త్యనుప్రాసమను పేరుగల శబ్దాలంకారమున్నది. అమ్మవారి చిఱునవ్వు కాంతులు చన్ద్రకిరణము నాక్షేపించు చిఱుదివ్వెలని చెప్పుటవలన రూపకాలంకారమున్నది. ఆ చిఱుదివ్వెలు చన్ద్రుని కాన్తుల నాక్షేపించుట వింతకాదు. చిఱుదివ్వె వెలుగులు వెన్నెల వ్యాపించని చోట కూడ వ్యాపించుట మనమెరుగుదుము. హృదయగుహలోనికి చన్ద్రుని కాన్తులు ప్రసరించనే ప్రసరించవు.

యః	= ఏది (మన్దహాసమహిమ);
మహేశ్వరే	= శివునియందు;
నిరుపమప్రేమాంకురప్రక్రమమ్	= సాటిలేని ప్రేమయొక్క ఆవిర్భావారంభమును
నిత్యమ్	= ఎల్లప్పుడు;
సహజామ్	= సహజమైన;
మాధురీమ్	= మాధుర్యమును;
ఉన్నిద్రయన్	= మేలుకొలుపుచు;
ప్రకటీకరోతి	= ప్రకటించునో;
తత్తాదృక్	= అటువంటి ఆ;
తవ	= నీయొక్క;
మన్దహాసమహిమా	= చిఱునవ్వుయొక్క గొప్పతనము;
తన్మూర్ధ్నా	= ఆతని (శివుని)యొక్క తలచేత;
మానితామ్	= గౌరవింపఁబడిన;
సురనిమ్నగామ్ చ	= దేవనదిని గూడ;
ఇన్దోః	= చన్ద్రునియొక్క;
కలికామ్ చ	= కలను;
కథమ్	= ఎట్లు;
నిన్దతి	= నిన్దించుచున్నది?

తాత్పర్యము:–

అమ్మా! శివునియందు సహజమైన మాధురిని మేలుకొల్పుచు, సాటిలేని ప్రేమను ప్రకటించు నీ మన్దహాసమహిమ ఆ శివుడు తలదాల్చు దేవనదిని చన్ద్రకల నెట్లు నిన్దించుచున్నది?

వివరణము :–

ఎంత సురనదియైనను గంగ నిమ్నగ శివుని శిరమునుండి క్రిందుగా క్రిందుగా పోయి చివరకు సముద్రుని లోనికి చేరుచున్నది. కావున నిన్దకు పాత్రురాలే యని నిమ్నగా శబ్దము వ్యంజింపఁజేయుచున్నది. అమ్మవారి మన్దహాసము ఆమె ముఖచన్ద్రబింబముయొక్క సర్వస్వము దాని సమక్షమున చన్ద్రకల శివుడు ధరించిన ధరించు గాక, అది ఆ శిరమున కలామాత్రమై నిక్కుట తగదని **కలికా** శబ్దము వ్యంజింపఁజేయుచున్నది. ఉపమేయమైన మన్దహాసము ఉపమానములైన సురనిమ్నగా చన్ద్రకలలను నిందించుట చెప్పఁబడుటచే నిట ప్రతీపాలంకారమున్నది. ఈ ఉపమానోపమేయభావమునకు హేతువగు సమానధర్మము తెలుపని వేరుగా చెప్పనక్కఱ లేదు. శివుని యందలి అమ్మవారి ప్రేమ నిరుపమము. శివుడు మహేశ్వరుడు కదా! సాధారణేశ్వరులు తమ ఐశ్వర్యమునితరులకు

సంక్రమింపఁజేయఁజాలరు, శివుడు జీవులలో అట్టి కోరిక అనగా మహేశ్వరప్రాప్తి వాంఛయున్న వారికి తన ఈశ్వరత్వమును సంక్రమింపఁజేయగల్గుటయే యాతని ఈశ్వరత్వములోని మహత్వము. కావుననే యా మహేశ్వరుడు నిరుపముడు. ఆతనియం దమ్మవారి ప్రేమయు నిరుపమము. అమ్మవారి స్వాత్మయే మహేశ్వరుడు. స్వాత్మను మించి యొరుల ప్రేమించుట యసంభవము గదా!

అవ:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వునకు మాధుర్యము సహజమని చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున ఆ చిఱునవ్వునకు మాధుర్యముతో పాటు శైత్య వైశద్యములు కూడ సహజములు అని చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ యే మాధుర్యవిహారమణ్డపభువో యే శైత్యముద్రాకరా
యే వైశద్యదశావిశేషసుభగాస్తే మన్దహాసాఙ్కురాః।
కామాక్ష్యాస్సహజం గుణత్రయమిదం పర్యాయతః కుర్వతాం
వాణీగుమ్ఫనడమ్బరే చ హృదయే కీర్తిప్రరోహే చ మే॥ 78

ప్రతిపదార్థము:–

యే	= ఏవి;
మాధుర్యవిహారమణ్డపభువః	= మాధుర్యముయొక్క విహారమునకు మణ్డప ప్రదేశములో;
యే	= ఏవి;
శైత్యముద్రాకరాః	= చల్లదనముయొక్క చిహ్నములకు గనులో;
యే	= ఏవి;
వైశద్యదశావిశేషసుభగాః	= స్వచ్ఛతయను దశావిశేషముతో సున్దరములో;
తే	= ఆ;
కామాక్ష్యాః	= కామాక్షీదేవియొక్క;
మన్దహాసాంకురాః	= చిఱునవ్వు మొలకలు;
ఇదమ్	= ఈ;
సహజమ్	= సహజమైన;
గుణత్రయమ్	= గుణత్రయమును;
పర్యాయతః	= వరుసగా;
వాణీగుమ్ఫనడమ్బరే	= మాటల కూర్పును వెల్లడించుటయందు;
హృదయే చ	= హృదయమునందును;
కీర్తిప్రరోహే చ	= కీర్తిని పెంచుట యందును;
కుర్వతామ్	= చేయుగాక!

తాత్పర్యము:–

కామాక్షీదేవియొక్క మన్దహాసాంకురములు మాధుర్యగుణమునకు విహారమణ్టప ప్రదేశములు, శైత్యగుణమును ముద్రించునట్టివి, వైశద్య గుణముయొక్క విశేషస్థితిలో అందమైనట్టివి. ఆ సహజమాధుర్య శైత్యవైశద్య గుణములు మూడింటిలో మాధుర్యగుణము నా మాటలలో, శైత్యము నా హృదయములో, వైశద్యము నా కీర్తిలో ప్రకాశించుగాక.

వివరణము :–

అమ్మవారి మన్దహాసాంకురములు పర్యాయతః (క్రమముగా) మాధుర్య శైత్య వైశద్య గుణముల మూడింటిని వాణీగుమ్ఫనడమ్బరమున హృదయమున కీర్తి ప్రరోహమున కలిగించుగాక అని చెప్పుటవలన నీ శ్లోకమున క్రమాలంకారమున్నదని క్రమవాచిపర్యాయశబ్దప్రయోగముచేత స్పష్టమగు చున్నది. **గుణత్రయ**శబ్దప్రయోగముచే **ప్రకృతిస్వరూపిణి**యగు నమ్మవారి సత్త్వరజస్తమోగుణత్రయమునకు గాని పరమాత్మస్వరూపిణి యగు నమ్మవారు సచ్చిదానన్దములకు గాని ప్రతీకముగా నూహించుకొనుట కవకాశమేర్పడుచున్నది. ప్రథమ ద్వితీయ పాదాన్తములందు ముద్రాకరా, హాసాంకురా అని యుండుటచే పాదాన్తానుప్రాసయేర్పడుచున్నది.

అవ:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వు నందు జలధర్మమైన శైత్యమున్నట్లు చెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమున జలక్రియయగు ప్రక్షాళనము మనఃకర్మకముగా చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ కామాక్ష్యా మృదులస్మితాంశునికరా దక్షాన్తకే వీక్షణే
మన్దాక్షగ్రహిలా హిమద్యుతిమయూఖాక్షేపదీపాఙ్కురాః।
దాక్ష్యం పక్ష్మలయన్తు మాక్షికగుడద్రాక్షాభవం వాక్షు మే
సూక్ష్మం మోక్షపథం నిరీక్షితుమపి ప్రక్షాలయేయుర్మనః॥ 79

ప్రతిపదార్థము:–

దక్షాన్తకే	= శివునకు సమ్బన్ధించిన;
వీక్షణే	= చూపునందు;
మన్దాక్షగ్రహిలా	= సిగ్గు పట్టుకొన్న;
హిమద్యుతిమయూఖాక్షేప దీపాంకురాః	= చన్ద్రుని కిరణముల నాక్షేపించు చిఱుదివ్వెలగు;
కామాక్ష్యాః	= కామాక్షీదేవియొక్క;
మృదులస్మితాంశునికరాః	= మన్దహాసకాంతి సమూహములు;
మే	= నాయొక్క;
వాక్షు	= వాక్కులలో;

రంగే ఆకాశగంగకు, చన్ద్రునకు, తుమ్మిపూలమాలకు బూడిద పూతకు నున్నది. అమ్మవారి చిఱునవ్వు మీది ప్రేమలో తత్సమానవర్ణముగల వస్తువులను కూడ ప్రేమించుట ప్రేమికుడైన శివునకు సహజమే.

అవ:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వు నందు శివునకు గల ప్రేమ వర్ణింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారికి శివునందు గల ప్రేమ వర్ణింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ శ్రీకాఞ్చీపురదేవతే! మృదువచస్సౌరభ్యముద్రాస్పదం
ప్రౌఢప్రేమలతానవీనకుసుమం మన్దస్మితం తావకమ్।
మన్దం కన్దలతి ప్రియస్య వదనాలోకే సమాభాషణే
శ్లక్ష్ణే కుట్మలతి ప్రరూఢపులకే చాశ్లేషణే ఫుల్లతి॥ 82

ప్రతిపదార్థము:–

శ్రీకాంచీపురదేవతే	= శ్రీ కాంచీపుర దేవతా!
మృదువచస్సౌరభ్యముద్రాస్పదమ్	= మెత్తని మాటల సుగన్ధ చిహ్నమునకు స్థానమైన;
ప్రౌఢప్రేమలతానవీనకుసుమమ్	= ప్రౌఢమైన ప్రేమ యను తీగయొక్క క్రొత్త పూవైన;
తావకమ్	= నీకు సంబంధించిన;
మన్దస్మితమ్	= చిఱునవ్వు;
ప్రియస్య	= ప్రియుని (శివుని)యొక్క;
వదనాలోకే	= ముఖమును చూచుట యందు;
మన్దమ్	= మెల్లగా;
కన్దలతి	= అంకురించును;
శ్లక్ష్ణే	= స్నేహపూర్ణమైన;
సమాభాషణే	= మాట్లాడుట యందు;
కుట్మలతి	= మొగ్గదొడుగును;
ప్రరూఢపులకే	= మొలచిన పులకలుగల;
ఆశ్లేషణే చ	= కౌగిలింత యందును;
ఫుల్లతి	= వికసించును.

తాత్పర్యము:–

శ్రీ కాంచీపుర దేవతా! మృదువులైన మాటల సుగన్ధ చిహ్నములకు నెలవైన, ప్రౌఢ ప్రేమ యనెడి తీగకు క్రొత్తగా పుట్టిన పూవైన నీ చిఱునవ్వు శివుని చూడగానే అంకురించును. స్నేహపూర్వకమైన అతని తోడి సమ్భాషణ మారమ్భము కాగానే మొగ్గ దొడుగును. పులకాంకురములను కలిగించు నాతని యాలింగన సమయమున వికసించును.

అమ్మవారి చిఱునవ్వు కాంతులు హృదయగుహయందలి చీకటిని బోగొట్టగల చిఱుదివ్వెలనుటలో సందేహము లేదు. దీపము చిన్నదైనను పెక్కు దీపముల వెలిగింపజాలును. చన్ద్రకాంతుల కా లక్షణము లేదు. అందువలనను చన్ద్రకాంతులను మన్దహాసదీపాంకురము లాక్షేపించగలవు అని **దీపాంకుర** శబ్దములోని బహువచనము స్ఫురింపఁజేయుచున్నది. మనసు నిర్మలమైనప్పుడే మోక్షమార్గమును చూడగలదు. ఆ మార్గము కత్తియంచువలె సన్ననైనది. దానిని చూచుటకు మనసులో నేమాత్రము మాలిన్యముండరాదు. మాలిన్యముండకుండఁజేయవలెనన్న దానిని కడుగవలెను. దానిని కడుగుటకు అమ్మవారి మన్దహాసాంకురరూప జలములే సమర్థములు. **మన ఏవ మనుష్యాణాం, కారణమ్ బన్ధమోక్షయోః** మై.6.30 అను సూక్తి మలినమైన మనస్సు బన్ధమునకు హేతువు. నిర్మలమైన మనస్సు మోక్షమునకు హేతువు అని చెప్పుచున్నది. అజ్ఞానమునకు మలమను పేరు కూడ కానవచ్చును. మలక్షాలనము జలకృత్యము, అజ్ఞానమంధకార రూపము కావున దానిని దీపమే నివారింపగలదు. ఇట్లు జలదీపలక్షణములున్ననే మలాన్ధకార లక్షణములు గల అజ్ఞానమును నివారించుటకు వీలున్నది. కావుననే కవి మన్దహాసమునందు దీపారోపమును వాచ్యమొనర్చి జలారూపమును లక్ష్యమొనర్చినాడు.

అవ:– పై శ్లోకమున మనః ప్రక్షాళనము కోరఁబడినది. ఈ శ్లోకమున బుద్ధి ప్రక్షాలనము కోరఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ జాత్యా శీతలశీతలాని మధురాణ్యేతాని పూతాని తే
గాఙ్గానీవ పయాంసి దేవి! పటలాన్యల్పస్మితజ్యోతిషామ్।
ఏనఃపఙ్కపరమ్పరామలినతామేకామ్రనాథప్రియే!
ప్రజ్ఞానాత్సుతరాం మదీయధిషణాం ప్రక్షాలయన్తు క్షణాత్॥ 80

ప్రతిపదార్థము:–

ఏకామ్రనాథప్రియే	= ఏకామ్రేశ్వరుని ప్రియురాలవైన;
దేవి	= ఓ దేవీ!;
తే	= నీయొక్క;
అల్పస్మితజ్యోతిషామ్	= చిఱునవ్వు కాంతులయొక్క;
పటలాని	= గుంపులు;
గాంగాని	= గంగకు సంబంధించిన;
పయాంసి ఇవ	= జలములవలె;
జాత్యా	= జాతితో;
శీతలశీతలాని	= చల్లచల్లనివి;

మధురాణి	= ఇంపైనవి;
పూతాని	= పవిత్రములైనవి;
ఏనః పంకపరమ్పరామలినతామ్	= పాపములనెడి బురదల వరుసల మాలిన్యముగల;
మదీయధిషణామ్	= నా బుద్ధిని;
సుతరామ్	= మిక్కిలి;
ప్రజ్ఞానాత్	= ప్రజ్ఞానము వలన;
క్షణాత్	= క్షణకాలములో;
ప్రక్షాలయన్తు	= కడిగి వేయుగాక.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! నీ చిఱునవ్వు కాంతుల సమూహములు గంగాజలములవలె సహజముగా చల్లనివి, పవిత్రములైనట్టివి. అవి నా బుద్ధిలోని పాపపంకమును ప్రజ్ఞానమువలన క్షణకాలములో బాగుగా కడిగివేయుగాక.

వివరణము :-

అమ్మవారి చిఱునవ్వు కాంతుల సమూహములు గంగాజలములవలె చల్లనివి, పవిత్రములు అని చెప్పుటచే పూర్ణోపమాలంకారమున్నది. ఈ శ్లోకము నందును పూర్వశ్లోకము నందువలెనే ప్రక్షాలన క్రియ చెప్పఁబడుటచే అమ్మవారి చిఱునవ్వు కాంతుల సమూహములందు జలారోపము స్ఫురించుటచే రూపకాలంకారస్ఫూర్తి కలదు. ప్రజ్ఞానమా జలములధారగా గమనింప వలసియున్నది. **"ప్రజ్ఞానమ్ బ్రహ్మ"** అనునది నాలుగు మహావాక్యములలో ప్రథమము. బ్రహ్మము ప్రజ్ఞానరూపము కావున ప్రజ్ఞానము సమస్తపాప ప్రక్షాలనమున గంగాజలములధార. జ్ఞానములధారవలననే బుద్ధిదోషములు నశించును. జ్ఞానముల ధారలో విషయము సగుణ (సాకార) బ్రహ్మము. అట్టి బ్రహ్మముయొక్క ధ్యానము (జ్ఞానముల ధార) చేత బుద్ధికి విషయము కానిది విషము రూపము అయినది. **'జహదహజల్లక్షణ'** (భాగత్యాగ లక్షణా) వృత్తి లభ్యము అయినది. నిర్గుణ బ్రహ్మము **'యో బుద్ధేః పరతస్తు సః'** 3.42 అని భగవద్గీతలో పేర్కొనఁబడినది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి మన్దహాసాంకురములకు గంగాజలములతో పోలిక చెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమున ఆ పోలికయే శివుడు గంగను శిరమున దాల్చుటకు హేతువుగా నుత్ప్రేక్షింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ అశ్రాన్తం పరతన్త్రితః పశుపతిస్త్వన్మన్దహాసాఙ్కురైః
శ్రీకామాక్షి! తదీయవర్ణసమతాసఙ్గేన శఙ్కామహే।
ఇన్దుం నాకధునీం చ శేఖరయతే మాలాం చ ధత్తే నవై-
ర్వైకుణ్ఠైరవకుణ్ఠనం చ కురుతే ధూలీచయైర్భాస్మనైః॥ 81

ప్రతిపదార్థము:-

శ్రీకామాక్షి!	= ఓ శ్రీ కామాక్షీ దేవీ!
త్వన్మన్దహాసాంకురైః	= నీ చిఱునవ్వు మొలకల చేత;
పశుపతిః	= శివుడు ;
అశ్రాన్తమ్	= ఎల్లప్పుడు;
పరతన్త్రితః	= పరతంత్రను బొందినాడు;
తదీయవర్ణసమతాసంగేన	= నా చిఱునవ్వు రంగుతోడి పోలిక యందలి ఆసక్తిచేత ;
ఇన్దుమ్	= చన్ద్రుని;
నాకధునీమ్	= స్వర్గనదిని;
శేఖరయతే	= శిరోభూషణములుగా చేసికొనుచున్నాడు;
నవైః	= నూతనములైన;
వైకుంఠైః	= తుమ్మిపూలతోడి;
మాలాం చ	= మాలనుగూడ;
ధత్తే	= ధరించుచున్నాడు;
భాస్మనైః	= భస్మమునకు సంబంధించిన;
ధూలీచయైః	= పరాగముల సమూహముచేత;
అవకుణ్ఠనం చ	= మైపూతను గూడ;
కురుతే	= చేసికొనుచున్నాడు అని;
శంకామహే	= అనుకొనుచున్నాము.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి చిఱునవ్వు మొలకచేత శివుడు పూర్తిగా పరాధీనుడైనాడు. కావున ఆ చిఱునవ్వు రంగుయొక్క సామ్యమందలి ఆసక్తి చేతనే చన్ద్రుని స్వర్గనదిని శిరమున అలంకరించుకొన్నాడు. నూతనములైన తుమ్మి పూలమాల ధరించినాడు. బూడిదను పూతగా బూసికొన్నాడు అని అనుకొనుచున్నాము.

వివరణము :-

శివుడు శిరమున స్వర్గనదిని, చన్ద్రుని ధరించుటకు, తుమ్మిపూల మాలను ధరించుటకు, బూడిద పూసికొనుటకు అమ్మవారి చిఱునవ్వు మొలకచే పొందిన పరాధీనత కారణము కాకపోయినను కారణముగా చెప్పుటచే, శంకామహే అను క్రియను ప్రయోగించుటచే నీ శ్లోకమున ఉత్ప్రేక్షాలంకారము వాచ్యమైయున్నది. అమ్మవారి చిఱునవ్వు

అభూమిమ్	= చేరరాని చోటును;
అయతే	= పొందుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

ఓ కామాక్షీ దేవీ! నీ హాసప్రభామంజరి నీ ముఖకమలమునకు సహజాలంకారము. నీ వాక్కులకు శాశ్వత సఖి, నీ విలాసముల సమూహమునకు కేన్ద్రము, శివుని చూపులకు అమృతపు విందు. మన్మథలక్ష్మికి జీవనౌషధము, చన్ద్రకాన్తి కుచ్చాటన దేవత. ఆ హాసప్రభామంజరి వాక్కుల కందకుండనున్నది.

వివరణము :–

అమ్మవారి చిఱునవ్వునందు ముఖకమలసహజాలంకారత్వము వాణినిత్య సఖాత్వము, విభ్రమసంతతనవత్వము, పశుపతి దృక్సుధాపారణత్వము, మదన శ్రీ జీవాతుత్వము, శశిరుచ్యుచ్చాటన దేవతాత్వము ఆరోపితములగుటచే నీ శ్లోకమున మాలారూపకాలంకార మేర్పడుచున్నది. అమ్మవారి చిఱునవ్వు ననేక విధముల నీ శతకమున వర్ణించిన మూకకవి అమ్మవారి చిఱునవ్వు వాక్కుల కందరానిదని చెప్పుచున్నాడు. ఇట్లు చెప్పుటకూడ వాక్కే. వాక్కుల కందరానిదని వాక్కుతోడనే గదా చెప్పవలెను. పోతే అట్లని మూకకవి మౌనమును వహించినాడా? లేదు. ఇంకను వర్ణించుచునే యున్నాడు. వాక్కుల కందరానిదనుటలో తాత్పర్యము సమగ్రముగా వాక్కులతో నమ్మవారి చిఱునవ్వు వర్ణించుట సాధ్యము కానిదనియే. ఇంత వర్ణించినను ఆ వర్ణనము యత్కించి ద్వర్ణనమే కాని సమగ్రవర్ణనము కాదను సత్యము చెప్పుట కవియొక్క నిరహంకారతకు నిదర్శనము. నిర్గుణబ్రహ్మము వాక్కులకందరానిదే. కామాక్షీ దేవి సగుణబ్రహ్మస్వరూపిణి. సగుణ, నిర్గుణ శబ్దములలోని గుణ శబ్దము శబ్దప్రవృత్తి నిమిత్తములైన గుణజాతి క్రియాద్రవ్య సంజ్ఞల కుపలక్షణము. ప్రవృత్తి నిమిత్తములైన **జాతి గుణ క్రియా ద్రవ్యసంజ్ఞలులేని** నిర్గుణబ్రహ్మము వాక్కుల కందరానిదనుట ఉచితమే. కాని కామాక్షీ దేవి మన్దహాసము సగుణము కదా. వాక్కులకందరాని దగుట యెట్లు అను ప్రశ్నము కలుగును. సగుణము అనగా ఒకటి రెండు గుణములు కలదని, అనంత గుణములు కలదనియు చెప్పవచ్చును. అనంతగుణములు కలదైన మన్దహాసముకూడ నిర్గుణబ్రహ్మమువలె వాక్కుల కందరానిదే. అనంతగుణముల చెప్పుట యెవనికి సాధ్యము. ఏ వాక్కులనంత గుణముల చెప్పగలవు? ఏ వాక్కులును చెప్పలేవు. అమ్మవారి మందహాసము సగుణమైనను అనంతగుణములు కలదగుట వలన వాక్కులకందరానిదే యనుట నిస్సంశయము. ఏవో కొన్ని గుణములు చెప్పవచ్చును. మూకకవి కూడ అట్లే చెప్పినాడు. చెప్పఁబోవుచున్నాడు. ఆయన అమ్మవారి మన్దహాసము సమగ్రముగా చెప్పుట సాధ్యము కాదనియే తాత్పర్యము. దేవమనుష్యపశ్వాది శబ్దములు జాతివాచకములు; శ్వేతపీతాదిశబ్దములు గుణవాచకములు, జనకసంహారక పాచకాది శబ్దములు క్రియావాచకములు, శూలిదండ్యాదిశబ్దములు ద్రవ్య (యోగ)

వివరణము :–

అమ్మవారి చిఱునవ్వు నందామె మాటల సౌగన్ధ్యమున్నది. అది ఆ శివునిపై అమ్మవారి హృదయమునందలి ప్రౌఢప్రేమ యనెడి తీగ క్రొత్తగా పూచిన పూవు అని మాట యందు సౌగన్ధ్యము, ప్రేమయందు తీగయొక్క, అమ్మవారి చిఱునవ్వు నందు పుష్పముయొక్క ఆరోపముండుటచే రూపకాలంకార మేర్పడుచున్నది. అమ్మవారి చిఱునవ్వనెడి పువ్వుయొక్క **అంకుర దశ, కుట్మల దశ, వికాస దశ** వరుసగా వర్ణింపఁ బడుటచే క్రమాలంకారమున్నది.

అవ:– పై శ్లోకమున కామాక్షీదేవి **శ్రీకాంచీపురదేవత**గా పేర్కొనఁబడినది. ఈ శ్లోకమున శ్రీ కాంచీపుర నాయకుడైన **ఏకామ్రేశ్వరుని ప్రియతమ**గా పేర్కొనఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ కిం త్రైస్రోతసమమ్బికే పరిణతం స్రోతశ్చతుర్థం నవం
పీయూషస్య సమస్తతాపహరణం కింవా ద్వితీయం వపుః।
కింస్విన్నైకటికం గిరో మధురిమాభ్యాసాయ నవ్యం పయః
శ్రీకాఞ్చీపురనాయకప్రియతమే! మన్దస్మితం తావకమ్॥ 83

ప్రతిపదార్థము :–

శ్రీకాంచీపురనాయకప్రియతమే	= శ్రీకాంచీపురనాయకునకు ప్రియతమురాలవైన;
అమ్బికే	= అమ్మా! ;
తావకమ్	= నీకు సంబంధించిన;
మన్దస్మితమ్	= చిఱునవ్వు ;
త్రైస్రోతసమ్	= గంగకు సంబంధించిన ;
నవమ్	= క్రొత్తదైన;
చతుర్థమ్	= నాలుగవదైన;
సమస్తతాపహరణమ్	= అన్ని తాపములను బోఁగొట్టు;
స్రోతః	= ప్రవాహము;
పరిణతమ్ కిం	= పరిణమించినదా?
పీయూషస్య	= అమృతముయొక్క;
ద్వితీయమ్	= రెండవదైన;
వపుః కిం వా	= శరీరమా;
గిరః	= వాక్యముయొక్క;
మధురిమాభ్యాసాయ	= మాధుర్యము నభ్యసించుట కొఱకు;
నైకటికమ్	= సమీపమునందున్న;

నవ్యమ్	= కొత్తదైన;
పయః కింస్విత్	= పాలా?

తాత్పర్యము:–

ఏకామ్రేశ్వరుని ప్రియతమురాలవైన అమ్మా! నీ చిఱునవ్వు గంగయొక్క క్రొత్తదైన నాల్గవ ప్రవాహముయొక్క పరిణామమా? అమృతముయొక్క రెండవ శరీరమా? వాక్కుల మాధుర్యము నభ్యసించుటకు సమీపించిన క్రొత్తపాలా?

వివరణము :–

ఆకాశమునందు, భూమియందు పాతాళమునందు గంగ ప్రవహించినది. కావున గంగకు ఆకాశ ప్రవాహము (మన్దాకిని) భూప్రవాహము (హైమవతి) పాతాళ ప్రవాహము (భోగవతి) అను మూడు ప్రవాహములున్నవి కావున త్రిస్రోతస యను పేరేర్పడినది. అమ్మవారి చిఱునవ్వు ఆ గంగయొక్క నాల్గవ ప్రవాహమా? అమృతముయొక్క శరీరమొకటి దేవతలకు భోగ్యమై యున్నది. ఈ చిఱునవ్వు ఆ అమృతముయొక్క రెండవ శరీరమా? ఈ చిఱునవ్వు అమ్మవారి వాక్కుయొక్క మాధుర్యము నభ్యసించుటకు దగ్గరకు వచ్చిన క్రొత్తపాలా యని యొకే చిఱునవ్వు మూడు విధములుగా నుల్లేఖింపఁబడుట వలన నీ శ్లోకమున నుల్లేఖాలంకారమున్నది. అమ్మవారి చిఱునవ్వు గంగయొక్క నాల్గవ ప్రవాహమా, అమృతముయొక్క రెండవ శరీరమా, నవ్యమైన పాలా, యనుట వలన తాద్రూప్యరూపకాలంకారము స్ఫురించుచున్నది. గంగ ఒక విధమైన ఆధ్యాత్మిక (శారీరక) మైన తాపమును హరింపఁగలదే కాని మరొక విధమైన ఆధ్యాత్మిక (మానసిక) మైన తాపము హరింపఁజాలదు. కావున సమస్త తాపముల హరించుటకు నాల్గవ ప్రవహముగా పరిణమించినదా యేమి? పీయూషముయొక్క యొక శరీరము దేవతా భోగ్యమే కాని పరదేవతా (శివ) భోగ్యముకాదు. ఆ లోపమునపహరించి పరదేవతా (శివ) భోగ్యమగుటకు ద్వితీయశరీరము ధరించినదా యేమి? పాలకు అమ్మవారి చిఱునవ్వు నందలి మాధుర్యము లేదు. కావున శివుడు పాలు త్రాగనే లేదు. పాలసముద్రములో పుట్టిన విషమును త్రావినాడు. చివఱకు మాతృస్తన్యమును కూడ గ్రోల లేదు అని పాలు క్రొత్తరూపు ధరించి అమ్మవారి వాక్కుయొక్క మాధుర్యము నభ్యసించుటకు ఆమె చిఱునవ్వును సమీపించినదా యేమి యను నిట్టి భావము స్ఫురించుటచే నీ శ్లోకమున మాలోత్ప్రేక్షాలంకారస్ఫూర్తి యున్నది. శివుడేమి చూచి గంగను నెత్తికెక్కించు కొన్నాడు. గంగ దేవతలనదియే. ఆ దేవతలు ప్రలయమున మరణించువారేకదా వారి నదికి (దేవతానదికి) ప్రలయమున నాశముండదా తనవలెనది శాశ్వతమైనదా? అని అమ్మవారు మందహాస మొనర్చినది. శివుడు దేవతలందఱితో పాటు అమృతమును త్రావియున్నచో వారివలె ప్రళయమున నశింపకుండుట యెట్లు? ఆ నశింపకుండుట తన మాంగల్యమహిమ యని శివుడెఱుగడా యని అమ్మవారు మందహాసమొనర్చినది. పాపము శివుడు తల్లి పాలరుచినెఱుగనివాడు.

తన భక్తకుమారులకు మాత్రము తన చనుబాల రుచి తెలియును, భర్తకు పాలరుచిని మించిన మాధుర్యము కల మందహాసమొనర్చి శివునానందింపఁజేసినది.

అవ:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వు ఆమె వాక్కులయొక్క మాధుర్యము నభ్యసించుటకు వచ్చిన పాలయొక్క క్రొత్తరూపుగా వర్ణింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున వాక్కులకు **స్నేహితురాలుగా** అమ్మవారి హాసప్రభామంజరి వర్ణింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ భూషా వక్త్రసరోరుహస్య సహజా వాచాం సఖీ శాశ్వతీ
నీవీ విభ్రమసన్తతేః పశుపతేస్సౌధీ దృశాం పారణా।
జీవాతుర్మదనశ్రియశ్శశిరుచేరుచ్చాటనీ దేవతా
శ్రీకామాక్షి! గిరామభూమిమయతే హాసప్రభామఞ్జరీ॥ 84

ప్రతిపదార్థము:–

శ్రీకామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
తే	= నీయొక్క;
హాసప్రభామంజరీ	= నవ్వుల కాంతుల గుత్తి;
వక్త్రసరోరుహస్య	= ముఖకమలమునకు;
సహజా	= సహజమైన;
భూషా	= అలంకారము;
వాచామ్	= వాక్కులకు;
శాశ్వతీ	= శాశ్వతమైన;
సఖీ	= స్నేహితురాలు;
విభ్రమసన్తతేః	= విలాససమూహమునకు;
నీవీ	= పోకముడి;
పశుపతేః	= శివునియొక్క;
దృశామ్	= చూపులకు;
సౌధీ	= అమృతసమ్బన్ధమైన;
పారణా	= విందు;
మదనశ్రియః	= మన్మథలక్ష్మికి;
జీవాతుః	= జీవనౌషధము;
శశిరుచేః	= చన్ద్రకాన్తికి;
ఉచ్చాటనీ	= వెడలకొట్టు;
దేవతా	= దేవతయునై;
గిరామ్	= వాక్కులయొక్క;

శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితద్యుతితతిర్బిమ్బోష్ఠకాన్త్యఙ్కురైః–
శ్చిత్రాం విద్రుమముద్రితాం వితనుతే మౌక్తీం వితానశ్రియమ్॥ 87

ప్రతిపదార్థము:–

శ్రీ కామాక్షీ! = ఓ శ్రీ కామాక్షీదేవీ!
విలసల్లావణ్యలీలానటీరంగస్య = ప్రకాశించు సౌందర్యమనెడి లీలానటికి రంగస్థలమైన;
తవ = నీయొక్క;
ఉత్తుంగస్తనమణ్డలస్య = ఎత్తైన స్తనప్రదేశముయొక్క;
స్ఫుటమూర్ధ్వసీమని = స్పష్టమైన పైభాగమున;
ముహుః = మాటిమాటికి;
ప్రాకాశ్యమ్ = ప్రకటనమును;
అభ్యేయుషీ = పొందుచున్నట్టి;
(తవ–నీయొక్క) స్మితద్యుతితతిః = చిఱునవ్వు కాంతుల సమూహము;
బిమ్బోష్ఠకాన్త్యంకురైః = దొండపండువంటి పెదవి కాంతుల మొలకలచే;
చిత్రామ్ = విచిత్రమై;
విద్రుమముద్రితామ్ = పగడపు ముద్రలు గల;
మౌక్తీమ్ = ముత్తెములకు సంబంధించిన;
వితానశ్రియమ్ = చాందిని (పందిరి)యొక్క శోభను;
వితనుతే = విస్తరింపఁజేయుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

అమ్మవారి సౌన్దర్యమనెడి లీలానటియొక్క రంగస్థలమే ఆమె ఎత్తైన స్తనమణ్డలము. దాని పైభాగమున మాటిమాటికి మెఱయుచున్న చిఱునవ్వు కాంతుల గుంపు దొండపండువంటి పెదవియొక్క ఎఱుపు కాంతితో కూడి పగడపు ముద్రలుగల ముత్తెముల పందిరియొక్క శోభను విస్తరింపఁజేయుచున్నది.

వివరణము :–

అమ్మవారి స్తనమండలము లావణ్యలీలానటీరంగముగా రూపింపఁబడుటవలన రూపకాలంకార మేర్పడుచున్నది. బిమ్బోష్ఠకాన్త్యంకురములతో కూడిన అమ్మవారి స్మితద్యుతితతి పగడపుముద్రలుగల ముక్తావితానశ్రీని విస్తరింపఁజేయుచున్నదని చెప్పుటచే స్మితద్యుతితతికి ముక్తావితానమునకు ఉపమానోపమేయభావము స్ఫురించుటచే ఉపమాలంకార ధ్వని యున్నది.

వాచకములు, (సివ) డిత్థడవిత్థాదిశబ్దములు సంజ్ఞావాచకములు, వీనిలో నేవి కూడ సగుణబ్రహ్మను చెప్పజాలవు. సర్వజాతియుక్తము సర్వగుణయుక్తము సర్వక్రియావంతము సర్వ ద్రవ్యవంతము సర్వశబ్దైకార్థమునగు సగుణబ్రహ్మము కొన్ని గుణములు కొన్ని క్రియలు స్వీకరించి కాంచీపురమున నవతరించి నందుననే ఈ మాత్రముగానైన కవుల వాక్కులు ప్రసరించుచున్నవి. అవతారమనగా అనంతగుణక్రియాదిమత్సగుణబ్రహ్మము కొన్ని గుణములు స్వీకరించి క్రిందకు దిగివచ్చుట.

అవ:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి హాసప్రభయందు కొన్ని రూపణములు చెప్పఁబడినవి. ఈ శ్లోకమున మరి కొన్ని రూపణములు చెప్పఁబడుచున్నవి.

శ్లో॥ సూతిశ్శ్వేతిమకన్దలస్య వసతిశ్శృఙ్గారసారశ్రియః
పూర్తిః సూక్తిఝరీరసస్య లహరీ కారుణ్యపాథోనిధేః।
వాటీ కాచన కౌసుమీ మధురిమస్వారాజ్యలక్ష్మ్యాస్తవ
శ్రీకామాక్షి! మమాస్తు మఙ్గలకరీ హాసప్రభాచాతురీ॥ 85

ప్రతిపదార్థము:–

శ్రీకామాక్షి = ఓ కామాక్షీదేవీ!;
శ్వేతిమకన్దలస్య = తెలుపు మొలకకు;
సూతిః = జన్మస్థానము;
శృంగారసారశ్రియః = శృంగారసారలక్ష్మికి;
వసతిః = నివాసస్థానము;
సూక్తిఝరీరసస్య = సూక్తిప్రవాహరసమునకు;
పూర్తిః = నిండైన;
లహరీ = ప్రవాహము;
మధురిమస్వారాజ్యలక్ష్మ్యాః = మాధుర్యస్వారాజ్యలక్ష్మికి;
కాచన = ఒకానొక;
కౌసుమీ = పుష్పసమ్బన్ధమైన;
వాటీ = తోటయునయిన;
తవ = నీయొక్క;
హాసప్రభాచాతురీ = నవ్వుకాంతి నైపుణ్యము;
మమ = నాకు;
మంగలకరీ = శుభముల కలిగించునది;
అస్తు = అగుగాక.

తాత్పర్యము:-

తెలుపుమొలకయొక్క జన్మస్థానము, శృంగారసారలక్ష్మి యొక్క నివాసస్థానము, సూక్తిప్రవాహరసముయొక్క సంపూర్ణత, దయాసముద్రముయొక్క ప్రవాహము, మాధుర్యస్వారాజ్యలక్ష్మియొక్క ఒకానొక పూలతోటయు నయిన అమ్మవారి హాసప్రభాచాతురి నాకు శుభముల గలిగించున దగుగాక!

వివరణము :-

ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వునందు శ్వేతిమకన్దలసూతిత్వము, శృంగారసారలక్ష్మీ నివాసత్వము, సూక్తిప్రవాహరసపూర్తిత్వము, దయాసముద్ర ప్రవాహత్వము, మధురిమస్వారాజ్యలక్ష్మీకుసుమవాటీత్వము ఆరోపింపఁబడినందున మాలారూపకాలంకార మేర్పడుచున్నది. అమ్మవారు మధురిమ సర్వస్వము అని చెప్పుటకు సర్వమాధుర్యములలో శ్రేష్ఠము అని చెప్పుటకు **మధురిమస్వారాజ్యలక్ష్మీ** శబ్ద ముపయోగింపఁబడినది. ఆమె స్వాయంభువ, స్వయం విరాజమాన. ఆమె మృదువుగా నవ్వినది. అంతే ఆమె విహరించు పూలతోట యేర్పడినది. ఆ మన్దహాసము శాశ్వతము. ఆమెకు దుఃఖగన్ధము లేదు. ఆ మన్దహాస మానన్దసుగన్ధిలము.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వు మంగలసామాన్యమునకై ప్రార్థింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున (అజ్ఞాన) తమో నివారణమునకై ప్రార్థింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ జన్తూనాం జనిదుఃఖమృత్యులహరీసన్తాపనం కృన్తతః
ప్రౌఢానుగ్రహపూర్ణశీతలరుచో నిత్యోదయం బిభ్రతః।
శ్రీకామాక్షి! విసృత్వరా ఇవ కరా హాసాఙ్కురాస్తే హఠా-
దాలోకేన నిహన్యురన్ధతమసస్తోమస్య మే సన్తతిమ్॥ 86

ప్రతిపదార్థము:-

శ్రీ కామాక్షి!	= ఓ శ్రీ కామాక్షీ దేవీ!
జన్తూనామ్	= ప్రాణులయొక్క;
జనిదుఃఖమృత్యులహరీసన్తాపనమ్	= జన్మదుఃఖ మృత్యుప్రవాహముల సన్తాపమును;
కృన్తతః	= కత్తిరించు;
ప్రౌఢానుగ్రహపూర్ణశీతలరుచః	= గొప్ప అనుగ్రహమనెడి పూర్ణచన్ద్రునియొక్క;
నిత్యోదయమ్	= నిత్యాభివృద్ధిని;
బిభ్రతః	= మోయు;
తే	= నీయొక్క;
హాసాంకురాః	= నవ్వుమొలకలు;
విసృత్వరాః	= వ్యాపించు;
కరాః+ఇవ	= కిరణములవలె;
హఠాత్	= ఆకస్మికముగా;
ఆలోకేన	= వెలుగు చేత;
మే	= నాయొక్క;
అన్ధతమసస్తోమస్య	= (అజ్ఞాన) చీకట్లగుంపుయొక్క;
సన్తతిమ్	= పరంపరను;
నిహన్యుః	= నశింపఁజేయుగాక!

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి చిఱునవ్వులు ప్రాణుల జన్మదుఃఖమృత్యుప్రవాహముల వలన కలుగు పరితాపమును కత్తిరించునట్టివి. ప్రౌఢానుగ్రహ మనెడి పూర్ణ చన్ద్రునియొక్క నిత్యాభివృద్ధిని మోయునట్టివి. అట్టి చిఱునవ్వులు వ్యాపించు కిరణములవలె హఠాత్తుగా నా హృదయమున వెలిగి అందున్న అజ్ఞానాంధకార సమూహముల పరంపరను నశింపఁజేయుగాక!

వివరణము :-

అమ్మవారి చిఱునవ్వులు చన్ద్రకిరణములతో పోల్చఁబడుటచే నీ శ్లోకమున నుపమాలంకారమున్నది. చన్ద్రకిరణములు శారీరకమైన సన్తాపమును నశింపఁజేయును. అమ్మవారి చిఱునవ్వులు శారీరకమానసికములైన జన్మప్రవాహము వలన, దుఃఖప్రవాహమువలన, మృత్యుప్రవాహమువలన, కలుగు సన్తాపము నంతను హరించును. అమ్మవారి చిఱునవ్వు ఆమె ప్రౌఢానుగ్రహమును సూచించును కావున ప్రౌఢానుగ్రహ మనెడి పూర్ణచన్ద్రునియొక్క నిత్యాభివృద్ధిని చేయునని చెప్పఁబడినది. చన్ద్రకిరణములు హఠాత్తుగా ప్రవేశించి వెలుగవలెనన్నచో నింటి కప్పునకో గోడకో రంధ్రమేర్పడవలెను. హృదయము నం దమ్మవారు నిలచియే యున్నందున ఆమె పెదవులు ఆమె హృదయములోని ప్రౌఢానుగ్రహము కారణముగా హఠాత్తుగ విప్పుకొనిన చాలును. హృదయమున వ్యాపించు చన్ద్రకిరణములవలె అమ్మవారి చిఱునవ్వులు హృదయమందలి అన్ధకార (అజ్ఞాన)మును నశింపఁజేయును. చిఱునవ్వులంధకార (అజ్ఞాన)మును నశింపఁజేయుగాక యనుటచే చిఱునవ్వులందు కాంతుల యారోపము స్ఫురించుటచే నీ శ్లోకమున రూపకాలంకార స్ఫూర్తియున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వుయొక్క **తెలుపు** వర్ణింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున పెదవుల మెఱుపుతో కూడిన చిఱునవ్వుయొక్క తెలుపు వర్ణింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ ఉత్తుఙ్గస్తనమణ్డలస్య విలసల్లావణ్యలీలానటీ-
రఙ్గస్య స్ఫుటమూర్ధ్వసీమని ముహుః ప్రాకాశ్యమభ్యేయుషీ।

ఇది యంతయు అమ్మవారి అనుగ్రహముననే కలుగును. ఆ యనుగ్రహమునే ఆమె మన్దస్మితము సూచించును. సత్కర్మలకు నిర్మలత్వము ఫలముగా లభింపవలెనన్న ఫలప్రదాత్రియగు నమ్మవారి యనుగ్రహ మావశ్యకము.

అవ:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వులేశమువలన సేవకులకు లాభములు కొన్ని పేర్కొనబడినవి. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి హాసము వలన **జీవుల సంసారమే హింసింపబడునని** చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ ఆకర్షన్నయనాని నాకిసదసాం శైత్యేన సంస్తమ్భయ–
న్నిన్దుం కిం చ విమోహయన్పశుపతిం విశ్వార్తిముచ్చాటయన్।
హింసన్ సంసృతిడమ్బరం తవ శివే! హాసాహ్వయో మాన్త్రికః
శ్రీకామాక్షి! మదీయతాపతమసోవిద్వేషణే చేష్టతామ్॥ 90

ప్రతిపదార్థము:–

శివే = మంగలస్వరూపురాలవైన;
శ్రీకామాక్షి = ఓ శ్రీ కామాక్షీదేవీ!
నాకిసదసామ్ = దేవతల సభలలో నున్న వారియొక్క;
నయనాని = కన్నులను;
ఆకర్షన్ = ఆకర్షించుచు;
శైత్యేన = చల్లదనముతో;
ఇన్దుమ్ = చన్ద్రుని;
సంస్తమ్భయన్ = బాగుగా స్తంభింపఁజేయుచు;
కిం చ = మరియు;
పశుపతిమ్ = శివుని;
విమోహయన్ = మోహింపఁజేయుచు;
విశ్వార్తిమ్ = జగముయొక్క పీడను;
ఉచ్చాటయన్ = వెడల గొట్టుచు;
సంసృతిడమ్బరమ్ = సంసారవిలాసమును;
హింసన్ = హింసించుచు;
తవ = నీయొక్క;
హాసాహ్వయః = నవ్వను పేరుగల;
మాన్త్రికః = మాన్త్రికుడు;
మదీయతాపతమసో విద్వేషణే = నా తాపమనెడి చీకటిని ద్వేషించుటయందు;
చేష్టతామ్ = పూనుకొనుగాక!

అవ:– పై శ్లోకమున బిమ్బోష్ఠకాన్త్యంకురములతో నెఱ్ఱవారిన అమ్మవారి తెల్లని స్మితము వర్ణింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి ముఖమునకు మరింత తెల్లదనము సంపాదించునది యామె స్మితమని వర్ణింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ స్వాభావ్యాత్తవ వక్త్రమేవ లలితం సన్తోషసమ్పాదనం
శమ్భోః కిం పునరఞ్చితస్మితరుచః పాణ్డిత్యపాత్రీకృతమ్।
అమ్భోజం స్వత ఏవ సర్వజగతాం చక్షుఃప్రియంభావుకం
కామాక్షి! స్ఫురితే శరద్వికసితే కీదృగ్విధం భ్రాజతే॥ 88

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి! = ఓ కామాక్షీ దేవీ!
తవ = నీయొక్క;
వక్త్రమ్ = ముఖము;
స్వాభావ్యాత్ ఏవ = స్వాభావికముగానే;
లలితమ్ = అందమైనది;
శమ్భోః = శివునకు;
సంతోషసమ్పాదనమ్ = సంతోషమును కలిగించునట్టిది;
అంచితస్మితరుచః = పూజితమైన చిఱునవ్వు కాంతియొక్క ;
పాండిత్యపాత్రీకృతమ్ = పాండిత్యమునకు పాత్రముగా చేయబడినచో;
కిం పునః = ఇక చెప్పవలసినదేమున్నది?;
అమ్భోజమ్ = కమలము;
స్వత ఏవ = తనకు తానుగానే;
సర్వజగతామ్ = సర్వలోకములయొక్క;
చక్షుఃప్రియంభావుకమ్ = కన్నులకు ప్రియముగా ననిపించునట్టిది;
స్ఫురితే = వికసించినచో;
శరద్వికసితే = శరదృతువున వికసించినచో;
కీదృగ్విధమ్ = దేని విధముగా (ఎంత అందముగా) ;
భ్రాజతే? = ప్రకాశించును?

తాత్పర్యము:–

అమ్మవారి ముఖము స్వాభావికముగానే అందమైనది. శివునకు సంతోషమును గలిగించునట్టిది. ఇక నా ముఖము చిఱునవ్వు కాంతికి పాత్రమైనచో చెప్పవలసినదేమున్నది. కమలము స్వయముగానే సర్వలోకములకు కనువిందొనర్చును. అది వికసించినచో అందునా శరదృతువున వికసించినచో ఇంకెట్లు ప్రకాశించునో?

వివరణము :-

అమ్మవారి చిఱునవ్వుతో కూడిన ముఖమునకు శరద్వికసిత కమలము దృష్టాంతముగా చెప్పఁబడుటచే నీ శ్లోకమున దృష్టాంతాలంకారమున్నది. అమ్మవారి చిఱునవ్వు కాంతియొక్క పాండిత్యమనగా తెల్లదనమే. **పాండిత్య**శబ్దము పాండు (పాండివం) శబ్దస్ఫోరకము గదా. పాండిత్యమనగా జ్ఞానము. అది తెల్లనిదనుట కవి సమయము. ఆ విధముగా కూడా పాండిత్య శబ్దము పాండిమ (తెల్లదన)మును సూచించును. శంభు సంతోషసంపాదన, సర్వజగచ్చక్షుః ప్రియంభావుక శబ్దములు, అంచితస్మితరుచిపాండిత్య పాత్రీకృత, శరద్వికసిత శబ్దములు, దృష్టాంతాలంకారమునకు కావలసిన బింబప్రతిబింబభావము నందించుచున్నవి. అమ్మవారి **ముఖము** 1) లలితము 2) శంభుసంతోష సంపాదనము 3) స్మితరుచిపాండిత్యపాత్రీకృతము. **కమలము** 1) స్ఫురితము 2) సర్వజగచ్చక్షుః ప్రియంభావుకము 3) శరద్వికసితము ఉపమానోపమేయములైన ముఖకమలములయొక్క పై విశేషణములు వాని ఏకోత్తరసమృద్ధి శోభా సూచకములు. కమలము సర్వజగచ్చక్షుఃప్రియంభావుకముకాగా అమ్మవారి ముఖము శంభువునకు మాత్రమే సంతోషసంపాదనమగుట అమ్మవారి ముఖమునకు న్యూనత్వము కలిగించదా? అను ప్రశ్న యొకటి యుదయించును. ముఖముపమేయము కావున న్యూనత్వముచితమే యనుట యొక సమాధానము. శివుడు సర్వజగద్రూపుడగుటచే అమ్మవారి ముఖము సర్వజగత్సంతోష సంపాదకమనుట మరియొక సమాధానము. **ఆత్మా వై పుత్రనామాసి** కౌ.2.11 అను శ్రుతి ననుసరించి శివునకు తత్పుత్రప్రాయములైన సర్వజగములకు అభేదము ఘటించుచున్నది. భర్తయైన శివునకు సంతోషమును కలిగించినట్లే సర్వ జగములకు సంతోషమును గలిగించునట్టి దమ్మవారి ముఖమనుట మరొక సమాధానము.

అవ॥:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి స్మితము పితృపుత్ర భావాపన్నములైన శంభు సర్వ జగత్సంతోష జనకమని చెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి స్మితము ఆమె సేవకులకు కలిగించు వివిధ లాభములు పేర్కొనఁబడుచున్నవి.

శ్లో॥ పుమ్భిర్నిర్మలమానసైర్విదధతే మైత్రీరసం నిర్మలం
కర్తుం కర్మలయం చ నిర్మలతమాం కీర్తిం లభన్తేతరామ్।
సూక్తిం పక్ష్మలయన్తి నిర్మలగుణాం యత్తావకాస్సేవకా-
స్తత్కామాక్షి! తవ స్మితస్య కలయా నైర్మల్యసీమానిధేః॥ 89

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి! = ఓ కామాక్షీదేవీ!
తావకాః = నీకు సంబంధించిన;
సేవకాః = సేవకులు;
నిర్మలమానసైః = స్వచ్ఛమైన;
మైత్రీరసమ్ = స్నేహరసమును;
విదధతే = చేయుచున్నారు;
కర్మలయమ్ = కర్మముల నాశమును;
కర్తుమ్ = చేయుటకు;
నిర్మలతమామ్ = మిక్కిలి స్వచ్ఛమైన;
పుమ్భిః = పురుషులతో;
కీర్తిమ్ = యశమును;
లభన్తేతరామ్ = అధికముగా పొందుచున్నారు;
నిర్మలగుణామ్ = ప్రసాదగుణముగల;
సూక్తిమ్ = సుభాషితమును;
పక్ష్మలయన్తి యత్ = మేలుకొలుపుచున్నారు అనునది యేది గలదో;
తత్ = అది;
తవ = నీయొక్క;
నైర్మల్యసీమానిధేః = స్వచ్ఛతయొక్క హద్దుకు స్థానమైన;
స్మితస్య = చిఱునవ్వుయొక్క;
కలయా = లేశము చేతనే (యేర్పడుచున్నది).

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! నీ సేవకులు కర్మలనాశముకొఱకు శుద్ధమనస్కులైన పురుషులతోనే మైత్రి నొనరించెదరు. కర్మలంతమై నిర్మల కీర్తి నొందుచున్నారు. ప్రసాదగుణముగల సుభాషితమును మేలుకొలుపుచున్నారు. ఇది యంతయు నిర్మలత్వమునకు చివరి హద్దైన నీ చిఱునవ్వుయొక్క లేశముచేతనే యేర్పడు చున్నది.

వివరణము :-

అమ్మవారు తన సేవకులను చూచి మన్దహాస మొనరించును. సేవకులప్పటినుండి కర్మవినాశనము కొఱకై నిర్మలమనస్కులైన వారితోడనే మైత్రి నొనరించెదరు. నిర్మలమైన కీర్తి నొందెదరు. ప్రసాదగుణభూయిష్ఠమైన వాక్కు పల్కెదరు. అమ్మవారి చిఱునవ్వు నైర్మల్యసీమానిధి. కావున ఆమె చిఱునవ్వుయొక్క అల్ప ప్రసారముయొక్క మహత్త్వ మిట్లుండగా సంపూర్ణప్రసారముచేత నింకెంత లాభము సేవకులకు కలుగునో చెప్పరాదను వస్తువు ఈ శ్లోకమున ధ్వనించుచున్నది. **శారీరకనిర్మలత స్నానాదుల వలన కలుగును. మానసికనిర్మలత సత్యదయాదిగుణముల వలన కలుగును.** ఆ గుణములు అమ్మవారి అనుగ్రహము చేతనే ఆమె సేవకులకు లభించుటకు వీలుగా నిర్మలమానసులు తారసపడుదురు. వారి సహవాసమున నమ్మవారి సేవకుల మనస్సులును నిర్మలములగును.

వివరణము :-

వెన్నెల వెల్లివిరియునపుడు సముద్రము పొంగుట కవి సమయము. విజ్ఞానశాస్త్రసిద్ధము కూడా. భక్తుల ప్రతిభ సముద్రముయొక్క చాతురిని పొందుననుటలో భక్తుల ప్రతిభకు సముద్రమునకు ఉపమానోపమేయభావము స్ఫురించుటచే ఉపమాలంకారము వ్యంగ్యమగుచున్నది. దౌర్గత్యప్రసారములు తమఃపటలికాసాధర్మ్యమును వహించుచున్నవనుటచే యుపమాలంకారము దాదాపు వాచ్యమైనదనియే చెప్పవచ్చును. వెన్నెల వెల్లివిరిసినపుడు చీకట్లు నశించునట్లు అమ్మవారి చిఱునవ్వు వెల్లివిరియగా దౌర్గత్యప్రసారములు నశించును. అట్లే భక్తుల ప్రతిభాసమున్మేషణము సముద్రము పొంగినట్లు పొంగిపోవుననుట ఫలితార్థము. చన్ద్రుడు కైరవములకు (తెల్లకలువలకు) సహచరుడు కావున కైరవసాహచర్యపదవి యనగా చన్ద్రత్వం లేక చన్ద్రకాన్తి, అమ్మవారి చిఱునవ్వు వెన్నెల కావున వెన్నెల వెల్లివిరియునపుడు జరుగు చీకట్లు (దౌర్గత్యములు) నశించుట, సముద్రము (భక్తుల ప్రతిభ) పొంగుట వంటి కార్యములు జరుగకుండ నెట్లుండును.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వునకు చన్ద్రకాన్తితోడి సార్వ కాలికమైన పోలిక చెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమున మన్దారాదులతోడి పోలిక అమ్మవారి చిఱునవ్వునకు కాదాచిత్కమని చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ మన్దారాదిషు మన్మథారిమహిషి! ప్రాకాశ్యరీతిం నిజాం
కాదాచిత్కతయా విశఙ్క్య బహుశో వైశద్యముద్రాగుణః।
శ్రీకామాక్షి! తదీయసఙ్గమకలామన్దీభవత్కౌతుకః
సాతత్యేన తవ స్మితే వితనుతే స్వైరాసనావాసనామ్॥ 93

ప్రతిపదార్థము:-

మన్మథారిమహిషి!	= మన్మథుని శత్రువు (శివుని)యొక్క పట్టపురాణివైన;
శ్రీకామాక్షి!	= ఓ శ్రీకామాక్షీదేవీ!;
మన్దారాదిషు	= మన్దారాదులయందు;
నిజామ్	= తన;
ప్రాకాశ్యరీతిమ్	= ప్రకటనపద్ధతిని;
కాదాచిత్కతయా	= ఎప్పుడో ఒకప్పుడు మాత్రమే యుండునదగుటచేత;
బహుశః	= పెక్కు మార్లు;
విశంక్య	= ఆలోచించి;

తాత్పర్యము:-

ఓ శివా! కామాక్షీ దేవీ! దేవతల సభలలో నున్నవారియొక్క కన్నుల నాకర్షించుచు, చల్లదనముతో చన్ద్రుని స్ఫురింపఁజేయుచు, శివుని మోహింప జేయుచు, లోకబాధను వెడలగొట్టుచు, సంసారవిలాసమును హింసించుచు, నీ నవ్వను మాన్త్రికుడు ఇక నా తాపమనెడి చీకటిని ద్వేషించుటకుఁబూనుకొనుగాక!

వివరణము :-

ఆకర్షణము, స్తంభనము, మోహనము, ఉచ్చాటనము, హింసనము, విద్వేషణము మొదలగు పనులు మాన్త్రికక్రియలు. ఈ పనుల నాచరించు నమ్మవారి నవ్వు మాన్త్రికుడని చెప్పుట వలన నీ శ్లోకమున రూపకాలంకార స్ఫూర్తి యున్నది. దేవతల కన్నులయొక్క ఆకర్షణము, చన్ద్రునియొక్క స్తమ్భనము, శివునియొక్క మోహనము, విశ్వార్తియొక్క ఉచ్చాటనము, సంసారవిలాసముయొక్క హింసనము, చేసిన అమ్మవారి నవ్వు అను మాన్త్రికునకు చేయవలసిన మాన్త్రికా క్రియయేయైన విద్వేషణము ఒకటి మిగిలినది. ఆ మాన్త్రికుడు నా తాపమను తమస్సుయొక్క విద్వేషణ మాచరించినచో నదియు పూర్తియగును, అను వస్తువు ఇచ్చుట వ్యంగ్యమగుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున తాపము **తమస్సు**గా రూపింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున తాపము **అనలము**గా రూపింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ క్షేపీయః క్షపయన్తు కల్మషభయాన్యస్మాకమల్పస్మిత-
జ్యోతిర్మణ్డలచంక్రమాస్తవ శివే! కామాక్షి! రోచిష్ణవః।
పీడాకర్మఠకర్మఘర్మసమయవ్యాపారతాపానల-
శ్రీపాతా నవహర్షవర్షణసుధాస్రోతస్వినీశీకరాః॥ 91

ప్రతిపదార్థము:-

శివే	= మంగలస్వరూపురాలవైన
కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!;
రోచిష్ణవః	= ప్రకాశించునట్టి;
పీడాకర్మఠకర్మఘర్మసమయ వ్యాపారతాపానలశ్రీపాతాః	= పీడారూపములైన కర్మనిరతుల కర్మయను గ్రీష్మకాలవ్యాపారతాపాగ్నియొక్క కాంతిని నశింపజేయునట్టి;
నవహర్షవర్షణసుధాస్రోతస్వినీ శీకరాః	= క్రొత్త సంతోషమును వర్షించు అమృత నది బిందువులైనట్టి;
తవ	= నీయొక్క;

అల్పస్మితజ్యోతిర్మణ్డలచంక్రమాః = చిఱునవ్వు వెలుగుల గుంపుయొక్క పరిభ్రమణములు;
అస్మాకమ్ = మాయొక్క;
కల్మషభయాని = పాపభయములను;
క్షేపీయః = శీఘ్రముగా;
క్షపయన్తు = నశింపఁజేయుగాక.

తాత్పర్యము:-

పీడారూపమైన కర్మఠుల కర్మయనెడి గ్రీష్మకాలవ్యాపారమైనతాపాగ్ని కాంతిని నశింపఁజేసి క్రొత్త సంతోషమును వర్షించు అమృతనది బిందువులైన ప్రకాశించు నీ చిఱునవ్వుల కాంతుల గుంపుల పరభ్రమణములు శీఘ్రముగా మా పాపభయములను నశింపఁజేయుగాక.

వివరణము :-

కర్మఠుల కర్మ పీడరూపమే. పీడారూపముకానిచో నది పూర్వజన్మ పాపమును తొలగింపఁజాలదు. శాస్త్రోక్తమైనది కావున నది కర్తవ్యమనుటలో సంశయము లేదు. అది చేయకపోయిన పూర్వజన్మపాపము ఈ జన్మమున దుఃఖమును కల్గింపక మానదు. శాస్త్రోక్త కర్మాచరణము ద్వారమున పూర్వజన్మ పాపమును తొలగించుకొనవచ్చును. **ధర్మేణ పాపమపనుదన్తి** (మహానారా. 22.1) అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది. ధర్మకర్మ నాచరించి పాపమును తొలగింపవలెనని దాని కర్థము. ఆ కర్మఠుల కర్మ శారీరక పీడారూపమగుటచే గ్రీష్మకాలపు వ్యాపారమైన అగ్నితాపము వంటిది. చిత్తశుద్ధిపర్యంతమీ కర్మ ఆచరింపఁ దగినదే. శుద్ధచిత్తమున భక్తియనగా పరమేశ్వరునందు ప్రేమ అంకురించును. భక్తియొక్క చివరి మెట్టుగా జ్ఞానము కలుగును. ఇట్టి వారినే జ్ఞానిభక్తులని భగవద్గీత చెప్పినది. జ్ఞానము కలిగిన పిదప కర్మాధికారము తొలగును. కర్మయొక్క ఆవశ్యకతయు తొలగును. ఆ కర్మయొక్క ఆచరణీయత అప్పుడు అనివార్యము, అనగా తప్పనిసరి కాదు. అమ్మవారి చిఱునవ్వులట్టి భక్తిని దాని శిఖరమైన జ్ఞానమును కలిగించుటచేత కర్మయను ఘర్మసమయవ్యాపారాగ్నితాపమును అమ్మవారి చిఱునవ్వులు నశింపఁజేయును. తాపనాశమభావరూపము కావున నది ఆనందాభాసము కావచ్చును. ఆనందము కాజాలదు. క్రొత్తదైన ఆ యానందమును వర్షించు అమృతనది బిందువులుగా అమ్మవారి చిఱునవ్వులకాంతులు రూపింపఁబడుటచే నిందు రూపకాలంకారమున్నది. అమ్మవారి చిఱునవ్వులకు పాత్రమైన వారికి పాప భయముండదు. కావుననే ఆ చిఱునవ్వులు తన పాపభయమును పోగొట్టుగాక యని కవి ప్రార్థించుచున్నాడు. చిఱునవ్వులు తెల్లనివి. అమృతబిందువులు తెల్లనివి కావున ఉపమానోపమేయభావస్ఫూర్తి యుండుటచే నుపమాలంకార ధ్వనియు నిచట నున్నది. శీఘ్రముగా కల్మషభయమును నశింపఁ

జేయుగాక యని కవి కోరుటవలన ఆ పాపభయములయొక్క అసహ్యత ధ్వనించుచున్నది. చిఱునవ్వుల కాంతులు కల్మషభయములంధకారరూపములని స్ఫురించుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున కల్మష భయములందు తమోరూపత స్ఫురింపఁజేయఁబడినది. ఈ శ్లోకమున దౌర్గత్యప్రసారములందు తమఃపటల సాధర్మ్యము చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితైన్దవమహఃపూరే పరిస్ఫూర్జతి
ప్రౌఢాం వారిధిచాతురీం కలయతే భక్తాత్మనాం ప్రాతిభమ్।
దౌర్గత్యప్రసరాస్తమఃపటలికాసాధర్మ్యమాబిభ్రతే
కిం కిం కైరవసాహచర్యపదవీరీతిం న ధత్తే పదమ్॥ 92

ప్రతిపదార్థము:-

శ్రీ కామాక్షి! = ఓ శ్రీ కామాక్షీ దేవీ!
తవ = నీయొక్క;
స్మితైన్దవమహఃపూరే = చిఱునవ్వనెడి చన్ద్రకాంతి ప్రవాహము;
పరిస్ఫూర్జతి = వెల్లివిరియుచుండగా;
భక్తానామ్ = భక్తులైన జీవులయొక్క;
ప్రాతిభమ్ = ప్రతిభా సమున్మేషము;
ప్రౌఢామ్ = సంపూర్ణమైన;
వారిధిచాతురీమ్ = సముద్రముయొక్క నైపుణిని;
కలయతే = పొందుచున్నది;
దౌర్గత్యప్రసరాః = దుర్గతుల ప్రసారములు;
తమఃపటలికాసాధర్మ్యమ్ = చీకట్ల గుంపులతోడి సమానధర్మతను;
ఆబిభ్రతే = ధరించుచున్నవి.
కైరవసాహచర్యపదవీరీతిమ్ = తెల్లకలువల సాహచర్యము (చన్ద్రత్వము) యొక్క పదవియొక్క రీతిని;
కిం కిమ్ = ఏదేది;
పదమ్ = అడుగును;
న ధత్తే? = మోపదు?

తాత్పర్యము:-

ఓ కామాక్షీదేవీ! నీ చిఱునవ్వు వెన్నెల ప్రవాహము వెల్లివిరియుచుండగా భక్తులైన జీవులయొక్క ప్రతిభాసమున్మేషము సముద్రమువలె పొంగిపోవును. దారిద్ర్యాది దుర్గతి ప్రసారములు చీకట్లగుంపులతో సమానధర్మములగును. చన్ద్రత్వమే లభించినపుడు చన్ద్రోదయమున జరుగవలసిన కార్యములలో నేదైన జరుగకుండునా?

స్రోతస్వినీ ఇవ = నదివలె;
విజయతే = సర్వోత్కర్షముగా వర్ధిల్లుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

మేనాదేవికి కుమార్తెవైన యో కామాక్షీదేవీ! విలాసముగా నేర్పడిన ప్రేమగల నాలుకపై నాడు సరస్వతికి శృంగారసఖియైన నీ చిఱునవ్వుకాంతి ఆ సరస్వతి ముఖముగా ధార్మికస్నానమాచరించుటకు తగిన చల్లదనముగల గాఢానందతరంగములు గల అమృతనదివలె సర్వోత్కర్షముగా వర్ధిల్లుచున్నది.

వివరణము :-

చిఱునవ్వు వాక్కు నోటిలో నుండును గనుక చిఱునవ్వు వాక్కునకు స్నేహితురాలు. ఆ వాక్కు స్నానమాచరించుటకు తగిన చల్లదనముగల గాఢానంద తరంగములకు అమృతనదియో యన్నట్లు నమ్మవారి చిఱునవ్వున్నదని చెప్పుటచే నిచట నుత్ప్రేక్షాలంకార మున్నది. అమ్మవారి నవ్వు నందు సరస్వతియొక్క శృంగార సఖీత్వమారోపింపఁబడుటచే రూపకాలంకారమున్నది. చిఱునవ్వును, వాక్కును అమ్మవారి నోటిలో నాడుకొను స్నేహితురాండ్రు. కావున వారి కాటలాడు సమయమున పరస్పరస్నేహము కలిగినదని **"లీలాజాతరతేః"** అను సమాసము వలన వ్యక్తమగుచున్నది. ధార్మికస్నానము చల్లని నీట చేయఁదగినదని **శిశిరా** అను పదము వ్యంజింపఁజేయుచున్నది. ధార్మికులు ఆ చల్లని నీట సుఖముగా స్నానమాడెదరని **సుఖేన** అను పదము వ్యక్తమొనర్చుచున్నది. ఆనందమును నవ్వు సూచించునని **గాఢానందతరంగితా** అను సమాసము తెలుపుచున్నది. భాష తెల్లనిది, నవ్వు తెల్లనిది కావున **సమానశీలవ్యసనేషు సఖ్యమ్** అను సూక్తి ప్రకారము భాషకు నవ్వునకు సఖ్యము సముచితమే.

అవ:- పై శ్లోకమున సంతాపనివారకశిశిరసుధానదిగా అమ్మవారి చిఱునవ్వుత్ప్రేక్షింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున సంతాప నివారణము కొఱకై అమ్మవారి మధురస్మితము ప్రార్థింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ సన్తాపం విరలీకరోతు సకలం కామాక్షి! మచ్చేతనా
మజ్జన్తీ మధురస్మితామరధునీకల్లోలజాలేషు తే।
నైరన్తర్యముపేత్య మన్మథమరుల్లోలేషు యేషు స్ఫుటం
ప్రేమేన్దుః ప్రతిబిమ్బితో వితనుతే కౌతూహలం ధూర్జటేః॥ 96

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి! = ఓ కామాక్షీదేవీ!
మన్మథమరుల్లోలేషు = కామ వాయువుచే చంచలములైన;

వైశద్యముద్రాగుణః = స్వచ్ఛతాధిక్యగుణము;
తదీయసంగమకలామన్దీభవత్కౌతుకః = ఆ మన్దారాదులతోడి సంగమముచేత తగ్గుచున్న కుతూహలము కలదై;
తవ = నీయొక్క;
స్మితే = చిఱునవ్వునందు;
సాతత్యేన = నిరంతరము;
స్వైరాసనావాసనామ్ = స్వేచ్ఛగా నుండవలెనను కోర్కెను;
వితనుతే = విస్తరింపఁజేసికొనుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

స్వచ్ఛత్వగుణము తన ప్రకటనము మన్దారాదులయందు తాత్కాలికమే యని పెక్కు విధముల నాలోచించి ఇదివఱ కా మన్దారాదులతోడి సంగమానుభవమున్నది కావున మరల వాని సంగమమునందు కుతూహలము తగ్గుచున్నందున అమ్మవారి చిఱునవ్వునందే నిరంతరము స్వేచ్ఛగా నుండవలెనను కోర్కెను విస్తరింపఁజేసికొనుచున్నది.

వివరణము :-

వైశద్యగుణము చేతనము కాదు. కావున దానికి విశంకకౌతుకము వాసన వంటి చేతన ధర్మములుండవు. ఉండకపోయినను ఆ వైశద్యగుణమునందు చేతనముయొక్క ధర్మముల యారోపమున్నది. లేని విశంకాకౌతుకవాసనా గుణములున్నట్లు చెప్పుటచే నిట నతిశయోక్త్యలంకారమున్నది. మన్దారాదులకు అమ్మవారి చిఱునవ్వునకు సమానధర్మముగా వైశద్యముద్రాగుణము చెప్పఁబడినందున అది కాదాచిత్కము, మన్దారాదులు వికసించినప్పుడు మాత్రమే ఉండునది అని చెప్పుటచే ఉపమానములైన మన్దారాదులకు న్యూనత స్ఫురించుటచే ప్రతీపాలంకారస్ఫూర్తియున్నది, **తదీయసంగమకలా** శబ్దము మన్దారాదుల సంగమలేశము అను అర్థమును లేదా అమ్మవారి చిఱునవ్వుయొక్క సంగమలేశము అను అర్థమును చెప్పవచ్చును. మన్దారాదుల సంగమము వైశద్యముద్రాగుణమునకు కాదాచిత్కమే కావున ఆ సంగమము లేశమే అయినా తాత్కాలికమైన ఆ సంగమము మరల కలుగవలెనని అనిపించలేదు. ఆ సంగమమే విసుగు కలిగించినది. కావున పిమ్మట మన్దారాదులతోడి సంగమము ఇక అవసరమని అనిపించనేలేదు. వైశద్యముద్రాగుణమునకు అందువలన మన్దారాదులందు కౌతుకము మన్దగించినది.

అవ:- అమ్మవారి చిఱునవ్వు నందలి వైశద్యగుణము చెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమున మాధుర్యము సూచింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ ఇన్ధానే భవవీతిహోత్రనివహే కర్మౌఘచణ్డానిల-
ప్రౌఢిమ్నా బహులీకృతే నిపతితం సన్తాపచిన్తాకులమ్।

మాతర్మాం పరిషిఞ్చ కిఞ్చిదమలైః పీయూషవర్షైరివ
శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితద్యుతికణైః శైశిర్యలీలాకరైః॥ 94

ప్రతిపదార్థము :-

శ్రీకామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
మాతః	= అమ్మా!
కర్మౌఘచండానిలప్రౌఢిమ్నా	= కర్మసమూహమనెడి తీవ్రమైన అగ్ని యొక్క ప్రౌఢిమచేత;
బహులీకృతే	= ఎక్కువజేయఁబడిన;
ఇన్ధానే	= మండుచున్న;
భవవీతిహోత్రనివహే	= సంసారమనెడి అగ్నిసమూహమునందు;
నిపతితమ్	= పడిన;
సన్తాపచిన్తాకులమ్	= సన్తాపచిన్తచే వ్యాకులతనందిన;
మామ్	= నన్ను;
అమలైః	= స్వచ్ఛములైన;
పీయూషవర్షైరివ	= అమృతవర్షముల వంటి;
శైశిర్యలీలాకరైః	= శైత్యలీలకు నివాసములైన;
తవ	= నీయొక్క;
స్మితద్యుతికణైః	= చిఱునవ్వు కాంతి లేశముల చేత;
కించిత్	= కొంచెము;
పరిషించ	= తడుపుము.

తాత్పర్యము:-

కర్మ సమూహమొక తీవ్రాగ్ని, దాని ప్రౌఢిమచేత సంసారాగ్ని సమూహమెక్కువై మండుచున్నందున నేను సన్తాపచిన్తాకులుడ నైనాను. అట్టి నన్ను స్వచ్ఛములైన అమృతవర్షములవంటి శైత్యలీలకు స్థానములైన నీ చిఱునవ్వు కాంతిలేశముల చేతఁ దడుపుము.

వివరణము :-

అమ్మవారి చిఱునవ్వు కాంతి లేశములు అమృతవర్షములవంటి వనుటచే ఉపమాలంకార మేర్పడినది. అమ్మవారి చిఱునవ్వు కాంతిలేశములకు అమృతవర్షముల కుపమానోపమేయభావహేతువైన మాధుర్యమను సమాన ధర్మమిందు వాచ్యము కాలేదు. అది వ్యంగ్య మగుచునే యున్నది. కాని అమలత్వ శైశిర్యములు అను సమానధర్మములు వాచ్యములుగానే యున్నవి. కవి కర్మౌఘాగ్ని ప్రౌఢిమచేత ఎక్కువఁజేయబడిన సంసారాగ్నిసమూహము మండుచుండగా సన్తాపచిన్తాకులుడై యున్నాడు. ఒక అగ్నికి

మరొక అగ్ని తోడుకాగా అగ్ని బహులముగా మండునదైనది. ఇట్టి సన్తాపచిన్త మృత్యువుతోడనే అంతమగును కావున కవి అమృతవర్షములవంటి అమ్మవారి చిఱునవ్వుకాంతిలేశముల గోరుచున్నాడు. ఆ చిఱునవ్వుకాంతిలేశములు తనను తడిపినచో నిక మృత్యుభయముండదు. మధురపదార్థములలో నమృతముయొక్క స్థానమద్వితీయము. అది మృత్యునివారకమగుటయే గాక ఆనందహేతువైన మాధుర్యమున కాలవాలము. అమృతము త్రావిన వారికి మరొక మధుర పదార్థమునం దాసక్తి యుండదు. అమ్మవారి చిఱునవ్వుకాంతిలేశములు అమృతవర్షములవంటివి. అమలత్వము, శైత్యము, చిఱునవ్వుకాంతి లేశములకున్నందున సన్తాపతప్తుల సన్తాపనివారణమునకు మిక్కిలి అపూర్వములగుచున్నవి. సన్తాపతప్తులస్నానీయములు అమలములుగా శీతములుగా నుండవలెను గదా.

అవ:- పై శ్లోకమున శిశిరములైన అమ్మవారి చిఱునవ్వున కాంతి లేశముల పరిషేకమర్థింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున ఆ చిఱునవ్వు కాంతుల నైపుణి స్నానార్హామృత శిశిరస్రోతస్వినిగా వర్ణింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ భాషాయా రసనాగ్రఖేలనజుషశ్శృఙ్గారముద్రాసఖీ
లీలాజాతరతేః సుఖేన నియమస్నానాయ మేనాత్మజే।
శ్రీకామాక్షి! సుధామయీవ శిశిరా స్రోతస్వినీ తావకీ
గాఢానన్దతరఙ్గితా విజయతే హాసప్రభాచాతురీ॥ 95

ప్రతిపదార్థము:-

మేనాత్మజే	= మేనాదేవికి కుమార్తెవైన;
శ్రీ కామాక్షి!	= ఓ శ్రీ కామాక్షీదేవీ!
లీలాజాతరతేః	= విలాసముగా పుట్టిన ప్రేమగల;
రసనాగ్ర ఖేలనజుషః	= నాలుక చివరనాడు;
భాషాయాః	= సరస్వతికి;
శృంగారముద్రాసఖీ	= శృంగారచిహ్నములు గల స్నేహితురాలైన;
తావకీ	= నీకు సంబంధించిన;
హాసప్రభాచాతురీ	= నవ్వుల కాంతుల నైపుణి;
సుఖేన	= సుఖముగా;
నియమస్నానాయ	= ధార్మికస్నానముకొఱకు;
శిశిరా	= చల్లనైన;
సుధామయీ	= అమృతమయియైన;
గాఢానన్దతరంగితా	= తీవ్రములైన ఆనన్దతరంగములు గల;

విజృంభించుచున్నది. అప్పుడామె యెదలో నున్న ఆనన్దమను పాలసముద్రము పొంగును. పొంగిన ఆ పాలసముద్రమునుండి జ్ఞానప్రరోహరూపమైన యొకానొక తరంగము పైకిలేచినది. దానినే కవీశ్వరులు అమ్మవారి చిఱునవ్వుగా చెప్పుచున్నారు.

వివరణము :-

కుతూహలమునందు వాయువుయొక్క, ఆనన్దమునందు పాలసముద్రముయొక్క, జ్ఞానప్రరోహమునందు తరంగముయొక్క, ఆరోపముండుటచే నిందు రూపకాలంకార మున్నది. ఆనన్దసముద్రమునుండి ఆనన్దతరంగములే యుదయింపవలెను. జ్ఞానతరంగము వీచుటెట్లు, సత్యజ్ఞానానందము లేక రూపములు కావున ఆనన్దసముద్రమునుండి జ్ఞాన తరంగముదయింపవచ్చును. **ఆనన్దము ద్వివిధము**, విషయానందము, స్వరూపానందము. విషయానందము కూడా స్వరూపానందసముద్రముయొక్క తరంగములే, విషయానందము తరంగమువలె నశ్వరము, స్వరూపానందము సముద్రమువలె శాశ్వతము. స్వరూపజ్ఞానము స్వరూపానందము ఏకరూపములు. సంవిత్ప్రరోహము **అహం బ్రహ్మాస్మి** అను చరమవృత్తి జ్ఞానము. అది యుదయించియు మరల స్వరూపానందసముద్రమునందే లీనమగును. ఆ సంవిత్ప్రరోహ ముదయింపనిచో జీవుడు సచ్చిదానందస్వరూపుడయ్యు స్వరూపానందానుభవమునకు దూరుడే. అనాదియైన యజ్ఞానము ఆ సంవిత్ప్రరోహము చేతనే నశించును. అప్పుడే స్వరూపానందానుభవము కలుగును. సగుణబ్రహ్మమునకు నిర్గుణబ్రహ్మమున కభేదము కనుక అమ్మవారు సగుణ బ్రహ్మరూపిణియే యైనను నిర్గుణబ్రహ్మాభిన్నము కావున ఆమె శరీరము చిదానందఘనము. ఆమె మనస్సు చిదానందరూపము. ఆ సముద్రమునుండి యుదయించిన తరంగమైన స్మితసంవిత్ప్రరోహము చిదానందరూపమని చెప్పనక్కఱలేదు. ఆ సంవిత్ప్రరోహమే స్మితము కావున అమ్మవారి స్మితము చిదానందరూపమే. స్మితము ఎదలోని యానందమునకు బాహ్యచిహ్నము. దాని వలన ఎదలోని యానందము పొంగును. ఆ ఆనందము పొంగినపుడు మరల స్మితము ఇట్లు ఆనంద స్మితముల పరంపర అమ్మవారిలో ఎడతెగక అవిచ్ఛిన్నముగా సాగుచుండును.

అవ:- అమ్మవారికి స్మితరూపమైన సంవిత్ప్రరోహాత్మకశివైక్యనిశ్చయ జ్ఞానమున్నదని పై శ్లోకమున చెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమున కవి తనకు అమ్మవారి స్మితము విషయమున నిశ్చయాత్మకపారమార్థికజ్ఞానము లేనట్లు చెప్పుకొనుచున్నాడు.

శ్లో॥ సూక్తిశ్శైలయతే కిమద్రితనయే మన్దస్మితాత్తే ముహు-
ర్మాధుర్యాగమసంప్రదాయమథవా సూక్తేస్తు మన్దస్మితమ్।
ఇత్థం కామపి గాహతే మమ మనస్సందేహమార్గభ్రమీం
శ్రీకామాక్షి! న పారమార్థ్యసరణిస్ఫూర్తౌ నిధత్తే పదమ్॥ 99

యేషు	=	వేని యందు;
నైరంతర్యమ్	=	ఎడతెగకుండుటను;
ఉపేత్య	=	పొంది;
స్ఫుటమ్	=	స్పష్టముగా;
ప్రతిబిమ్బితః	=	ప్రతిబిమ్బింపఁబడిన;
ప్రేమేన్దుః	=	ప్రేమచన్ద్రుడు;
ధూర్జటేః	=	శివునకు;
కౌతూహలమ్	=	కుతూహలమును;
వితనుతే	=	కలిగించునో;
(తేషు = ఆ) తే	=	నీయొక్క;
మధురస్మితామరధునీకల్లోలజాలేషు	=	మధురమైన చిరునవ్వనెడి దేవనది తరంగములయందు;
మజ్జన్తీ	=	మునుగుచున్న;
మచ్చేతనా	=	నా బుద్ధి;
సకలమ్	=	సమస్తమైన;
సన్తాపమ్	=	సంతాపమును;
విరలీకరోతు	=	తగ్గించుకొను గాక!

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! నీ స్మితములు మధురములు అని, అమరధునీతరంగముల సమూహములు, వానిలో నీ ప్రేమచన్ద్రుడు ప్రతిబింబించి శివునకు కుతూహలము కలిగించుచున్నాడు. వానియందు మునుగుచున్న నా బుద్ధి సమస్తమైన సన్తాపమును తగ్గించుకొనుగాక!

వివరణము :-

స్మితములందు అమరధునీ కల్లోలజాలములయొక్క, మన్మథునియందు వాయువుయొక్క, ప్రేమయందు చన్ద్రునియొక్క యారోప ముండుటచే నీ శ్లోకమున రూపకాలంకారమున్నది, మరుల్లోలేషు, కల్లోల జాలేషు అను సమాసములందు వృత్త్యనుప్రాసమను శబ్దాలంకారమున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి స్మితము మధురమని చెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వుకాంతి సుధయని చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ చేతఃక్షీరపయోధిమన్థనచలద్రాగాఖ్యమన్థాచల-
క్షోభవ్యాపృతిసంభవాం జనని! తే మన్దస్మితశ్రీసుధామ్।

స్వాదంస్వాదముదీతకౌతుకరసా నేత్రత్రయీ శాఙ్కరీ
శ్రీకామాక్షి! నిరన్తరం పరిణమత్యానన్దవీచీమయీ॥ 97

ప్రతిపదార్థము:-

శ్రీకామాక్షి! = ఓ శ్రీ కామాక్షీదేవీ!
చేతః........ సంభవామ్ = మనస్సను పాలసముద్రముయొక్క మన్థనమున గదలు రాగమనుపేరి మన్థరపర్వతమువలన కలిసిన క్షోభయను వ్యాపారముచే పుట్టిన;
తే = నీయొక్క;
మన్దస్మితశ్రీసుధామ్ = చిఱునవ్వుకాంతి యను నమృతమును;
ఉదీతకౌతుకరసా = కుతూహలము పుట్టునట్లుగా;
స్వాదంస్వాదమ్ = అనుభవించి అనుభవించి;
శాంకరీ = శివునకు సంబంధించిన;
నేత్రత్రయీ = మూడుకన్నులు;
ఆనన్దవీచీమయీ = ఆనన్ద తరంగములుగా;
నిరన్తరమ్ = ఎల్లప్పుడు;
పరిణమతి = పరిణమించుచున్నవి.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! కామాక్షీ దేవీ! మనస్సను పాలసముద్రమును రాగమను మన్థర పర్వతముతో మథించగా పుట్టిన చిఱునవ్వుకాంతియను నమృతమును కుతూహలము పుట్టునట్లుగా అనుభవించి అనుభవించి శివుని మూడు కన్నులు ఎల్లప్పుడు ఆనందతరంగములుగా పరిణమించుచున్నవి.

వివరణము :-

అమ్మవారి మనస్సు పాలసముద్రము. ఆ మనస్సులోని ఆమె రాగము మన్థర పర్వతము. ఆ మన్థర పర్వతములో ఆ మనస్సును మథించగా అమ్మవారి చిఱునవ్వు అను అమృతము పుట్టినది అని చెప్పుటలో మనసునందు క్షీరసముద్రముయొక్క, రాగమునందు మన్థర పర్వతముయొక్క, చిఱునవ్వు నందు సుధయొక్క ఆరోపములుండుటచే నీ శ్లోకమున రూపకాలంకారమేర్పడుచున్నది. మథన సంభవమైన విషమును శివుడు త్రావుట ప్రసిద్ధమే కాని యా శివుడు ఇతర దేవతలతో పాటమృతమును త్రావినాడో లేదో యను సన్దేహము మూకకవికే యున్నది కాబోలు. కావుననే యాతడు పై రూపకాలంకార వ్యాజమున శివుని మన్దస్మిత శ్రీ సుధాపానమును వర్ణించినాడు. అమృతపానానంతరము రక్షోబాధల నొందిన దేవతల యానందము పేర్కొనదగినది

కాకపోయినను కామాక్షీ మన్దస్మిత శ్రీ సుధాపానమున శివుని కన్నులలో నానన్దవీచులు, దోబూచులాడుట వర్ణింపదగినదే.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వు మనస్సను పాలసముద్రమునుండి పుట్టిన అమృతముగా చెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమున ఆనన్దము పాలసముద్రము యొక్క తరంగముగా అమ్మవారి చిఱునవ్వు చెప్పఁబడినది.

శ్లో॥ ఆలోకే తవ పఞ్చసాయకరిపోరుద్దామకౌతూహల-
ప్రేఙ్ఖన్మారుతఘట్టనప్రచలితాదానన్దదుగ్ధామ్బుధేః।
కాచిద్వీచిరుదఞ్చతి ప్రతినవా సంవిత్ప్రరోహాత్మికా
తాం కామాక్షి! కవీశ్వరాః స్మితమితి వ్యాకుర్వతే సర్వదా॥ 98

ప్రతిపదార్థము :-

కామాక్షి! = ఓ కామాక్షీదేవీ!
పంచసాయకరిపోః = అయిదు బాణములు గల మన్మథునికి శత్రువైన శివునియొక్క ;
ఆలోకే = చూపునందు;
తవ = నీయొక్క;
ఉద్దామ ... ప్రచలితాత్ = గొప్ప కుతూహలమను నెగురుచున్న గాలియొక్క రాపిడిచేత కదలిన;
ఆనన్దదుగ్ధాంబుధేః = ఆనన్దమను పాలసముద్రమునుండి;
ప్రతినవా = క్రొత్తదైన;
సంవిత్ప్రరోహాత్మికా = జ్ఞానప్రరోహరూపమైన;
కాచిత్ = ఒకానొక;
వీచిః = తరంగము;
ఉదంచతి = పైకి లేచుచున్నది;
తామ్ = దానిని;
కవీశ్వరాః = కవీశ్వరులు;
సర్వదా = ఎల్లప్పుడు;
స్మితమ్ ఇతి = చిఱునవ్వు అని;
వ్యాకుర్వతే = వివరించుచున్నారు.

తాత్పర్యము:-

శివుడు చూచినప్పుడు అమ్మవారి యెదలో కౌతూహలమను వాయువు

వాక్పరిపాటియను అమృతనదికి జన్మస్థానములు, మోక్షమను చక్రవర్తి పదవికి సింహాసనములు నైనవి. అట్టి నీ అందమైన చిఱునవ్వు కాంతి సమూహములకు నమస్కరించుచున్నాను.

వివరణము :–

చిఱునవ్వుకాంతికణములయందు సౌధాంగణత్వ సూతీగృహత్వ, సింహాసనత్వారోపము లుండుటచే నిందు రూపకాలంకారమున్నది. **క్రీడాలోల కృపాసరోరుహముఖీసౌధాంగణేభ్యః** అనుటవలన అమ్మవారి స్మితము ఆమె యెదలోని దయను సూచించునని, **కవి శ్రేణీ వాక్పరిపాటికామృతఝరీ సూతీగృహేభ్యః** అనుట వలన ఎవరిపై అమ్మవారి మందహాసము ప్రసరించునో వారికి అమృతనది వంటి వాగ్ధార కలుగునని, **నిర్వాణాంకురసార్వభౌమపదవీ సింహాసనేభ్యః** అనుట వలన అమ్మవారి మన్దస్మిత మెవరి యందు ప్రసరించునో వారు మోక్షసింహాసన మధిష్ఠించెదరని వ్యక్తమగుచున్నది. మొదట కన్యగా నుండి సౌధాంగణమున విహరించుట, వివాహితయై సూతీగృహమున మాతృత్వము నందుట జరుగును. స్త్రీకి మాతృత్వమందుటతో కన్యాత్వ వివాహితాత్వము లామె మాతృత్వమున లీనములగును. ఆ తరువాత స్త్రీకి మరొకటి కోరదగినది లేదు కనుక ఆమెకు సార్వభౌమపదవి యబ్బినట్లే, అప్పుడామె యానందసింహాసన మధిష్ఠించును. అని పై మూడు విశేషణముల క్రమవిన్యాసమువలన వ్యక్తమగుటచే నిట వస్తుధ్వని యున్నది. అశోక రూపమైన బ్రహ్మానందప్రాప్తికి జీవేశ్వరాద్వైతజ్ఞానమేకైక సాధనము. ఆ యద్వైతజ్ఞానము కలుగవలెనను వాసన ఈశ్వరానుగ్రహలభ్యము. **''ఈశ్వరానుగ్రహాదేవ పుంసామద్వైతవాసనా''** (ఈశ్వరానుగ్రహమువలననే అద్వైత వాసన కలుగును) అని పెద్దలు చెప్పిరి గదా! ఈశ్వరానుగ్రహము ఈశ్వరశరణాగతిచేతనే లభించును. మూకమహాకవి అద్వైతజ్ఞానప్రాప్తికై శ్రీ కామాక్షీదేవి మన్దస్మిత జ్యోతిష్కణములకు శరణాగతి చేయుచున్నాడు. ఆమె పాదారవిన్దమునకు గాని ఆమె కటాక్షమునకు గాని ఆమె మన్దస్మితమునకు గాని శరణాగతి యొనర్చుట ఆమెకు శరణాగతి చేయుటయే. శరణాగతికి నమస్కారమునకు భేదము లేదు. నమః అనగా నాదేమియు లేదనుట. పరిశేషన్యాయమున అంతయు నీశ్వరునిదే యనుట శరీర మనః ప్రాణేన్ద్రియగృహ క్షేత్ర పత్నీపుత్రాదులందు మమకారము తొలగుట. నమే అను భావము కలిగినప్పుడంతయు నీశ్వరునిదే. విశ్వమంతయు నీశ్వరోత్పన్నమే కావున ఈశ్వరస్వరూపమే యగును. మట్టినుండి పుట్టిన కుండ మట్టియే గదా. వాసుదేవ స్సర్వమను గీత వాక్యముయొక్క అర్థమిదియే గదా! ఇట్లు శరణాగతి ఈశ్వరానుగ్రహము. ఈ క్రమము ద్వారా అద్వైతజ్ఞానము లభించును. మన్దహాసముచేతనే విలాసము. చైతన్యఘనమైన అమ్మవారి పెదవులు విప్పికొని వచ్చినది, మన్దహాసము. అట్లే అమ్మవారి మాయా యవనికను చీల్చుకొని వచ్చినదీ విశ్వము. కావున మందహాసమువలె ఈ విశ్వమంతయు మహామాయయగు నమ్మవారి విలాసము అనగా

ప్రతిపదార్థము:–

అద్రితనయే	= పర్వతపుత్రికవైన;
శ్రీకామాక్షి!	= ఓ శ్రీ కామాక్షీదేవీ!
తే	= నీయొక్క;
సూక్తిః	= శుభవాక్కు;
మన్దస్మితాత్	= చిఱునవ్వునుండి;
మాధుర్యాగమసంప్రదాయమ్	= మాధుర్యాగమ సంప్రదాయమును;
శీలయతే కిమ్?	= నేర్చుకొనుచున్నదా?;
ముహుః	= మాటిమాటికి;
ఇత్థమ్	= ఈవిధముగా;
మమ	= నాయొక్క;
మనః	= మనస్సు;
సన్దేహమార్గభ్రమీమ్	= సన్దేహమార్గభ్రమణమును;
గాహతే	= పొందుచున్నది;
పారమార్థ్యసరణిస్ఫూర్తౌ	= యథార్థతా మార్గముయొక్క స్ఫూర్తియందు;
పదమ్	= అడుగును;
న నిధత్తే	= మోపుటలేదు.

తాత్పర్యము:–

పర్వతపుత్రికవైన యో శ్రీ కామాక్షీదేవీ! మాధుర్యాగమ సంప్రదాయమును నీ మన్దస్మితమునుండి నీ శుభవాక్కు నేర్చుకొనుచున్నదా? లేక దానిని నీ సూక్తి నుండియే నీ మందస్మితము నేర్చుకొనుచున్నదా? యను సందేహమార్గమున భ్రమించుచున్న నా మనస్సు నిశ్చయమార్గమున అడుగు మోపలేకున్నది.

వివరణము :–

సంశయమున్నప్పుడు నిశ్చయముండదు. నిశ్చయమున్నప్పుడు సంశయ ముండదు. నిశ్చయము అయథార్థనిశ్చయము యథార్థ నిశ్చయము అని రెండు విధములుగా నుండును. అయథార్థనిశ్చయము అజ్ఞానరూపమే. సంశయము కూడ అజ్ఞానరూపమే. జ్ఞానులయొక్క యుపదేశము నొంది అజ్ఞానమును, సంశయమును తొలగించుకొనవలెను. అజ్ఞానసంశయములు గలవాడు నశించునని భగవద్గీత చెప్పుచున్నది. **'అజ్ఞశ్చాశ్రద్దధానశ్చ సంశయాత్మా వినశ్యతి, నాయంలోకోఽస్తి న పరో న సుఖం సంశయాత్మనః'** (4.40) అని భగవద్గీత. అజ్ఞానము కలవారికి వినాశము కలుగవచ్చును. కాని వినాశపర్యంతము సుఖమే యుండును. సంశయాత్మునకు మాత్రము సుఖముండదు. చివరకు వినాశము కూడ తప్పదు. లౌకికవిషయముల విషయమునను, అలౌకికవిషయముల విషయమునను

సంశయము జిజ్ఞాసను గలిగించి యథార్థకోటిద్వయము కలదై యుండును. మాధుర్యాగమసంప్రదాయమును అమ్మవారి సూక్తి ఆమె స్మితమునుండి నేర్చుకొనుట యొక కోటి. అమ్మవారి స్మితమామె సూక్తినుండి నేర్చుకొనుట మరొక కోటి. సంశయమున భావభావ కోటి ద్వయమే యుండవలెనని యంగీకరించినప్పుడు మాధుర్యాగమ సంప్రదాయము నమ్మవారి సూక్తినుండి ఆమె మన్దహాసము నేర్చుకొనుచున్నదా, లేదా యని యొక సంశయము. మాధుర్యాగమ సంప్రదాయము నమ్మవారి మన్దహాసమునుండి యామె సూక్తి నుండి నేర్చుకొనుచున్నదా లేదా యని మరొక సంశయము నేర్పడును. మొట్టమొదటి సంశయమున రెండవకోటి నంగీకరించిన మొదటి కోటియొక్క అభావము, మొదటి కోటి నంగీకరించిన రెండవకోటియొక్క యభావమును అంతర్భవించును గావున రెండు పక్షములలోను సామంజస్యము నొప్పుకొనవచ్చును. ఎట్లైనను సంశయము బాధారూపమే సుఖాభావరూపమే. అమ్మవారి నోటి నుండి మాధుర్యాగమసంప్రదాయము లోకమునం దాగతమైనది. ఆమె నోటిలోనున్న మాధుర్యాగమసంప్రదాయమును ఆమె నోటిలోనే యున్న వాక్కు మన్దస్మితము నేకకాలమున మాధుర్యాగమసంప్రదాయ మెరిగియున్నవని అంగీకరింపవచ్చును. వాక్కు శబ్దరూపమున మాధుర్యాగమ సంప్రదాయమును ప్రవర్తింపఁజేయును. మన్దస్మితమున ధ్వని యుండదు. కావున మౌనరూపమున మాధుర్యాగమ సంప్రదాయమును ప్రవర్తింపఁజేయును. వాక్కు (మాధుర్య) ఆగమ సంప్రదాయమును (బ్రహ్మాత్మైక్యనిశ్చయజ్ఞానము) ప్రవర్తింపఁజేయుననుటకు ప్రమాణము **అనన్య ప్రోక్తే గతిరత్ర నాస్తి** (క.1.2.8) (పరబ్రహ్మ రూపియగు గురువు చెప్పినపుడు బ్రహ్మజ్ఞానము కలుగకపోవుట లేదు) అను కఠోపనిషద్వాక్యము ప్రమాణము. మన్దస్మితము (మాధుర్య) ఆగమసంప్రదాయమును మౌనముతో ప్రవర్తింపఁజేయుననుటకు **"మౌనవ్యాఖ్యాప్రకటితపరబ్రహ్మతత్త్వం"** అను శ్రీ శంకరాచార్యుల సూక్తి ప్రమాణము. జీవులు స్త్రీ రూపులు. పరమాత్మ పురుషరూపి. పరమాత్మను భర్తగాగాని ప్రియునిగాని భావించుట మధురభక్తి యనఁబడును. ఈ మధురభక్తి సంప్రదాయమునకు ప్రమాణము **"యథా నద్యస్స్యందమానా స్సముద్రేఽస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ"** (ముం.3.2.8) అను నుపనిషద్వాక్యము ప్రమాణము. పై ఉపని ద్వాక్యమున నద్యః అను జీవసూచక పదము స్త్రీలింగమున, పరమాత్మ సూచక సముద్ర పదము పుంలింగమున నుండుట గమనింపఁదగినది. జీవేశ్వరుల మధ్య నాయికానాయకులమధ్యవలె శృంగారమే సముచితము శ్రేష్ఠము. కారణము అది మధురమగుటయే. **"శృంగార ఏవ మధురః పరః ప్రహ్లాదనో రసః** అని ధ్వన్యాలోకకర్తయగు నానన్దవర్ధనుని సూక్తి యిట అనుసంధింపఁదగినది. మొదట జీవుడమ్మవారితో నైక్యానుసన్ధానమును పొంది తరువాత శివైక్యానుసన్ధానమాచరింపవలెను. ఇదియే మాధుర్యాగమసంప్రదాయము. ఐక్యాను సన్ధానమున అమ్మవారికి శివునకు శేషశేషిభావము సాధారణము. కావున ఒక్కరెక్కువ ఒకరు తక్కువ అనునది లేదు. మనస్సుయొక్క స్వభావము సంశయమే. **"సంశయాత్మకమ్మనః"** అని

పెద్దల నిర్వచనము. కవి నా మనస్సు సంశయమార్గములో భ్రమించుచున్నదే కాని నిశ్చయమార్గమున నడుగిడుట లేదు అని చెప్పునప్పుడు మనశ్శబ్దమును ప్రయోగించుట యుచితముగా నున్నది. వాస్తవమునకు మనస్సను శబ్దము అంతఃకరణార్థమున ప్రయోగింపఁబడుచుండును. అంతఃకరణము సంశయాత్మకత్వమును విడచి నిశ్చయాత్మకత్వము నందినప్పుడు బుద్ధియని పేర్కొనఁబడును. పారమార్థ్యము భగవత్సత్తయందు భగవత్ జ్ఞానమునందు భగవదానందమునందు మాత్రమే యుండును. మిగిలినదంతయు మిథ్యయే. పైసత్త జ్ఞానము ఆనందమని పేర్కొనఁబడుటయే కాని వానిలో ఏకత్వమే యున్నది. పృథగ్భావము లేదు.

అవః– పై శ్లోకమున తన మనస్సు సంశయమార్గభ్రమణము వీడకున్నది అని కవిచే చెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమున పరమార్థనిశ్చయబుద్ధి కలుగుట కావశ్యకమైన శరణాగతిరూపమైన నమస్కారము చేయఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ క్రీడాలోలకృపాసరోరుహముఖీసౌధాఙ్గణేభ్యః కవి–
శ్రేణీవాక్పరిపాటికామృతఝరీసూతీగృహేభ్యశ్శివే!।
నిర్వాణాఙ్కురసార్వభౌమపదవీసింహాసనేభ్యస్తవ
శ్రీకామాక్షి! మనోజ్ఞమన్దసహితజ్యోతిష్కణేభ్యో నమః॥ 100

ప్రతిపదార్థము:–

శివే	= మంగల స్వరూపురాలవైన;
శ్రీకామాక్షి!	= ఓ శ్రీ కామాక్షీదేవీ!;
క్రీడాలోలకృపాసరోరుహముఖీ సౌధాఙ్గణేభ్యః	= ఆటతమి గల దయయను స్త్రీయొక్క మేడముంగిళ్లైన;
కవిశ్రేణీవాక్పరిపాటికామృతఝరీ సూతీగృహేభ్యః	= కవి సమయముయొక్క వాక్పరిపాటి యను అమృతనదికి జన్మస్థానములైన;
నిర్వాణాంకురసార్వభౌమపదవీ సింహాసనేభ్యః	= మోక్ష ప్రాప్తియనెడి చక్రవర్తి పదవీ సింహాసనములైన;
తవ	= నీయొక్క;
మనోజ్ఞమన్దహసితజ్యోతిష్కణేభ్యః	= అందమైన చిఱునవ్వు కాంతి కణములకు
నమః	= నమస్కారము.

తాత్పర్యము:–

మంగల స్వరూపురాలవైన శ్రీకామాక్షీదేవీ! నీ చిఱునవ్వు కాంతి కణములు ఆటతమిగల దయయను స్త్రీ విహరించు సౌధమునకు ముంగిళ్ళు. కవి సమూహముల

మన్దస్మితశతకమ్ - శ్లోకానుక్రమణికా

విశ్వావిర్భావము, మన్దహాస ప్రకటనము ఏకరూపములు అనగా విశ్వమంతయు అమ్మవారి మందహాసమే. కావున మన్దహాసమునకు నమస్కారమనగా విశ్వరూపిణియగు నమ్మవారికి నమస్కారము అని యర్థము.

1) చిద్విలాసః ప్రపంచోయ మనునది శాక్తేయాద్వైత సిద్ధాంతము. ఈ సిద్ధాంతమున కనఁబడుచున్న జగము మిథ్య కాదు. జగమునకు అమ్మవారికి కనఁబడుచున్న భేదము మిథ్య అనగా విశ్వము విశ్వేశ్వరీ స్వరూపమే. విశ్వము విశ్వేశ్వరియు రెండును సత్యములు. ఆ రెంటిని భిన్నములనుకొనుట యజ్ఞానము.

2) అమ్మవారి మన్దహాస మామె మాయ **"చిద్వివర్తః ప్రపంచోయమ్"** అనునది శంకరాద్వైత సిద్ధాంతము. ఈ సిద్ధాన్తమున జగమే మిథ్య, రజ్జువివర్తమైన సర్పము మిథ్యయైనట్లు, బ్రహ్మవివర్తమైన ఈ జగము మిథ్య. రెండు సిద్ధాంతములలోను అద్వైత మంగీకరింపఁబడినది.

అవ:- మనోజ్ఞ మందహసిత జ్యోతిష్కుణ నమస్కారముతో పై శ్లోకమున మన్దస్మిత శతకము ముగిసినది. ఈ 101 శ్లోకమున పంచశతీ గ్రంథముయొక్క సమాప్తి చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ ఆర్యామేవ విభావయన్మనసి యః పాదారవిన్దం పురః
పశ్యన్నారభతే స్తుతిం స నియతం లబ్ధ్వా కటాక్షచ్ఛవిమ్।
కామాక్ష్యా మృదులస్మితాంశులహరీజ్యోత్స్నావయస్యాన్వితా-
మారోహత్యపవర్గసౌధవలభీమానన్దవీచీమయీమ్॥ 101

ప్రతిపదార్థము:-

యః = ఎవడు
మనసి = మనస్సునందు;
ఆర్యామేవ = ఆర్యనే;
విభావయన్ = విశేషముగా భావించుచు;
పురః = ఎదుట;
పాదారవిన్దమ్ = పాదకమలమును;
పశ్యన్ = చూచుచు;
స్తుతిమ్ = స్తుతిని;
ఆరభతే = ఆరంభించునో;
సః = వాడు;
నియతమ్ = తప్పక;

కటాక్షచ్ఛవిమ్	= కటాక్షముయొక్క కాన్తిని;
లబ్ధ్వా	= పొంది;
కామాక్ష్యాః	= కామాక్షీదేవియొక్క;
మృదులస్మితాంశులహరీజ్యోత్స్నా	= మన్దహాసకాన్తి ప్రవాహమనెడి వెన్నెల
వయస్యాన్వితామ్	యను పేరుగల స్నేహితురాలితో కూడిన;
ఆనన్దవీచీమయీమ్	= ఆనన్దతరంగరూపమైన;
అపవర్గసౌధవలభీమ్	= మోక్షమను మేడయొక్క పై యంతస్తునకు ముందున్న భాగమునకు;
ఆరోహతి	= ఎక్కును.

తాత్పర్యము:–

ఎవడు ఆర్యనే విశేషముగా భావించుచు, నెదుట ఆమె పాదార విందమును చూచుచు, స్తుతి నారంభించునో, వాడు తప్పక ఆమె కటాక్షకాన్తిని పొంది, ఆ కామాక్షీ దేవియొక్క మన్దస్మిత కాంతి ప్రవాహమనెడి వెన్నెల యను పేరుగల స్నేహితురాలితో కూడిన మోక్షసౌధము పైయంతస్తుయొక్క ముందు భాగమును చేరుకొనగలడు.

వివరణము :–

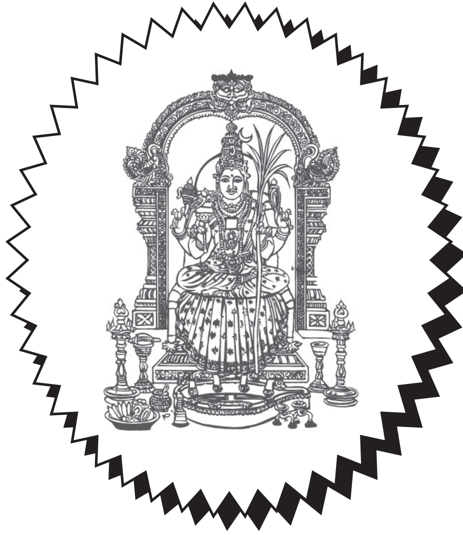
మూకమహాకవి ఈ గ్రంథమును వ్రాయుటకు ముందు **ఆర్య**ను అనగా కామాక్షీదేవిని మనసున భావించినాడు. అప్పుడాయన యెదుట అమ్మవారి **పాదము** కనఁబడినది. అమ్మవారి **స్తుతి** నారంభించినాడు. ఆ స్తుతివలన అమ్మవారి **కటాక్ష**మాయనకు లభించినది. ఆ తరువాత ఆయనకు మోక్షము లభించినది. మూకమహాకవికి భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలములకు సంబంధించిన విజ్ఞానము కాలాతీతపరమార్థవిజ్ఞానమును లభించినది. మొదటి శతకము పూర్తి కాగానే అమ్మవారి పాదారవిన్దము సాక్షాత్కరించినది. అనగా విశ్వమంతయు భగవంతుని పాదమే యను **మాండూక్యోపనిషద్వాక్యార్థ** మనుభవములోనికి వచ్చినది. ఎదుట కనబడు విశ్వమునే యమ్మవారి పాదముగా దర్శించుచు **పాదారవిన్దశతకము** ముగించినాడు. స్తుతి శతకమారంభించగానే అమ్మవారు తనను కటాక్షించినట్లనుభవము కలిగినది. ఇంతవరకు భూతకాల జ్ఞానము. **కటాక్షశతకము** పూర్తి చేయగానే అమ్మవారి మన్దహాసము వెల్లివిరిసినది. మూకమహాకవి దానిలో మునిగిపోయినాడు. ప్రాణమెప్పుడు పోయినదో కాని తానమ్మవారి మన్దహాసముయొక్క ఉపరిభాగమైన మోక్షసౌధవలభితో తనకు తాను దర్శించుకొన్నాడు. ఇది భవిష్యత్ జ్ఞానము. యత్తత్ శబ్దములయొక్క విభావయన్ పశ్యన్ అను శత్రంతములయొక్క లబ్ధ్వా, యుక్త్వా, అను క్త్వాన్తములయొక్క ప్రయోగబలమున పై వస్తువంతయు వ్యంగ్యమగుచున్నది. రెండు శత్రంతముల పిమ్మట **ఆరభతే** యను వర్తమాన క్రియను ప్రయోగించుటచే అంతకు పూర్వమున్న జ్ఞానము భూతకాలికము. లబ్ధ్వా అను, క్త్వాన్తమున దాని తరువాత భవిష్యర్థక లడంత క్రియ

(ఆరోహతి) ప్రయోగించుటచే కటాక్షలాభము మోక్షసౌధవలభ్యా రోహణము స్తుత్యారంభానంతర భవిష్య జ్ఞానమని స్పష్టము కాకమానదు. ఈ శ్లోకమున ఈ పంచశతి పఠించు వానికి కలుగు లాభమును కూడ వివరించు చున్నాడు. **పంచశతిలో మొదటిది ఆర్యాశతకము. రెండవది పాదారవిన్ద శతకము, మూడవది స్తుతి శతకము నాలుగవది కటాక్ష శతకము. ఐదవది మందస్మిత శతకము.** పంచశతీపాఠకుడు ఆర్యను భావింపవలెను. తత్పుణ్యబలమున మరియు భావనాబలమున పరోక్షవస్తువైన అమ్మవారి పాదారవిన్ద మెదుట సాక్షాత్కరించును. ఆ యనుభూతితో పులకించి యా పాఠకుడు తనకున్న భాషాపటిమతో నామెను పాదాదిగా స్తుతించ నారంభించును. ఆరంభించిన ఆ స్తుతి ఇట్లు పాదారవిన్ద శతకము స్తుతి శతకము ముగియు నప్పటికి అమ్మవారు కటాక్షించినట్లనుభూతి నొందును. ఆ అనుభూతితో కటాక్షశతకమును ముగించునప్పటికి అమ్మవారి మన్దస్మితప్రవాహము మెల్లమెల్లగా బయలుదేరి పాఠకుని ముంచివేయును. మన్దస్మిత పాఠము పూర్తియగునప్పటికి పాఠకుడు బ్రహ్మాత్మజ్ఞానము నొంది జీవన్ముక్తావస్థ నొందును. జీవన్ముక్తావస్థ నొందిన యా పాఠకుడు పునః పునః పంచశతీ పాఠమొనరించుచు దేహపాతా నంతరము అమ్మవారితో నైక్యము నొందును. ఇదియే **కైవల్యముక్తి.** ఒకవేళ బ్రహ్మాత్మజ్ఞానము కలుగక జీవన్ముక్తావస్థ లభింపనిచో దేహపాతానంతరము అమ్మవారి లోకముఁజేరును. ఇది **సాలోక్యముక్తి.** తరువాత అమ్మవారి రూపముతో సమానరూపము అనగా పాశాంకుశేక్షుధనుః పుష్పబాణములు గల చతుర్భుజములు గల రూపమును పొందును. ఆ పిమ్మట అమ్మవారి దగ్గఱకు చేరును. ఇది **సామీప్యముక్తి.** ఆ తరువాత అమ్మవారి ఐశ్వర్యముతో సమానమైన (జగత్సృష్ట్యాది వ్యాపారము తప్ప) ఐశ్వర్యము నొందును. ఇది **సార్ష్టిముక్తి.** ఆ తరువాత అమ్మవారి యాభరణములలో అవయములలో కరణములలో నంతఃకరణములలో ఏదోయొక దానిలో నైక్యమొందును. ఇది **సాయుజ్యముక్తి.** ఆ తరువాత అమ్మవారు గురుస్వరూపిణియై **తత్త్వమసి** యను మహావాక్య ముపదేశించును. ఆ యుపదేశమున సాలోక్యాదిముక్తులలోనే ముక్తిని పొందిన వాడైనను బ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానము నొందును. అప్పుడు లోకాతీయమైన అలౌకికమైన చిద్రూపిణియైన అమ్మవారిలో నైక్యము నొందును. ఇంతటితో పాఠకుని కథ కంచికి చేరును. భూలోకమున భార్యాపుత్రాదులు తోడుగా నుందురు. వారినందఱను విడచి జీవుడు మరణించును. ఆతడు లోకాన్తరములకు పోవునప్పుడు ఆతని పుణ్యపాపములే వెంటనుండును. అమ్మవారిలోకమున మాత్రము అమ్మవారి మన్దహాసకాంతి ప్రవాహజ్యోత్స్నయను స్నేహితురాలుండును. ఆమెతో కలిసి మోక్షసౌధవలభియందు ఆనన్దవీచుల నోలలాడును.

మందస్మితశతకమ్ సంపూర్ణమ్

ఓం నమశ్శివాయై చ నమశ్శివాయ ఓం

శ్రీః

కటాక్షశతకమ్

స్తుతిశతకమ్ - శ్లోకానుక్రమణికా